

S A D R Ź A J

D r a m a		
TADEUSZ RÓŻEWICZ	U pjesak ... (preveo Pero Mioč).....	1
P r i j e v o d		
WALT WHITMAN	Pjesme izostavljene iz <i>Vlati trave</i> (preveo Petar Opačić)	34
P o e z i j a		
MIROSLAV S. MAĐER	Ciklus za poste restante	67
SANJIN SOREL	Vodeni duhovi s okusom žalosti	76
E s e j i		
MARIN ROŽMAN	Duša i oklop	83
VINKO GRUBIŠIĆ	Roman i dvije drame o Rabelaisu	98
BRATISLAV LUČIN	Šimun Kožičić Benja, plivač u matici	115
MATEO MARTINIĆ B.	Nacionalno-političke kontroverzije među hrvatskim iseljenicima u Magallanesu (1896-1918) (preveo Jerko Ljubetić)	123
R a z g o v o r		
MIROSLAV PELIKAN	Smrt u slikarstvu (Razgovor s Dimitrijem Popovićem)	147
P r i k a z i		
JAKŠA FIAMENGO	Između sidra i jidra	152
JAKŠA FIAMENGO	Aktualnost kako ju vide stoici	155
ZDRAVKA JELASKA	Lujo Margetić, <i>Dolazak Hrvata — Ankunft der Kroaten</i>	158
HRVOJKA MIHANOVIĆ-SALOPEK	Nova književnopovijesna kroatistička istraživanja	161

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — E-mail: knjizevni-krug-split@st.tel.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod Splitske banke d.d. Split 7001-3155692 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

U PIJESAK ...

Tadeusz Różewicz

PROLOG

Svjetlo petrolejke ispunjava prostoriju prepunu duhanskog dima. Velika soba, ni salon, ni blagovaonica; oko stola stolci i naslonjači, pod prozorom glasovir, ostakljeni ormari s knjigama. Na zidu velika slika Majke Božje Częstochowske¹, a osim nje još nekakve slike u stilu Jerzego Kossaka². U sobi sjedi nekoliko muškaraca. Razgovaraju, puše. Premda su svi »civilno« odjeveni, ponetko na sebi ima časničke jahaće hlače i čizme sa sarama, što sugerira »poluvojničko« stanje. Među muškarcima dvadesetogodišnja djevojka. Sjedi uz otvoreni glasovir, licem okrenuta ljudima koji razgovaraju, dlanove složila među koljena i pozorno sluša. Sabrana je, a istodobno kao da prikriva osmijeh. Vedra, draga, topla i čista.

GOSPODIN I *sijed, s naočalima, asketskog lica, govori nenametljivo, izražajno: Previše je u našim partizanskim odredima te jednakosti, gospodo. To u konačnici vodi u politikantstvo, a vojnik se treba tući. Vi govorite, gospodine zapovjedniče...*

ZAPOVJEDNIK: Bez titula, molim...

GOSPODIN I: ... kažete, dragi profesore, kako je to partizanija, ali ti će odredi predstavljati jezgru naše vojske, elitu. Čini mi se da naše »vrhovništvo« čini psihološke pogreške. Premda su tim uvođenjem oslovljavanja »građanin« učinili ustupak masama,

¹ Čit. Čenstohòvske; u originalu *Matka Boska Częstochowska*; slika Majke Božje u kapelici pavlinskog samostana na Jasnoj Gori u Częstochowi. Prvotno je, vjerojatno, naslikana prema bizantskom predlošku, ali je oko 1430, nakon uništenja za vrijeme napada na samostan, zadobila današnji izgled. Ona je predmet velikog nacionalnog i vjerskog kulta, cilj brojnih hodočašća, posebice od 1655. kada su samostan bezuspješno opsjedali Švedi (op. prev.).

² Jerzy Kossak (č. Ježi Kosak); manje poznat slikar od svog djeda Juliusza (1824-1899) i oca Wojciecha (1857-1942), na tragu mladopoljskog romantizma (op. prev.).

demokraciji, to nije sitnica, to je važna stvar. Osobno bih bio za povratak na formu »gospodin«, jer je to i psihološki utemeljeno. Podčinjeni, obraćajući se pretpostavljenom s »gospodine«, automatski priznaju njegovu vlast i pravo zapovijedanja. Meni se čini, čak tvrdim, kako naš narod u krvi nosi poslušnost prema gospodaru, voli slušati gospodara.

ZAPOVJEDNIK *otresa nekakvu prašinu s posuvratka sakoa, osmjehujući se, kao da želi reći »gluposti, gluposti«:*

GOSPODIN II: *podižući obje ruke, kao da se predaje* Bože sačuvaj, mi se ne miješamo u propagandu, propaganda neka radi što joj se sviđa, to, hoće li odluka Vlade narodnog jedinstva u Londonu biti razglašena u zemlji ili neće, ništa me se ne tiče, središnji je tisak donio puni tekst odluke o agrarnoj reformi, valjda svatko od nas zna kako drukčije nije moglo biti...

Sa svog mjesta ustaje, možda 26-godišnji, zgodan mladić. Tamnoput, omanji brčići, blistavo oko.

ULAN³: *Ne! redom gleda po okupljenima, dulje zadržavajući pogled na Djevojčinom licu, potom govori okrenut Zapovjedniku* Ponavljam! naše »ne« ne temeljimo na političkom doktrinarizmu, lakim izgledima na pobjedu ili potpori moćnih zaštitnika. Zaboravljamo kako su Engleska i Amerika države koje u život ucjepljuju načela realne politike, politike profita, politike trgovca. Ne treba se upuštati u duboke studije ovog rata da bismo utvrdili činjenicu na kojoj se temelji naša veličina, i kakva stajališta imamo u svezi s daljnjom izgradnjom te veličine, do ostvarenja njezine potpunosti. Gospodo! Mi smo jedini narod na europskom kontinentu koji, zahvaljujući vjeri i volji, nepokolebljivo ostaje pri odluci borbe protiv Nijemaca. Nadmašujemo u ovom slučaju Talijane, lišene političke vidovitosti, koji su u rat ušli na strani Nijemaca, prekrivši svoju budućnost. Prestigli smo Francusku koja je položila oružje na samom pragu bitke. A možda je neka od manjih država pokazala čvrstinu sličnu našoj? Možda Česi, Rumunji, Bugari ili Mađari — ne, sve one, manje ili veće, otkrivaju svoj židovski moral, koji im nalaže priznati pravo moćnijeg. Gospodo! Ta nam moralna premoć ne daje samo pravo, nego nas obvezuje preuzeti vodeću ulogu u Novoj Europi.

U sobu ulazi starija Gospođa. Na pladnju nosi tortu. Svima se osmjehuje. Tortu stavlja na sredinu stola...

GOSPOĐA: *Oprostite obraća se Ulanu* molim vas samo vi nastavite.

ULAN: *nakloni se, govori dalje gledajući u tortu...* Poljska država sposobna je osigurati trajni opstanak poljskom narodu i obraniti svijet pred novom, još strašnijom ratnom kataklizmom u ovom dijelu Europe na kojem se rasprostire i na koji ima utjecaj, mora se oduprijeti na nedodirljivim granicama, određenim sporazumom u Rigi, na istoku, kao Odri i Nisi Lužičkoj na zapadu... Hvala, gospodo! Završio sam.

Ulan se vojnički nakloni, sjeda.

³ Ulan, izv. *Ułan*; pripadnik lakog konjaništva, naoružan kopljem i sabljom, poslije puškom. Ulanerija je nastala u Poljskoj u 18. st., a izvodi se iz tatarskih odreda Velikog Litavskog Kneževstva. Bili su vrlo pitoreskno odjeveni i prepoznatljivi diljem Europe. Naziv potječe od prezimena poljske tatarske obitelji koja je dala nekoliko istaknutih zapovjednika tatarskog konjaništva, a iz turske riječi *oğlan* (mladić ili pripadnik organizirane mladeži) (op. prev.).

GOSPOĐA: Ova je tortica, gospodo, zalog sigurnosti, ako se tako može reći. U slučaju čega, slavimo Haneczkin (č. Hanjčkin) rođendan. *Gospođa privija kćer uza se, a ona, nasmiješivši se, poljubi joj ruku*

HANKA: Ovo mi je već treći rođendan ove godine.

ZAPOVJEDNIK: Teze našeg mladog kolege su odveć, rekao bih, »apstraktne«. A mi tu imamo realnu situaciju. Tu, u okrugu.

GOSPODIN II: Zapovjedniče... da, no dakle, gospodine, ovaj... gospodine profesore, apsolutno ste u pravu, mi ovdje imamo realnu situaciju, ne na Aljasci niti u Tunisu, nego tu, u okrugu, i na selu... i stoga želim svrnuti vašu pozornost na jednu činjenicu... dakle, u posljednjem broju naših »Doboša« bio je nekakav članak... kao »manifest« ili nešto u tom smislu. Većina stanovništva je ogorčena... s imanja dobivate sve! A ovamo demagogija, nekakvo nagovaranje na pobunu, i to u listu što ga baš mi posjednici financiramo, gluposti piše tamo nekakav balonja o ispravljanju »vječnih« nepravdi, nešto u tom smislu. Odluka o agrarnoj reformi, dobro, to će se vidjeti... ali da naše novine! *Gospodin II »ogorčeno« potresa glavom*

ZAPOVJEDNIK: Molim vas, gospodo, ja mogu simpatizirati ili ne to što vi govorite, i to mogu biti samo moje privatne simpatije, ali u ovom trenutku ja sam isključivo podčinjen zapovjedniku Oružanih snaga u zemlji i ponašam se lojalno prema njegovim zapovijedima. Nije nikakva tajna kako se već stanovito vrijeme na području zemlje događaju politička ubojstva koja izvode Narodne oružane snage. Do danas je gotovo svaka veća politička skupina imala gubitke te vrste. Događali su se takvi slučajevi pogubljenja ljudi i u Zemaljskoj Vojski. Moramo sebi otvoreno priznati kako su Narodne oružane snage prevršile mjeru u zločinima i štetama...

ULAN: *naglo ustane* Jesam, bio sam i bit ću vojnik Narodnih oružanih snaga i ne kanim to skrivati. Pamtim naredbu zapovjednika Oružanih snaga u zemlji: »Vojnici Narodnih oružanih snaga! Pozdravljam vas u redovima Zemaljske Vojske! Duboko sam uvjeren kako će odredi Narodnih oružanih snaga doprinijeti ujedinjenom naporu zemlje dragocjeni obol vojnički i građanski. Ostvarivši danas sva prava koja pripadaju svim valjanim vojnicima Zemaljske Vojske, unesite u njezine redove svoj entuzijazam i vjeru u veličinu Stvari...«

ZAPOVJEDNIK *prekida ga*: Poručniče, molim, ne zaboravljajte da ste sada i vi vojnik Zemaljske Vojske!

ULAN: Zapovjednik Narodnih oružanih snaga Žegota (č. *Žegòta*) u općoj zapovijedi potvrdio je da će se Narodne oružane snage boriti za povrat Poljskoj svih istočnih krajeva... naše istočne granice, utvrđene sporazumom u Rigi, ne podliježu diskusiji!

ZAPOVJEDNIK *hladno*: Svraćam vam pozornost na to kako je samo jedan zapovjednik Oružanih zemaljskih snaga... i ne preziva se Žegota.

GOSPODIN I: Gospodo! Gospodo!

ULAN: Gospodo! Ja...

ZAPOVJEDNIK: Gospodine!

GOSPOĐA: Pssst! *Stavlja prst na usta* Čini mi se... *odmiče zastor i pogleda kroz prozor* čini mi se da je to Reszopova (č. Rešopova) kočija... *Svi su naglo utihnuli i*

napregnuto se zagledali u Gospođino lice. Odmah... vi, gospodo, u spavaonicu... lagano gura Zapovjednika i Ulana prema vratima i sjedite tamo tiho dok vas ne pozovem

ULAN: *gledajući »neustrašivo« gospođicu Hanku Ja...*

GOSPOĐA: *Dobro, dobro. pritrčava prozoru O Bože! Za minutu će biti ovdje... samo tiho, da vas nisam čula!*

Ovaj put oba gospodina poslušno, i neznano zbog čega, »na vršcima prstiju« idu za njom. Gospođa okrene ključ u bravi i spremi ga u džep. Pritrčava kćerki Zasviraj nešto lagano... možeš čak i pjevušiti... A mi obraća se ostatku gostiju se pozabavimo rođendanskom torticom.

HANKA *počinje svirati: »Für Elise«*

GOSPOĐA: *Poslušite se. Felikse, de pogledaj da nisu ostali kakvi sumnjivi tragovi... izlazi*

Hanka svira. Gospoda jedu tortu. Nakon jedne minute u sobu se vraća Gospođa

GOSPOĐA: *No, hvala Bogu, otišao je dalje. Poslije kraće stanke, pribranim ljubaznim glasom: Je li vam torta ukusna, gospodo?*

GOSPODIN I *popravlja naočale: Prava delicija, čije su ručice to stvorile?*

GOSPOĐA *smiješeći se ispruža ruke: Moje ručice.*

GOSPODIN I *brižljivo maramicom obriše usta, prilazi Gospođi i dostojanstveno je ljubi u obje ruke: Veličanstveno, veličanstveno... dopustit ću sebi još komadić... a od čega ste to iščarali?*

GOSPOĐA *smijući se: Baš iz ničega! Ah! moram osloboditi naše uznike... jer će se smrtno raspolitizirati.*

HANA *prestaje svirati: To je ipak važna diskusija, mamice!*

GOSPOĐA *ljubi kćerku u glavu: Evo ti ključeve pa ih ti oslobodi... možda već usuglašene i izmirene... Taj naš ulan pravi je pijetao, za svoje ideale spreman je skočiti u oči čak i vrhovnom zapovjedniku.*

GOSPODIN II: *I dobro je što imamo takvu mladež!*

HANKA *prilazi vratima i polako okreće ključ, odškrine vrata i zaviruje u sobu, govori s komičnom ozbiljnošću: Gospodo, slobodni ste. Malo poslije na vratima se pojavi šutljivi Zapovjednik, a za njim Ulan, uzbuđen, gestikulira, Hanka pred njim načini »penzionatski kniks« i vraća se na svoje mjesto pri glasoviru, ali više ne svira*

GOSPOĐA: *Mi tu grickamo slastice, a gospoda su sigurno gladna... vidi vam se na licu... obraća se Gospodinu II Felikse, ne brineš se o gostima.*

GOSPODIN II *iz boce toči u male čaše »domaću«: A sada, gospodo, u »slavljeničino« zdravlje. Izvolite, izvolite!*

Gospođa na tanjurima dodaje tortu Zapovjedniku i Ulanu.

ZAPOVJEDNIK *kuša viličicom, degustira, kao da tortu rastapa na npecu, gleda Ulana: Fraze, fraze...*

ULAN *prinio prema ustima komadić torte, ali ga odloži na tanjur skupa s vilicom: Oprostite, ali za mene to nisu fraze. Narodne oružane snage su članicom Zemaljske Vojske, ali to ne znači da je prestao postojati Privremeni politički savjet. Prijelomni trenutak za nas Poljake bit će kada glavu podigne drugi neprijatelj poljskog narodnog opstanka: Komunizam.*

ZAPOVJEDNIK: *Jedite tortu, iznimna je.*

ULAN *poskoči i zauzima »načelan« stav*: Te vrijednosti u potpunosti je ocijenio vrhovni zapovjednik, što je izrazio u svom dopisu zapovjedništvu Narodnih oružanih snaga, kao i stožer Zemaljske Vojske, koji je pokazao potpuno razumijevanje prema našem stavu, poštujući cilj što su ga sebi postavile Narodne oružane snage, povjeravajući im zadaću pohoda na Zapad, do Odre i Nise Lužičke. Međutim Narodni politički savjet u svom obraćanju poljskom narodu izjasnio se nedvosmisleno. Tko misli drukčije, izdajica je. Izdajice su oni...

ZAPOVJEDNIK: Smirite se, smirite... vi dobro znate kako se završila stvar podređivanja Narodnih oružanih snaga. Ta poznat vam je slučaj pukovnika Lesińskog (č. *Lešinjskog*)... i znate, ja bih ipak na vašem mjestu pojeo tu tortu, uistinu je iznimna.

ULAN: Razumijem, kao vojnik Zemaljske Vojske poslušno primam na znanje... *klanja se svima, sjedne i u ruke uzme tanjur s tortom*

HANKA *naglo ustane od glasovira i ispruženih ruku pritrči Ulanu*: Pozivam vas na šetnju! Pokazat ću vam u vrtu nešto što još niste vidjeli.

ULAN: Ako ćete mi pokazati...

GOSPOĐA *sliježe ramenima*: Ah, ah, mladi!

Mladi izlaze iz sobe.

GOSPOĐA: Kakva prznica, pravi pjetlić... *malo potom Zapovjedniku* A mi, dragi profesore, imamo pravu glavobolju s tom vojskom... svaki dan tu druga vojska dolazi... najgore je kada dolaze ti »aelovci«⁴, jer ne znamo kako s njima razgovarati... uzimaju zaprege, brašno, svinje... ako su narodna armija, onda bi trebali uzimati od seljaka, a ne s imanja koja kane uništiti poslije rata!

ZAPOVJEDNIK: A kakav je to odjel bio, jesu li ostavili priznanice? Imamo s njima ugovor o opskrbi... još su nejak i na našem području.

GOSPOĐA: Iskreno rečeno, gospodine zapovjedniče, i naši vojničiči također papaju previše mesa... a to nije zdravo. Ja bih im davala mrkvu, repu, špinat... mi sami sada meso jedemo najviše dva, tri puta tjedno.

GOSPODIN II: Neka jedu... samo neka nas brane i obrane.

GOSPOĐA: Mi vas toliko volimo, mislimo na vas, molimo se... ali i vama je valjda teško svaki dan s tim ljudima...

ZAPOVJEDNIK: Nekako se potrefilo da sam i ja također sa sela, seljački sin.

S l i k a 1

Marek ima glas

Zemunica ili koliba. Izdužena, zajednička prična, ležaj za nekoliko osoba (7-9). Pod zidom, na primitivnom stalku hrpa vojničkih pušaka, među njima dvocijevka i sjekira. Stol uzak, skovan od grubih dasaka. S obje strane klupe. Pećica s rerom. Na stolu petrolejka

⁴ »aelovci« pripadnici Armije Ludowe, prosovjetske poljske vojske (op. prev.).

začađena stakla. »Mrtva priroda«: na papiru kruh, u zdjeli kiseli kupus, slanina isječena na kocke, dvije čaše, limeni lončić, vilica, tri kapule. Prijenosni crni ručni gramofon (patefon). Na sredini zemunice stoji plećat muškarac. Jednu nogu izbacio naprijed, ruku podigao. Crni brkovi drhture iznad punašnih usana, zasvjetlucali bijeli zubi.

GLASOVI: Tiho! Mučite, mulci! Marek ima glas. Sa' će Marek divanit'. Divani! Taj ima parlatinu. Zna se! Školovan...

MAREK *zvonkim glasom, umjetnim patosom, recitira pjesmicu – vlastite proizvodnje:*

Vojnik se sinji sruši na drob.
Kolege kopaju mu grob,
Orao bijeli leti u dalj,
A nama ostaju tuga i žal.

Djevojka vojnika čeka,
Čeka i gorke suze lije,
A njegov leš na polju slave
već gnjije, i njegovo lice od bola
jezivo se u nebo smije...

Marekov glas ispunja »zemunicu«, treperi, jeca. Ljudi pozorno slušaju. Njegova primitivna – puna ekspresije – gluma, ostavlja na njih dubok dojam. Poslije druge strofe zavladao je tišina. Čupavi dječak, vrata umotanog u šareni šal, nalijeva u lončić »domaću« i dodaje Mareku. Ovaj je ispio, zagrizao komadić kruha, osvrnuo se po zemunici, dodao lončić Sivome. Polako podiže ruke i tako u stavu proklinjućeg »proroka« stoji trenutak nijem. Stiska šake kao da nekome prijeti.

MAREK: U pizdu materinu! Snizio je glas i spustio ruke, potom prekrizio ruke na prsima, promatra ljude. 'Oćete znat, dečki, kako me »AKA« (Armia Krajowa; Zemaljska Vojska, op. prev.) dotukla – poslalo me strijeljati jednu kurvu što se sa žandarima upuštala. Pošao sam jer sam vojnik, zapovijed je za vojnika svetinja. Dođem tamo, gledam, još mlada, plače, sklapa ruke, moli, preklinje me... sažalio sam se, darovao sam joj život... prespavali smo skupa, poševio je, i tek sam je sutradan ustrijelio. I što se pokazalo? Zarazio sam se. Poslali mene, Mareka, na zaraženu. I gdje se sad liječiti? Htjeli su me upropastiti. Eto, vidite, kako »AKA« postupa s ljudima, kakva nam je ona majka, gnjij, čovječe, ništa ih se to ne tiče. S gospodom, dečki, nema dogovora. Ja sam konjički časnik, plemić i posjednik *Marek je zafrkao brk*, ali pljujem na tu svoju gnjilu klasu, jer ih znam, kurvu im majku, od djetinjstva... *podiže ruke*

Za domovinu krvi ne žalimo,
svu krv iz svojih žila prolit ćemo,
Orla bijelog nećemo osramotiti,
sve ćemo Nijemce potamaniti.

Marek je nadimao prsa, svjetlucao zubima, potresao samokresom, koji mu je visio na remenu oko vrata, konačno je sjeo uz stol, podupro glavu rukama i tako sjedio, iznenada zaplakao... U zemunici je zavladao tišina isprekidana muškim jecanjem.

SIVI je popravio šal, prišao Mareku i položio mu ruku na glavu, natočio sebi domaću u lončić, ispio, založio kruhom i kapulom. Upro kažiprst u Mareka i počeo govoriti mirnim glasom Ostavio je posjed, dvorac, karuce, kočije, fijakere i došao tu s nama krv prolijevati, viđao sam ga po salonima u fraku, lakiranim postolama i bijelim rukavicama, na konju je odlazio u lov, s generalima i grofovima, i odbacio je sve to... a mogao je sada biti u Londonu ili u Americi, jer su htjeli zrakoplov po njega poslati... ali treba poznavati Mareka! Odrekao se srebra i zlata.

MAREK lagano podiže glavu i dlanom otire suze, gladi brkove, kruži pogledom po ljudima Sve sam ostavio i samo sam ovo sa sobom ponio *pokazuje na mehanički gramofon* dar moje zaručnice, koja je francuska plemkinja, jer ja volim glazbu i vi morate voljeti mene i glazbu i zbog toga sam taj aparat sa sobom u šumu ponio i vama ga dajem... Sivi! Otvori gramofon, neka svi vide i čuju kako svira. Navij! Samo oprezno da opruga ne pukne...

SIVI ručkom navija gramofon. Stavlja ploču. *Pokrene gramofon* Pridite bliže, samo oprezno s iglom, jer pričuve nema! *Razliježe se glazba i pjev. Ploča je stara, ženski glas hrpav, topao, »promukao«*

Ljubav će ti oprostiti sve,
Tugu pretvoriti u smijeh
...
I kad je očajan proklinješ
da je okrutna i zla,
Ljubav će ti oprostiti sve
Jer ljubav, dragi moj, sam ja...

Ploča je napukla, igla stupči u jednom mjestu, monotono se ponavlja uvijek isti zvuk, pucketanje. Marek ustaje. Prilazi stolu, oslanja se objeručke, nadvikuje zvukove gramofona

MAREK K vama sam došao, braćo seljaci... nekada sam imao posjede i višekatnice, prostačine su kape skidali i ruku ljubili *Marek je podigao ruku, na prstu je bljesnuo zlatni, debeli pečatnjak* u kočiji sam se vozio, ali na sve sam pljunuo i k vama došao, jer su vaši krvavi trudi i vaš znoj mlijeko naše domovine za koju su slatki okovi i ožiljci, želim se uz vas boriti, s vama krv prolijevati za slobodu naše zajedničke majke, čije smo svi mi sirote i prosjaci... *Marek se nagnje nad kružećom pločom, iznenada počne povraćati u otvoreni gramofon, ploča se još vrti i iz unutrašnjosti gramofona začuje se prigušeno drndanje. Ljudi se smiju i psuju.*

Marek sjeda na pričnu. Ispred sebe istegao noge u »časničkim« čizmama, potom je kao daska pao nauznak i ukočio se. »Domaća« ga odrvenjela i utišala. Vale je odbacio žuti pokrivač kojim je bio ogrnut i ustao. To je mlad momak »pucajući od zdravlja«. Lice krupno, oči plave. Na velikoj glavi modra vatrogasna kapa s velikim limenim orlom. Na sebi ima bijeli debeli džemper. Široka prsa. Pravi »junac«.

VALE: Sivi, zaustavi, to b' trebalo oprat'.

SIKIRICA leži na prični u raskopčanom kožuhu i čarapama. Star, sijed, s medaljicom oko vrata: Šta's oprat'?

VALE Gramofun treba oprat', koji su to šoldi ... jere ...

SIKIRICA Ti, Vale, bolje sebe operi, jerbora ćeš potrovat ljude.

VALE: Ti, Sikirica, tuđe govno čuješ, ma svoje ne čutiš... Zar nije šćeta makine? Uzmen štracu, pokupin rigotinu i svira'će.

SIVI *silom zaklopi gramofon*: Čišćenje sutra, fertig!

VALE *dlanom gladi gramofon*: Koja izmišljotina, jeba te, piva ka živa *dotiče ručku* ka mlinac, a svi...

SIVI *skloni gramofon pod stol*: Za danas dosta glazbe. *Prilazi Mareku, namješta ga udobnije. Stoji iznad njega, vrti glavom*

Marek! To je mozak, treba je zapovjednik bit', ka britva je! Znan ga od ditiinjstva, plemić bio, zemljoposjednik, časnik, a sada za demokratsku ideju živi! A za službu vjernu sifilis ćapija. Odlikovali ga!

SIKIRICA: Gospodaru virno služi pa ti govno pruži.

VALE: Sikirica isto smrdi kolikogod tiho prdi.

SIKIRICA: Vale!!! S dočasnikom razgovaraš! Kurče!

GLASOVI: Daj, dosta, mučite, spavajte, ljudi, odrasli konji, a glupi, spavajte.

SIKIRICA *prilazi stolu i prituli svijeću*

VALE *klekne uz pričnu, skida kapu, prekriži se, govori*: »Očenaš« Zdravomarijo milostipuna gospodinstobom blagoslovljenati međuže namaiblagoslovljen plod utrobetvoje Isus Svetamarijo majkobožja moli zanas sada i načas smrti našeamen.

Vale se prekrižio, nabio kapu na glavu i zavukao pod šareni pokrivač.

Uz stol sjedi Sivi, podiže parabellum. Provjerava spremište

SIVI: Spavajte! U ponoć budin Sikiricu.

Ljudi liježu spavati. Prekrivaju se dekama, dugim kaputima, kožusima.

VALE: Divani štogodarce, Sikirica... *Vale govori poluglasno* Ne moren zaspat'.

SIKIRICA: Naždera si se i spavaj, ne pilaj.

VALE: Znaš, Sikirica, dikodarce mislin... iz ove šume oti'ću u svit, u Czestochowu (č. *Čenstohòvu*) i Kraków (č. *Krakuv*)...

SIKIRICA: I šta ćeš činit' u Czestochowi?

VALE Gleda'ću, jerbo tamokarce nikad nisan bija.

SIKIRICA: Ka' svršši rat, oti'ćeš u Czestochowu i Kraków, gospoje će te dočekat, da'će ti medajun.

VALE: Eh, da'će mi! Ej, Sikirica, ti si bija u Krakowu?

SIKIRICA: Bija san 1938. Na Wawelu (č. *Vavelu*) sam bija i u Mariackoj (č. *Marjãckoj*) crkvi san bija, i u Sukiennicama (č. *Sukjennicàma*), u muzeju također...

VALE: Je li to istina da tamokarce poljski kralji u grobiman ležu?

SIKIRICA: Tamo su grobi poljski' kraljeva i najveće zvono Zygmunt (č. *Zigmunt*).

VALE: I ona zmajeva pećina je tamokarce?

SIKIRICA: Je, i ona je tamo.

VALE: A koji su kralji tamokarce?

SIKIRICA: A u kurac! Daj, spavaj.

VALE: Ka' ne moren, da'ću ti svoj špirit, ako mi ispriponidaš.

SIKIRICA: Izbroji picajzle na jajiman i zaspas'ćeš.

VALE: Rekni mi samora jošter to... taj muzam kakvi je?

SIKIRICA: Tamo ti stoju kipovi, a ondar opet ideš mramornin skalinan, a na zidoviman visu slike.

VALE: A šta je na tin slikan?

SIKIRICA: Tamo ima jedna slika velika ka zid, naslika je niki Matejka⁵, velika slika ka zid, bi'će deset sa deset metara, tamo je naslikan poljski kralj kojemu Križar klečeći odaje počast, ta se slika zove »Prusko poklonstvo«.

VALE: A zašto?

SIKIRICA: Šta?

VALE: Se tako zove?

SIKIRICA: A kurac te za tin boli, sve 'oćeš znat'... moli gad pruski, a izdaju već smišlja, a kralj, umisto da mu da sikiron po čunjki, grli Križara. Poljaci su uvik bili taki, zbog toga in danas seru na glavu...

VALE: I to ima na toj slici?

SIKIRICA: Ma daj, ajde u kurac.

GLAS: Mučite za Gospu, šušljicete ka Židovi na sajmu.

VALE *tiše*: A šta je na drugoj slici?

SIKIRICA: Na kojoj drugoj? Tamo ima ijadu slika... na jednoj velikoj gola ženska na crnon ždripcu jaši⁶ ... lipa slika, velika.

VALE: Posve gola... pa to je grij...

SIKIRICA *pospano*: Ne znan, to je na slici, ždripcu, br'te, ka zmaj, vatru riga, jaja mu se caklu... Ijudi stoju, litretavaju i razgovaraju isprid slike.

VALE: O čemu?

SIKIRICA: Ne znan... *počinje hrkati* Spavaj! *Svjetlo se mijenja. Svijeća* je dogorjela. Čadi.

S l i k a 2

Hodnja

Noć. Šum drveća, škripa krošanja, šušanj. Iz daljine prigušeni koraci. Lom grana. Tišina. Odjek koraka. Disanje. Sada pod potplatima škripi šljunak. Svjetlo reflektora, oštro, sve se vidi kao na dlanu. U svjetlu nepomična kolona osoba. Poslije nekoliko sekundi svjetlo se gasi. U tami započinje hodnja. Škripa remenja, prigušeni koraci. Tama je sve gušća. Koraci su sve bliže, pod nogama škripi šljunak. Stupaju cestom. Hodnja u tami traje 3-5 minuta. Dubokom tišinom razliježe se glas.

⁵ Matejko, Jan (1838-1893), najistaknutiji predstavnik poljskog slikarstva 19. st., autor monumentalnih domoljubnih kompozicija iz poljske povijesti *Bitka pod Grunwaldom*, *Hold pruski (Prusko poklonstvo)*, o kojoj je upravo riječ, a predstavlja poklonstvo pruskog kraljevića Albrehta Hohenzollerna (1525. g.) poljskom kralju Zygmuntu Starom na Krakovskom trgu (op. prev.).

⁶ Riječ je o čuvenoj slici autora Władysława Podkowińskiego *Szal unieseń (Zanos strasti)* (op. prev.).

GLAS: Rane Božje, gospodo, dabogda umra, neka me... srušila se i onesvistila... malo poslije čim nas je ugledala odma' se onesvistila.

GLAS: Dobro, dobro...

GLAS: Na rane Isusove, kunen van se, judi, neka me tu na mistu kolap udre, ništa nije vidila, jerbo čin nas je ugledala, srušila se.

GLAS: Tiho tamo!

Hodnja u tami traje 3-5 minuta. Tama se polako razrjeđuje. Sviće. U odbljesku dana, još neobasjanog sunčevim svjetlom, jedva se naziru siluete osoba koje stupaju. Lica su nerazpoznatljiva, kao da su zamazana. Odjeljenje stupa šumskom oputinom. Jesenska mrtva šuma, hladna, zamrla. Vlažna magla kao paučina pada na ljude u hodu.

GLAS: Prinesi dalje! Prinesi dalje! čuje se smijeh

GLAS: Tišina tamo... serete kao da ste u salonu... probudite Nijemce i počet će rat...

Tišina. Idu kao »slijepci«, jedan za drugim, ispruženom rukom dotiču ruku, ramena, leđa prethodnika. Katkad se spotaknu o korijenje ili kamen. Svjetlo se polako, polako pojačava, već se mogu raspoznati crte lica, detalji odjeće, oprema i naoružanje. To je primjer mješavine različite odjeće i odora, slučajne i vrlo maštovite. Slično je i s naoružanjem. Idu u koloni. Jedan iza drugoga. Sa strane, ili iza odjeljenja, ide niski, plećati, bradati seljak. Povremeno zastajkuje, osvrće se. Preko ramena prebacio dvocijevku, nepromočivu torbicu, lanenu vreću privezanu remenjem. U sredini kolone stupa krupan, visok momak u bijelom ali više prljavom džemperu i modroj vatrogasnoj kapi s velikim presvučenim štitnikom. Kad se razjasni, može mu se oko vrata vidjeti uže. To uže u ruci drži partizan koji ide ispred njega. Uže labavo visi i tek kad prethodnik malo ubrza, uže se zategne, pa momak odmah poslušno ubrza. Odjeljenje čini pet-šest ljudi. Bradati seljak se zaustavlja, nerazgovijetno govori sam sa sobom.

GLAS: Šta je, Brada, zabasa si?

BRADA: Nema velikog bora... triba bi bit'... gospodine dočasniče.

GLASOVI: Žmara se napara, pijat masne juhe popija pa sad prolita, sere svaki' pet minuta... Ostarija, a oblaporan ka dite... i svunoć nas naokolo vuče, bor izgubija, gaće izgubija.

DOČASNIK: Tišina.

BRADA: Tribalo je... od prosike po ure oputinom drito do bora.

GLAS: Pogodija si ka prstom u guzicu.

DOČASNIK: Tišina.

Brada se vraća do odjeljenja koje se sad zbilo u gomilu. Samo momak s užetom oko vrata stoji sa strane i šuti, načini mali, bojažljivi korak prema skupini, kao da bi se htio priključiti, ući u sredinu, biti s njima. Ali odmah zastane.

GLAS: Gospodine dočasniče, smi li se zapalit'?

BRADA: Triba'će, kako mi se pari, zavrnut'.

DOČASNIK: Može, samo žar treba dobro sakriti... Zapalili, cigarete skrivaju u šake. Redom se zaustavljaju. Momak klekne na zemlju, raskrižio je ruke, kleči raskriženih ruku, ali se nitko ne obazire na njega.

VALE: Gospodo, braćo, zemjaci, na rane Kristove se kunen, dabogda sad ode ka pas...

DOČASNIK: Dobro, Vale, virujemo ti.

VALE: Onesvistila se čin me ugledala i gotovo.

BRADA *pristupi Vali i gurne mu u usta upaljenu cigaretu*: Pravda'ćeš se prid sudon.

VALE *puši, šakom skriva žeravicu, više ne kleči, pričučno je i puši, puši, poteže, vidi se da mu to donosi olakšanje i ugodu. Popravlja uže oko vrata*

BRADA: Glavešine će znat šta s tobom triba učinit'.

VALE *ustaje*: Ništa toj staroj srolji nisan učinija, samo san jon nako, za šalu, pripiritija, a košuju joj nisan strgnija....

BRADA: A šta ti je to tribalo?

VALE: Dva puta san joj gurnija prst, za šalu.

GLAS: Koji prst, Vale, 'aj' priznaj?

VALE: Prst, šalio san se, gospodo, staroj se od stra' sve u glavi spizdilo.

DOČASNIK: Završavaj pušenje... I, kako je tamo, Brada?...

BRADA: Sve u redu, gospodine dočasniče, drito ka strila... gospodine dočasniče.

DOČASNIK: Stupaj!

Ljudi popravljaju opremu, gase cigarete. Odjeljenje krene. Stupa u tišini.

VALE *za sebe, ali glasno*: Šupjača... kurca joj fali... da bi tako staru kebaru jeba, u glavi jon se sjebalo, jer nema kurca.

Vale je malo usporio, ali se uže zateglo, pa Vale ubrza korak. Brada ide pored Vale, isteže jelo iz vreće i počinje žvakati

BRADA: I to ti je tribalo... malo je cura u selu... upiške se od sriće čim vidu momka, a tebi ta stara tribala.

VALE: Brada, govori van ka na ispovidi, ka rođenoj materi, nisan je jeba, nisan joj ni vuštan zadiga, samo san joj prst za šalu turija, a ona zamrla i leži... vidi se, željna kurca.

BRADA: A župnik?

VALE: Župnik? ne laprdaj koješta, svećenik.

BRADA: U vešti 'oda, ali kurčinu ima.

VALE: Grij je i slušat' kad tako divanite.

BRADA: A s oružjen u pljačku ic' nije grij? A vriću brašna i po prajca ko je iz župnog dvora odnija, morebit sveti Ante!

VALE: Profundača.

BRADA: Pod ledinu ćeš, Brdo, zbog toga otić'.

VALE: U ime Oca i Sina...

DOČASNIK: Tišina tamo, dovraga... Brada!

BRADA *pritrči naprijed*: Na zapovijed, gospodine dočasniče.

DOČASNIK: Na zapovijed, na zapovijed, toročete ka stare babe u maglu, je li još daleko?

BRADA *izvlači džepni sat na lancu, gleda... potom sustiže dočasnika*: Od velikog bora još po' ure.

DOČASNIK: Prije nego se razdani moramo bit' u taboru, još bi mi samo žandari tribali za ovo sranje... vućemo se čitavu noć... par kilometara!

BRADA: Znam tu svako drvo.

DOČASNIK: No i izgubili ste se.

BRADA: Taj veliki bor... ka da su ga primistili...

DOČASNIK: Glupost!

GLASOVI: Zdilu masne juhe popija pa prolita, vodič od sedan žalosti, sve je drače obasra, mudante u ruci nosi, pa mu se sad' i drveće primišća, ej, stari, stari, lakom ka trudnica, sigurno je žmare mlikon zaliva!

DOČASNIK: Tišina, kurvu mu majku!

Počinje padati kiša. Ljudi stupaju po kiši. Šute. Šutnja traje 30 sekundi.

GLAS: Brada, začepi bužu prston, voda će ti ucurit' u civ...

GLAS: On ima dvi buže za začepit'.

BRADA *žvače kruh*: Ti si, Cvitko, začepija pravu bužu, zato si dobre voje.

GLAS: Cvitko je samo prst tamo turija umisto lugara.

GLAS: Traži, Brada, bor... ako ga ne nađeš... ustrili'ću te...

Vale se zaustavio. Franek, koji je išao iza, spotiče se o njega. Uže se zategne, ali Vale stoji na mjestu. Ne miče se. »Čelo« načini još nekoliko koraka. Partizan trza užetom, ali Vale se ne miče.

BRADA: Ma udavi'ćeš ga...

Vale stoji nepomično Vale, šta je?

VALE: Ne iden...

BRADA: Ne budi munjen.

VALE: Neću pod ledinu na pravdi, babu niko nije jeba, ni ja, ni Marek.

FRANEK *trza uže. Odjeljenje se zaustavi. Svi okruže Valu, koji klekne i ispruži ruke prema nebu.*

VALE: Prišežen van, judi, njanci joj veštu nisan zadiga, pizdu nisan vidija ni sprida ni straga, ona se onesvistila i ne zna ko je jebava... neću ić' ka janje na klanje...

DOČASNIK: Vojniče Vale, ustaj!

VALE: Ubi'te me na mistu, za rane Isusove.

DOČASNIK: Jeste li vojnik ili niste?

VALE: Pušćite me, judi!

DOČASNIK: Pitam, jeste li vojnik?

VALE: Ne znan.

DOČASNIK: Ne pravite se lud, pitam, jeste li vojnik?

Kiša pada. Dočasnik gleda ljude redom, kao da razmišlja što učiniti.

FRANEK *poteže uže*: 'Ajde, čoviče...

VALE: Uzeli smo vriću brašna i pô praseta, to je istina.

DOČASNIK *polako otpinje futrolu, oslanja dlan na ručku pištolja*: Odbijate zapovijed na bojišnici?

VALE: Mora da joj se na buži paučina navatala... pa pobisnila...

DOČASNIK *izvuče samokres*: Za neizvršavanje zapovijedi na bojišnici, kugla u čelo!

BRADA: Jušto ide, gospodine dočasniče, evo... evo...

DOČASNIK *vraća samokres*: Stupaj!

Kiša pada, Dočasnik načini dva-tri koraka. Vale se vuče na koljenima dva-tri metra. Svi zastanu. Partizan nogom udari Valu u tur. Poteže uže.

BRADA: Ma udavi'ćeš ga, zar ne vidiš da je pomodrija.

Slika 3

Predavanje

Šumska poljana. Dvije kolibe i nekakva potleušica sklepana od grana. Između dva bora na kolcu visi prase, već očišćeno, i iznutrica je izvađena. Oko njega se mota do pasa razgoljeni, s »mesarskim« nožem u ruci, stari brkati seljak. Pomažu mu dvojica mladih ljudi. Ispred koliba stoje ili sjede vojnici. Samo jedan među njima ima munduru, ali bez oznaka. Naoružan je, teški »vis« u futroli visi mu o pojasu: »koalicijski« opasač ukazuje na to da je časnik. Ljudi mu se obraćaju sa »gospodine zapovjedniče«. U ovom trenutku razgovara s niskim, mršavim mladićem, dočasnikom Kilińskim (č. Kiliński).

ZAPOVJEDNIK: Pokažite mi to vaše predavanje, Kiliński, što ste to smislili?

KILIŃSKI: Govorit ću napamet, gospodine Zapovjedniče.

ZAPOVJEDNIK: Ali nekakve bilješke imate?

KILIŃSKI: *iz džepova izvlači šaku zgužvanih prljavih listića, traži* Odmah, odmah, o! evo bilježaka!

ZAPOVJEDNIK *razmotava, izravna listiće, trudi se štogod pročitati:* Kako piše, student! student ste, a slova ne znate čitljivo napisati, a! kakvo je ovo slovo, pitam vas, čime ste to, gospodine dočasniče naškrabali? prstom, štapom, nosom?

KILIŃSKI: Poslušno javljam, gospodine zapovjedniče, imao sam samo komadić tintane olovke, a uz to, pisao sam na koljenu...

ZAPOVJEDNIK: Ovu svoju pisaniju možete zabiti u... ispričavam se... dobro, dakle, govorite napamet... Ljudi će mi se rasuti... treba ih ideološki učvrstiti i nadam se kako ćete to učiniti na razini vašeg sveučilištarskog obrazovanja, ali razumljivo, kako bi ljudi znali o čemu se radi... i ne javljajte »poslušno«, sada je uklonjeno »poslušno« javljanje. Treba tim ljudima objasniti kako ne ratuju samo protiv Nijemaca, ne samo za prase i vlastiti trbuh, nego za cijelu svoju budućnost i budućnost svoje djece, razumijete, Kiliński, sada na vratu imamo drugog neprijatelja, i to treba ljudima objasniti... sazovite zbor odjeljenja... i ne zaboravite krađu špirita! Maznuli su pola bačve... ali o tome tek poslije tog predavanja!

KILIŃSKI *skuplja odjeljenje na »predavanje«. Ljudi se skupljaju otežući, polako i nerado. Okupljaju se oko »predavača«. Zapovjednik stoji sa strane. Ljudi koji »sređuju« prasca, ne prekidaju svoj posao... stružu, režu, polijevaju vrućom vodom, slažu »komadiće« u zdjele itd.*

KILIŃSKI *vadi papiriće, vraća ih u džep:* Dakle...

GLASOVI: Počni govor! O on će ti već nasapunat' oči! Pustite ga divanit'...

KILIŃSKI: Kolege, želim vas danas upoznati s jednom od ideoloških struja čiji početak nalazimo u 19. st., u kolijevci toga strujanja, koje je poslije postalo također i politička struja, leži glasovito djelo koje su obradili Nijemci Marx i Engels... To djelo nosi naslov »Komunistički manifest«, a počinje čuvenom rečenicom: avet ili možda sablast komunizma kruži Europom, i proglas taj leži u kolijevci komunizma i boljševičke revolucije, a u konzekvenciji današnje sovjetske Rusije. Neću se upuštati u znanstvene analize nastanka te države, kako to njihovi propagandisti govore, prve države radnika i seljaka, u svakom slučaju vođe crvenih bili su ljudi kao što su Lenjin, Staljin, Trocki, a

također i manje poznati Buđoni i Tuhačenko, s tim što to nisu bila njihova prava imena, na primjer Trocki se zvao Lejba Bronstein ili slično, što nema posebnog značenja za samu bit materijalizma.

GLASOVI: Trocki je bija glava! U nas je također bija Berek Joselewicz (č. *Joselevič*) general... Muči, ti si vojnik kraljice Jadwige⁷ ... prestanite! Al' ga piturajte! Boli me za tim... eee...

KILIŃSKI: Kolege, poslije predavanja, ako bude trebalo nekome objasniti ono što nije jasno, ili ako netko bude imao pitanje ili problem, odgovorit ću, ali sada, molim vas, nemojte prekidati... dakle, kako sam već prije dao naslutiti, sam dijalektički materijalizam, ili komunizam, u svojoj biti je ateistički... dakle, može vam se nametnuti pitanje zbog čega materijalistički i dijalektički... što znači dijalektički, znači to da sve nastaje iz suprotnosti i iz tog proistječe teza... zakon...

GLASOVI: Tobože i 'vako i 'nako, svaki šćap ima dva kraja, nemoj ga šćapom, palicon ga, teza i proteza...

KILIŃSKI: Korijen! Još jedanput vas upozoravam da će diskusija biti poslije predavanja.

KORIJEN: Bez Boga, gospodine dočasniče, ni blizu, neka oni...

GLAS: Umukni, kurče!

KILIŃSKI: Taj veliki kolos, crveni kolos na glinenim nogama, odvojen je od nas bedemom. Što se tamo uistinu događa, teško je i zamisliti. Ipak povremeno dopiru različite informacije. Govori se o raznim »petoljetkama«, ili petogodišnjim planovima, koji su zemlju preobrazili iz zemljoradničke u industrijsku. To su različita velika gradilišta kao što su brane na Dombasu, a također planovi elektrifikacije u Sibiru, Dnjeprogres i druga. Možda je sve to istina, a možda propaganda. Činjenica je da su tamo izgrađeni brojni kanali. Poznat je Bjelomorski kanal... sto tisuća ljudi smođeno je u blato pri toj gradnji... sto... dvjesto... nitko nije brojio. Za materijalista čovjek je materija bez duše. Zupčanik u stroju. Materijalist, iliti komunist, ne vjeruje u ljudsku dušu, što za sobom povlači i civilizacijske posljedice, život u stadu, nevjenčana ljubav, zajedničke žene i kaša iz zajedničkog kotla, a uz to zajednički stanovi sa zajedničkom kuhinjom i zahodom. Oči Europe zamazuju »labuđim jezerom« i tome slično. Kao što vidite, kolege, nalazimo se između čekića i nakovnja na samom početku naše državnosti. Do sada smo imali jednog neprijatelja, ali od danas imamo dva neprijatelja. To je stvarnost. Završio sam. Hvala. Ako ima kakvih pitanja, molim, pitajte, ali jedan po jedan.

GLASOVI: Dobro je divanija, tišina, Sfinga 'oće divanit', muč'te, govsnari, divani, Sfinga!

SFINGA *s nožem u ruci približava se korak-dva krugu slušatelja, zaustavi se*

KILIŃSKI: Znači, pitanja više nema? No, onda se možemo razići.

GLAS: Ima jedno pitanje.

KILIŃSKI: Slušam, tko pita?

GLAS: Ja.

⁷ Zastarjeli, zatucani, starinski vojnik (op. prev.).

KILIŃSKI: No, pitajte.

GLAS: Je li Markus bio Židov il katolik?

KILIŃSKI: Koji Markus?

GLAS: Taj šta je izventa tu komunu.

KILIŃSKI: Marks i Engels su bili tvorci znanstvenog komunizma, oni su Nijemci, advokati.

GLASOVI: Vidija san jedanput u novine, ti je Markus ima bradu ka starovirac, nek mu bude! Nijemci također nisu ništa boji! Najgore je imat' posla s advokatiman. Ako te se taki dokopa...

KILIŃSKI: Ovdje je riječ o teoriji filozofije i sociologije, a ne o bradi.

GLAS: Naravno, sveti Petar je isto ima bradu...

KILIŃSKI: Jeste li zadovoljni?

GLAS: Ja isto iman praktično pitanje.

KILIŃSKI: Pitajte, samo brzo!

GLAS: Ne moren brzo, gospodine dočasniče.

KILIŃSKI: Slušam.

GLAS: Kako u kol'ozima stoji stvar sa zajedničkin ženskin? U praksi?

KILIŃSKI: To vam ne mogu reći, jer ne znam... to što sam vam rekao, odnosi se samo na opće pojave, vjerojatno se i tamo može dogoditi slučaj individualne ljubavi, premda u to valja sumnjati.

SFINGA *pjeva, falširajući:*

na kupusu žuti listi
ne dam pizdu komunisti
komunisti svašta prave
da i pizdu podržave

GLAS: U njega je k... horoš⁸, samo mu dlake smetaju!

KILIŃSKI: Svršetak predavanja, odstup! *Odlazi prema Zapovjedniku.*

GLAS: Ja san joštera prid rat poznavam jednog komuništu, bija je Je'ovin svidok i ima je skladište garbuna, a dobro san ga upantija, jer nan je pasa otrova.

GLAS: Ma šta pizdiš? Ja san razgovara s Je'ovinin svidokon i znan nji'ov svitonazor.

GLAS: Svi su govorkali da je komuništ, jerbora u crkvu nije iša, naš pas leta je za njegovin kokoš'ma i taj nan je pizdun otrova pasa, nije bija rasni, ka vučjak, ali ima je klempave uši, ka da je križanac vižle, a drugi komuništ stanova je u radionici, Perlsztajn (č. *Perlštajn*), šija je gamaše, sušičar je bija i ima vrpnu dice, dabi desetero. Druge komunište nisan poznavam, ali Perlsztajn je bija komuništ, jer su ga tajnjaci držali na oku, a posebno jedan tajnjak, iša je u civilo da se ne pozna, ali su svi znali, deboto su i dica znali da je Ulański (č. *Ulanjski*) tajnjak, taki tip uvik klobuk nosi nabijen na čelo i oda s podignutin kolarinon da se odma vidi — tajnjak!

⁸ horošij (č. *harošij*), rus. *dobar* (op. prev.)

Slika 4

Zahod

Zahod sklonjen među drvećem, lijevo od kolibe u kojoj je Vale. Nosači načinjeni od kolaca. U zahodu čuče dva tipa — gole stražnjice su okrenute gledalištu, naravno, glumci su u trikoima boje tijela, uostalom, kako se kaže: »viri samo pola guze iza grma« — Vide se jedne noge u čizmama, a druge u gamašnjama, s opuštenim nogavicama.

GLAS I: Churchill (izgovara: Čurčil)

GLAS II: Čurčil, Čurčil, puno će ti pomoć' Čurčil... *trenutak tišine* a šta je reka...

GLAS I: Reka je da je »trenutak najvećeg napora blizu«.

GLAS II: I šta onda... moje uši to ne čuju...

GLAS I: Ali ništa se iza toga mora krit', jerbora mi je jučer priša oni Englez Džoni Foce...

GLAS II: Džoni Pička je Škot, a ne Englez.

GLAS I: Ne tiče me se 'ko je on... doša jučer k meni i govori da mu dan pancetu jaja, šećer i krv, jer 'oće partit u Englesku... u Old England, veli, ide... a kada... pitan, a on, da večeras...

GLAS II: Nijemci će mu odrt' kožu čin proviri iz šume, pa on ne zna ni riči poljski!

GLAS I: A tri riči nikako izgovori, panceta, pička i sugar kao sahar rusko-njemački... jedanput doša meni i 'oće isfrigmat onu svoju englesku kajganu... hamanegs, kaže, hamanegs... sad mu komadi pancete maleni, sad preveliki... da se usereš od smija... a sad, veli, ide u Old England, jer je tu u Poljskoj sama šuma i jedan grad, tobože Częstochowa... I šta se sve u tak'oj ridoj glavi neć ispilit'... još će nam Nijemce na vrat natovarit'... u Englesku će priko Gidle prič'... sigur'o će ga Brada provest'. *ustaje, podiže hlače, drugi, onaj u čizmama, sjedi dalje* Najbolje je Marek učinija, nije čeka Čurčila, uzeja kožu za šjole, padobransku svilu za košulju i završija rat.

GLAS II: Onog munjenog Brda naložija na vatru... Dąbrowski (č. *Dombrowski*) je priča da je Mareka i Sivog vidija u Częstochowi... na ulici...

I. odlazi; II. ostaje sam u zahodu. Trenutak tišine. Potom glas III.

GLAS III: Ne mozgaj, ne mozgaj, car i tako ne's bit'.

GLAS II: A ništa tako razmišljan.

GLAS III: O čemu? Vođe mislu za nas... mi plešemo.

GLAS II: Imaš tri bumbe, jednu pušku, a onda streljiva, to znaš, trideset naboja za karabin, od toga jedan okvir u puški, a ostalo... sve u svemu jušto za pô ure rata, a poslin toga ostaje ti sikira.

GLAS III *sad se vide i njegove noge — u »tenisicama« — pored čizama*: Instruktor je reka da će bit' desant... pripremaju lampadine za osvitlit... čekaju na melodiju.

GLAS II: Ta je padobranska svila dobra za košulje, skliska, uš se nema za šta pričepit... Ti si, Cvitko, neženja, pa drukčije razmišljaš, ali ja iman ženu, dicu... čoviče!

GLAS III: A šta je novo u politici? Dąbrowski nije ništa govoriija?

GLAS II: Dąbrowski kaže da je Churchill ima veliki govor u Londonu.

Slika 5

Poručnik kao lutkica

Vrijeme objeda. Pred kolibom stoje ili sjede na klupama, granju ili na vrećama partizani. Neki su već pojeli i sada puše, peru, brišu posuđe. Vanjskim izgledom ne sugeriraju regularnu vojsku. Njihova odjeća nema puno zajedničkoga s odorama, više je slučajna mješavina civilne odjeće, starih vojničkih poljskih odora, njemačkih... nađu se i odore vatrogasaca, modre policijske. Isti slučaj je i s kapama, obućom, pojasevima. Nekolicina imaju bijelo-crvene pojaseve i orliće prišivene na kape. Sfinga, na primjer, ima »maciejówku»⁹ — takvu su nekada nosili »streljački odjeli«—. Iz šume — znači iz dubine scene, gdje su umjetni ili pravi borovi — izlazi potporučnik Ulan u društvu s gospođicom Hanom. Zaustavi se. Ulan popravlja kapu, pojas. Potporučnik je doputovao u postrojbu »skockan« kao lutkica! U časničkom, dobro skrojenom mundiru, u lakiranim čizmama, u kapi »rogatywki«, s jednom srebrnom zvijezdom na naramenicama. Civilni plašt nosi preko ruke. Zaustavivši se, poručnik je plašt dodao dami. Tu u šumi, taj časničič u kompletnoj propisnoj odori sa svim vrpcama, pucetima, zvjezdicama, kolajnama i emajliranom pukovskom značkom — uz nedostatak ratnih odličja — bio je pomalo nenadana pojava, operetna, ali i ganutljiva. Sfinga je s pomoćnicima prekinuo posao oko prasca i zagledao se u lijepi par. Kad je blistavi, ukočeni časničič bez riječi prošao pored njih, s uvredljivim izrazom na licu, Sfinga je zavrteo glavom, prešao prstom preko oštrice noža... Obrisao dlanove o izlizane hlače... Sve se glave okreću za djevojčinom figurom kao suncokreti za suncem. Partizani izmjenjuju nijeme poglede, namigivanja, vrte glavom. Potporučnik se usmjerio prema skupini u kojoj je stajao Zapovjednik postrojbe. Zaustavio se tri koraka od Zapovjednika, zauzeo propisani stav i prijavio svoj dolazak u postrojbu. Zatim se pozdravio sa svima redom, kao da je na taj način htio naglasiti jednakost. Kada je došao red na Korijena, ovaj se duboko poklonio i tek tada pružio oprezno i bojažljivo ruku časniku. Ali je odmah žurno povukao i počeo nešto mucati.

ULAN *strogo*: Molim?

KORIJEN: Oprostite, gospodine... *popravlja se* gospodine časniče... oprostite, gospodine potporučniče *Korijen je progutao slinu* što na pozdrav pružam dva prsta, jer mi je, gospodine poručniče, dva otkinula rizalica.

GLASOVI *kroz smijeh*: Bolje pribroj, imaš još jedan prst, di ga držiš?

KORIJEN: U guzici.

Okolo se dobrodušno smiju, osmjehuje se i Korijen. Samo se poručnik smrknuo, lice mu je bilo strogo, kao da je doživio poniženje.

ZAPOVJEDNIK: Korijen! Skoknite po objed, uzmite i za gospodina poručnika, sigurno je gladan poslije puta...

ULAN *kratko*: Hvala, jeo sam.

KORIJEN *zbunjen, okreće se neodlučno i nepropisno prinosi tri prsta do kape. Čuje se smijeh. Korijen odlazi u smjeru gdje Sfinga s pomoćnicima dovršava komadanje prasca.*

⁹ »maciejówka«, kapa s polukružnim štitnikom, s pasićem ili gajtanom iznad štitnika.

ZAPOVJEDNIK *osmjehuje se široko*: To je moj osobni »ordonanc«, kako se to nekad govorilo, zemljak iz istog sela, skupa smo išli u školu, skupa krave napasali, dakle... *Zapovjednik se udario po butinama i zasmijao* uostalom, tu je većina iz našeg sela...

Sfinga se vraća na svoje mjesto ispred kolibe u kojoj je Brdo. Sada na sebi ima džemper. Sjeda na panj.

PARTIZAN: Završili ste posal?

SFINGA: Za danas. Sutra ću isić, a krajen nedije napravi'ću kobasice i krvavice... A šta Brdo radi?

PARTIZAN: A šta bi radija, spava i smrdi... ne čita valjda novine.

SFINGA: A šćeta.

PARTIZAN: Šćeta čega?

SFINGA: A ovega... jes' vidiya gospojicu šta je s tin lipin vojnikon došla?

PARTIZAN: Vidiya san, iman oči.

SFINGA: A šta si vidiya?

PARTIZAN: A šta san ima vidit'? Divojku san vidi'.

SFINGA: Divojku, ali kakvu! Čov'če! Br'te, to je med i mliko, sve oprano, merluši ka murtela... i tu, br'te, i tamo...

PARTIZAN: Star si a munjen. Staru si doma ostavija i vrpju dice...

SFINGA: Slušaj, da'ću ti nauk za cili život, slušaš li? Onda poslušaj! *Sfinga podiže prst* Zapamentaj da seljak nije kravji rep pa da uvik uz istu guzicu visi?... eto...

PARTIZAN: Do lita ćemo zemju grist'.

SFINGA: Monade pričaš, triba samo gledat'...

PARTIZAN: Šta? To šta nan bacaju iz aeroplana?

SFINGA: Pričekaj pa 'š vidit'.

PARTIZAN: Čekaj do posrane smrti... neka nas doma pušću i gotovo.

SFINGA: Tak'e noge, br'te, ne 'š više vidit', jes' vidiya kakve duge noge ima, rasna. Šćeta šta je nisan izbližeg vidiya.

PARTIZAN: A šta bi vidiya?

SFINGA: A otkud bi ti zna šta je žensko? Ti mlatisuknjo?

PARTIZAN: Više prisnosti nego poznanstva.

SFINGA: Pop šta jariće krsti, a kobasice voliš?

PARTIZAN: Šta mi sad tu suknje na nos nabijaš?

SFINGA: A je li tvoja prva »akcija« bila šišanje kurbetina i šišanje ženski' guzica, stariji strijelac se toga ne sića?

PARTIZAN: Zapovid je zapovid.

SFINGA: Naravno, »zapovid je zapovid«... znamo, vojska je vojska. 'Oćeš zapalit'?

PARTIZAN: *uzima cigaretu, zapali.*

SFINGA: Ti, br'te, ne znaš šta je ženska.

PARTIZAN: Ženska ka ženska.

SFINGA: Reče šta je zna' vojnijk kraljice Jadwige! A znaš li ti da je svaka drukčija, svaka...

PARTIZAN: Drukčija? Nije in bi'će upoprik? Svinga, već slabo vidiš... ja tamo vidin jedno oko i u to oko...

SFINGA: Onda si ti malo vidiija.

PARTIZAN: Meni dosta.

SFINGA: Ali ta gospojica šta je došla s tin vojnikon. Jes' je vidiija, br'te?

PARTIZAN: Pitaj Valu, on je stručnjak za ta pitanja.

SFINGA: A šta, on spava? Vale!

PARTIZAN: *smije se* Odgovorija ti je na drugi kraj?

GLAS IZ KOLIBE: Šta je?

SFINGA: Ne spavaš?

VALE *proviri*: Držu čov'ka ka pasa, a za šta?

PARTIZAN: Ti br'te, dobro znaš.

SFINGA: Ispričaj mi sve ka na ispovidi.

VALE: A zašto?

SFINGA: Olakša' ćeš sebi, samo mi ne laži!

PARTIZAN *sjeda na zemlju, s druge strane kolibe, glavu položi među ruke, možda bdije, možda sluša, a možda jednostavno drijema.*

SFINGA: Ako mi sve rečeš, uj'tro ćeš dobit' krvavicu, još toplu, drito iz kotla. Voliš krvavice?

VALE: Volin.

SFINGA: Ali ako mi sve do sitnice ispričaš.

VALE: A o čemen?

SFINGA: A o onomen radi čega tu sidiš.

PARTIZAN: Hu! Hu! Izvan sebe, jedan drži, drugi jebe... je l' tako bilo, Vale?

VALE: Ja ne znan.

PARTIZAN: Ti si samo drža?

VALE: Ja ne znan, to Sivi...

SFINGA: Ah ti!... i šta si ti u životu vidiija? Di si bija? Znaš čitat', jes' čita knjige?

VALE: Čita san.

SFINGA: Koju?

VALE: Ne znan.

SFINGA: Jes' čita »Ognjem i mačem« Henryka Sienkiewicza (č. *Henrika Sjenkjèviča*)?

VALE: Nisan.

SFINGA: A jes' čuja za gospodina Wołodyjowskog (č. *Volodijòvskog*), Podbipiętu (č. *Podbipjęntu*), Zagłobu (č. *Zaglobu*), Kmicica (č. *Kmicica*)?

VALE: Za Kmicica sam čuja.

SFINGA: Šta?

VALE: Da je kod Velikog alovce pobija!

SFINGA: Sienkiewicz će se u grobu okrenut' kad čuje da banda iz NSZ¹⁰ imena iz njegovi' knjiga uzimaju i tako se ka vitezovi pristavljaju, na vratu s nediljicon Majke Božje misto 'itlerovskon svastikon...

¹⁰ NSZ; kratica od *Narodowe Siły Zbrojowe*: Narodne oružane snage (op. prev.).

VALE: Ja ne znam.

SFINGA: Znam da ne znaš, pizdo. A šteta šta ne znaš.

VALE: Baš me briga.

SFINGA: Naravno, baš te briga, praščino, na župni dvor navali' malo ti pancete bilo, pa si još mora 'nako staru babu guzit'?

VALE: Sivi je guzija.

SFINGA: A kakve je mudantine imala?

VALE: Ja ne znam kakve mudantine, jerbora je bila bez mudantina. Sivi zna...

SFINGA: Sad traži Mareka i Sivog!

VALE: Sfinga se samo izruguje... iden spavat'.

SFINGA: A to će ti sada pomoć'. Da san te se prije dočepa, bekinu bi ti odera i učinija.

VALE *se povlači u kolibu*

PARTIZAN: Jes' ti, Sfinga, učitelj i župnik? Kruv ćeš Kilińskom uzet i prosvićivat' neprosvićeni narod?

SFINGA: Kiliński nije bedast, ali monade priča.

PARTIZAN: Mislija san da ću ga opizdit kad je te pizdarije o marmeladi počejja srat', momci su Nijemcima uzeli marmeladu i pojili jer su bili gladni, a on o'ma na idejnost svrće! Tak'om ništa nego po mišini dat', njegova rakija, njegova marmelada?

SFINGA: Ma ne divanin ja o marmeladi.

PARTIZAN: Nego o čemen?

SFINGA *odmahne rukom i zapjevuši:*

Mila majko,
 'ajde mene udaj,
 ili mi je uzicom zauzlaj,
 ili mi je gnjilom zapečati,
 jer ne mogu dulje izdržati!

S l i k a 6

Braćo, na oružje
Uz kolibu stoji Zapovjednik i razgovara s dočasnikom Kilińskim
 ZAPOVJEDNIK: Sfinga! Daj nam po bićerinić i nešto za pregrist.
 SFINGA: More l' bit' čaša?
 ZAPOVJEDNIK: Samo razbij vodom, jer je to industrijski špirit.
 SFINGA: Čisto zdravlja. *odaje čašu Zapovjedniku — toči iz manjerke —*
Zapovjednik ispije, krivi lice
 ZAPOVJEDNIK: Dovraga! Nisi je razblažio.
 SFINGA: Razblažija san je.
 ZAPOVJEDNIK: Baš si je razblažio... Kiliński, napijte se.

KILIŃSKI *ispija polako do dna.*

ZAPOVJEDNIK *Sfingi: Tebe ne treba nutkati?*

SFINGA: Pokorno javljam, ne treba.

ZAPOVJEDNIK: Onda uzdravlje.

U tom trenutku odjekne pucanj vrlo blizu. Možda kod stražarnice.

ZAPOVJEDNIK: Dovraga! Opet će biti »sama opalila«.

SFINGA: To ponekad seljak želi pročistiti civ da se ma'ovina ne u'vati...

ZAPOVJEDNIK: U zrak pucaju, ali ako treba pogoditi žandara, onda čitav vod pola ure gađa, vojska »kraljice Jadwige«.

U tom istom trenutku iz dubine istrči poručnik Ulan, u podignutoj ruci drži samokres i prodornim glasom viče:

ULAN: Braćo!!! Na oružje!!!

Ulan protrči dalje: iz daljine se još čuje krik »na oružje«.

ZAPOVJEDNIK *vrti glavom: Al' momak ima elana... istrčat će se, proći će ga.*

SFINGA: To je oni munjeni Željezo puca na pozdrav ili u snu.

KILIŃSKI: Poručnik tek tjedan dana ratuje.

SFINGA: Ali je vatren svijetli gospodičić, iden vidit' kakav je to tamo rat! *Sfinga odlazi*

KILIŃSKI: Dobro da ne diže uzbunu kad netko prne.

ZAPOVJEDNIK: Slušajte, Kiliński, što ste vi to tamo u tim »Dobošima« napisali...

KILIŃSKI: Napisao sam komentar o deklaraciji Savjeta narodnog jedinstva u svezi s agrarnom reformom... naravno, za posjednike je to farbanje Poljske u crveno... ništa nisu naučili... prošle nedjelje pitale nas gospođe na imanju hoćemo li ih obraniti od crvenih, kao da smo najamna plemićka vojska.

ZAPOVJEDNIK: Situacija je vrlo komplicirana...

posegnuo je u torbu i iz nje istegao omanju složenu tiskovinu i dodao Kilińskom

To je samo vama na znanje. Kada pročitate, javite mi se. Vojnicima ništa govoriti.

Kiliński spremi tiskovinu u džep

ZAPOVJEDNIK: Čitajte na osami... samo nemojte negdje zagubit.

Iz dubine dolazi Sfinga s poručnikom Ulanom.

ZAPOVJEDNIK: Što je tamo?

SFINGA: A stari Brada veli »da mu se omaklo«.

ULAN: To je... apsolutno... to je skandal!

ZAPOVJEDNIK: Hodite, hodite, poručniče, k nama... Slušajte Sfinga! Ima li tamo...

SFINGA: More bit' jetrica s kapulon, poslušno javljam.

ZAPOVJEDNIK: Ne javljajte poslušno, nego pazite da ne zagori.

SFINGA: Razumijem, za tri sekunde bi'će gotovo.

ZAPOVJEDNIK: Čaše nam ostavite.

ULAN: Imam svoju kupicu. *iz torbice izvadi kupicu*

ZAPOVJEDNIK: Lijepa stvarčica i prava mjera...

ULAN: Dar, srebro, naravno, lijepa stvarčica...

Sfinga oprezno nalijeva u kupicu

Razmišljao sam o nekim stvarima i htio bih s vama porazgovarati o mojim opažanjima o, izrazio bih se, odnosima koji vladaju ovdje u našoj »vojsci«, istina tu sam tek tjedan dana, ali možda zbog toga vidim neke stvari jasnije, bez natruha kolegijalne sentimentalnosti. O tome ću pismeno izvijestiti zapovjednika okruga, naravno s vašim znanjem.

ZAPOVJEDNIK: Slušam.

ULAN *podigne kupicu* Živjeli! *ispije, krivi se*: Brr! Nametnule su mi se stanovite misli... u svom smo krugu... časničkom... ili budućih časnika *pogleda Kilińskog* i možemo otvoreno razgovarati, bez pseudodemokratske frazeologije. Prvi dojam što sam ga stekao boraveći u postrojbi, delikatne je naravi, ali neizmjerne važnosti, a to je odnos podređenih prema nadređenim, vojnika i dočasnika prema časnicima. Mislim da je nonsens da časnici spavaju skupa s vojnicima u istoj zemunici ili kolibi. Prije svega, stalnim kontaktima sa zapovjednikom vojnik gubi distancu, a to vrlo negativno utječe na časnički ugled, i mislim kako nije u redu dopustiti odveć slobodni suživot... vojnik, koji je na ti s časnikom, može mu čak odbiti poslušnost... oprostite, jeste li htjeli nešto reći?

ZAPOVJEDNIK: Ne. Pozorno vas slušam.

SFINGA *približava se noseći tavu punu pržene jetrice s kapulom, zauzima pomalo pozerski »stav pozor« i poluozbiljno podnosi prijavak*: Gospodine Zapovjedniče, jetrica s kapulom prijavljuje svoju nazočnost.

Kad bi to bilo moguće, na tavi bi trebala biti stvarno pržena jetrica s kapulom, pržena za kulisama na kuhalu. Miris! Radi se o mirisu!

ZAPOVJEDNIK *gleda Sfingu*: Moram vam svrnuti pozornost kako to nije dopušten način prijavka, vidite, tu su časnici, novi zapovjednici...

SFINGA *»službeno«, ali sa smiješkom*: Razumijem! *zauzima stav pozor, ispruža ispred sebe tavu* Građanine Zapovjedniče, kaplar Sfinga, javlja dolazak poslušne jetrice... ovaj, javlja se s tavom jetrice poslušno na zapovijed kapule... Kaplar Sfinga s jetricom... sve mi se pobrkalo!

ZAPOVJEDNIK *smije se*

ULAN *s grimasom negodovanja*

KILIŃSKI *gleda u Zapovjednika, pa u Ulana, govori za sebe*: Ugled... autoritet... ideja...vođo, vodi nas na Kowno (č. *Kovno*), govno...

ULAN *strogo*: Dočasniče, nešto ste meni rekli?

KILIŃSKI: Ne.

SFINGA: Kaplar Sfinga poslušno prijavljuje svoj odlazak s jetricom *spretno načini okret nalijevo*

ZAPOVJEDNIK: Kako to? S tavom? Vraćajte!

SFINGA *ponovo načini okret*: Građanine Zapovjedniče, kaplar Sfinga poslušno javlja svoj...

ZAPOVJEDNIK: Stoj!

Zapovjednik ponovo prasne u smijeh, privija se od smijeha i udara po bedrima Idi k vragu!

KILIŃSKI: *smije se*

ULAN *vrlo ozbiljan, strogog izraza lica, promatra Sfingu*

ZAPOVJEDNIK: Izvolite, poslužite se, gospodo.

SFINGA: Masnoća će se olojiti zbog ti' propisa.

ZAPOVJEDNIK *stavlja na kruh komadić jetrice*

ULAN: Zahvaljujem.

ZAPOVJEDNIK: Kolega, ne uzimajte te stvari tako načelno, punog želuca lakše ćemo se sporazumjeti... Uostalom, ako su se naši pretpostavljeni dogovorili, onda... Mi smo tu pomalo kao rodbina, znam svakog od tih ljudi kao brata, sina ili ujaka... eto, taj Sfinga bi nam mogao doći kao ujak, a?

SFINGA: Razumijem, građanine Zapovjedniče.

ZAPOVJEDNIK: Natočite nam još po jednu *piju iz čaša, Ulan iz srebrne kupice... zalažu jetricom; Sfingi* Sad možete ići, hvala.

ULAN: Može se to ovdje u šumi činiti pretjerivanjem, ali moralni lik poljskih oružanih snaga ovisi od takvih prividno sitnih stvari... Meni također odgovara demokratizacija profesionalnog kadra, ali sve ukazuje na to da kadar mora biti visoko-elitno tijelo, ako želi izići nakraj sa zadaćama... Neke stvari moramo tu kod sebe promijeniti, reformirati... Recimo pitanje tog zahoda.

ZAPOVJEDNIK: Dobro je smješten i praktičan.

ULAN: Dopustite, gospodine, ne radi se u ovom slučaju o smještaju, nego o stanovitom aspektu...

KILIŃSKI *ubacuje*: duhovno-idejnom.

ULAN *pretvara se kako ne svraća pozornost na dočasnika*: Stvar je prividno beznačajna.

ZAPOVJEDNIK: Jeste li doživjeli kakvu neugodnost u tom zakutku kamo i kralj pješke mora ići?

ULAN: Ne, nitko od podčinjenih ne bi sebi to dopustio... znam sâm braniti autoritet zapovjednika i vlastitu čast...

ZAPOVJEDNIK: Vratimo se biti, nazovimo to tako, problema.

ULAN: Nije daleko čas, što je svima nama jasno, kada ćemo biti pred nužnošću rješavanja zadaće vezane za duhovni i moralni lik obnovljenih oružanih snaga. Čini mi se da u našim Oružanim snagama valja smanjiti distancu koja dijeli dočasnika od časnika. Opću pak distancu koja dijeli redova od maršala, ne treba smanjivati. Redov mora u naprtnjači nositi poslovičnu maršalsku palicu, ali vrh hijerarhijske ljestvice, koji se pred njim uzdiže, ne može biti previše blizu, niti lako dostižan. Obavljanje fizioloških potreba ne može biti zajedničko i istodobno za zapovjednike i podčinjene, časnike i redove, to ugrožava autoritet i »obraz«, kako vele Japanci.

ZAPOVJEDNIK: No dobro, dragi... ali kako? Ja, jednom riječju, ne vidim izlaz, neću valjda praviti raspored sati.

ULAN: U takvim uvjetima stvara se atmosfera koja pogađa izravno u temelje psihologije zapovijedanja.

KILIŃSKI: Gospodin poručnik misli na prđenje?

ULAN: Gospodin dočasnik nije bio pitan za mišljenje.

KILIŃSKI: Razumijem.

ULAN: Ne kanim se ovdje domišljati dvosmislenim uvredama, jer vi niste tome dorasli i ne bih vama savjetovao... dirati u mene...

KILIŃSKI *Zapovjedniku*: Mogu li se udaljiti?

ZAPOVJEDNIK: Ali gospodo! Ne pravite od govna pitanje časti, meni se čini, Kiliński, kako i vaše mišljenje valja saslušati i razmotriti.

KILIŃSKI: Ja baš imam potrebu.

ZAPOVJEDNIK: Ako morate...

ULAN: To je moj stav i želim ga iznijeti bez ograda. Treba sagraditi posebni zahod za časnike i starije dočasnike, odvojiti te stvari...

ZAPOVJEDNIK: A u praksi? Ako dočasnik želi obaviti potrebu u zahodu za redove, kakav ćemo stav zauzeti, pa nećemo ga pozivati na prijavak...

ULAN: Prividno, stvar je beznačajna i smiješna, ali na svoj način načelna i volio bih kad biste se priklonili mom prijedlogu.

ZAPOVJEDNIK: Što ja znam... u biti... ipak vam moram svrnuti pozornost kako ti ljudi, usprkos tome što vi sugerirate, imaju svoju kulturu, i, reći ću, više od toga, nekakav urođeni takt, koji nama, intelektualcima, katkada nedostaje, stoga želim jednostavno reći kako već godinu dana zajedno ratujemo, spavamo, jedemo, ginemo, i već godinu dana zajedno seremo...

Ulan »se žacnuo«

Trenutak, ja sam vas strpljivo slušao, molim uzajamnost... I ja sam, na temelju višemjesečnih promatranja došao do zaključka kako zajednički zahod nije umanjio moj autoritet... i reći ću vam još jednu stvar, ti ljudi imaju puno takta, nekako tako ispada da se mimoilaze...

U pozadini Kiliński razgovara sa Sfingom, smiju se...

S l i k a 7

Običan dan

Dan. Partizani se motaju oko koliba. Čiste. Peru rublje. Umivaju se. Čiste oružje i sl. Službujući kreće smijeniti straže. Sfinga na konopac vješa gaće i košulju. Pored njega sjedi Željezo u samoj bluzi, na koljenima mu rasprostrto rublje, traži i noktima gnječi uši. U dubini, na stolčiću, sjedi Zapovjednik, oko vrata mu omotan ručnik. Podšišava ga i brije Partizan. Kruži okolo, zagleda se, provjerava. Izvodi čitavi frizerski ritualni ples; naglašeno pretjerujući, vidi se kako mu tu u šumi obavljanje njegove prave profesije čini dodatno zadovoljstvo. Razgovaraju. Frizer svako malo prekida šišanje i živo gestikulira. Pored Sfinge mlad rumen momak pere rublje u loncu

ŽELJEZO *mladiću*: Šta je to, Cvitko, ispiranje poslin jučerašnjeg ratovanja... čini se da ti se ništa dogodilo?

CVITKO *snažno trlja gaće među rukama*

ŽELJEZO: Kako je bilo? Napunili ste gaće?

SFINGA: Šta mu priseravaš, boje pazi na svoje uši, moga bi pogrišit', pa ubit' nevinu.

ŽELJEZO: Vojska od kurca! Na tri žandara bilo vas dva'cet, šta ste pô ure š njima radili, igrali na briškulu? Dobro da nisu iz grada na vrat navukli i Wermacht... I to je zasida?!

SFINGA: Donili su karabin i dva pištolja.

CVITKO: Čizme, opasače, torbe i isprave.

ŽELJEZO: Vojska kraljice Jadwige!... Al' je debela, ka fažol! Kurva se moje krvi nabumbila... koja raznovrsnost! Čak i kod ušiju plavuše, brinete, crнке, bile, tanke, debele... *i dalje gnječi uši* Ispucali polovicu streljiva, a Kilinski veli da i' se moglo sredit' za pô minute...

CVITKO: Jer su naši prerano iskočili, mislili da će i' razoružat', nisu tili ubit' kočijaša.

ŽELJEZO: Mozgali, mozgali, pa se usrali.

CVITKO: To nije krvnički posa, neg' bitka.

ŽELJEZO: Šta si to reka?

CVITKO *pere*: A ništa.

ŽELJEZO: I boje ti je, jerbora san pomislija da s' ništa reka. Meni je sve svejedno. Zapovid je zapovid. Otac ili ne, brat ili ne... tebe bi' isto spizdija, ako bi mi zapovidili.

CVITKO: Ti uvijek dragovoljac!

ŽELJEZO: Pa niko triba i radit'... Ja radin šporke posa za tebe, a ti se vriđaš i misliš da si boji — a, zar ne misliš da si boji?

SFINGA: Dajte, momci, smirite se! Život je ka dičja košujica, kratak i usran...

CVITKO: Tribali su nan u pomoć spustit brigadu padobranaca.

ŽELJEZO: Spusti'će ti, br'te, govno, ne brigadu, di će ti spustit brigadu, u obor?

Glasovi te skupine se utišaju. Svjetlo pada na frizera i Zapovjednika. Frizer završava podšišivanje mašinom. Izravna zaliske. Češlja. Operira zrcalom. Zapovjednik kima glavom. Sada je njihov razgovor razgovijetan. Istodobno, ostali partizani ne prekidaju svoj posao. To je neka vrsta pantomime. Frizer oštri britvu o opasač. Presijeca vlas. Sapuna Zapovjednikovo lice

ZAPOVJEDNIK: Zaliske ravno! Ne ukoso, samo ravno.

ŠILO: Poprskati?

ZAPOVJEDNIK: A čime bi ti mene poprskao?

ŠILO: Kako to čime?

ZAPOVJEDNIK: Slušaj, Šilo, ako od mene majmuna načiniš, ja ću ti... Čime ti mene briješ?

ŠILO: Britvom. *Uzima Zapovjednika za nos*

ZAPOVJEDNIK: Kako ljudi... što pričaju?

ŠILO: Šta bi pričali, brbljaju koještarije, čak Sibilina proroštva ponavljaju... i Nostradamusova...

ZAPOVJEDNIK: Što mi tu Nostradamusom oči mažeš?

ŠILO: Ljudi gledaju kako priživit, pojist, popit, gađat kako triba... ali da mislu, to ne bi' moga reć'... Zapovjednici misle za nas...

ZAPOVJEDNIK: Čime ti briješ, vraže? Pošajdom?

ŠILO: Britvom, molim, solingen, najboljom britvom na svijetu! Trenutak! *skuplja pjenu na prst* Eto, gospodin poručnik Ulan je mislija, mislija i smislija. *brije dalje*

ZAPOVJEDNIK: Govoriš o tom zahodu?

ŠILO: O zahodu!

ZAPOVJEDNIK: I što?

ŠILO: Od jučer imamo dva zahoda i sada prid svom vojskom triba pročitati zapovid, razdilit ljude, 'ko di spada, i na posa...

ZAPOVJEDNIK: U što li me taj tip uvali! Pazi, Šilo, kako me briješ, jer ćeš me zaklati kao prasca... no i što taj strateg od zahoda... kamo on nosi svoje govno?

ŠILO: Od jučer ujutro, poslušno javljam, viđen je di ide nadesno od velikog zahoda, u brezik... po zvizdicama na kapi i po ostrugama more se znat' 'ko tamo čuči... mulci se valjaju od smija.

ZAPOVJEDNIK: Ideja predvodništva... autoritet... i kako to da su nam škole takve profesionalne luđake proizvele? Da, to je taj posljednji ištacak... endecko-ozonsko¹¹ sjeme.

ŠILO: Razumijem, gospodine Zapovjedniče.

ZAPOVJEDNIK: Što, razumijem. Jesam li ja vama govorio?

ŠILO: Sebi, poslušno javljam.

ZAPOVJEDNIK: A ovaj mi stalno sa svojim poslušno... a meni tu na glavu toliko govno palo... slijeva komunisti, zdesna NSZ, a ja u sredini.

ŠILO: Tako je.

ZAPOVJEDNIK: Što tako je?

ŠILO: Uprav san završija, kolonja, puder, možda masaža?

ZAPOVJEDNIK: Nemoj ti mene pudrati, ni masirati... a kakva je to voda?

ŠILO: Čista, kolonjska, originalna, naša san je u torbi onog njemačkog časnika, koji...

ZAPOVJEDNIK: Daj vodu! *Energičnom kretnjom ruke strgne ručnik*

ŠILO: Dopustite mi poprskati mojim vlastitim raspršivačem. *iz torbe izvlači raspršivač i s ljubavlju prska Zapovjednikovu glavu i lice. potom dodaje zrcalo Zapovjedniku.*

ZAPOVJEDNIK: Hvala, možete sebi zadržati moj dio tvorničkog špirita, valjda nisu već popili čitavu bačvu? *Ogledava se u zrcalu Zahod... govori ljutito sa zahodom je sad izišao... majmuna je od mene napravio!*

GLASOVI: Nastava! Treća skupina! Na predavanje! Dečki, ovamo! *Partizani se okupljaju oko »Civila«, koji na glavi ima okruglu plosnatu sportsku kapu sa štitnikom, na plećima jaketu od debelog tvida, na nogama pumperice i skijaške cipele. »Civil« puši lulu. Ispred njega drvena škrinjica.*

CIVIL: Sjednite, dečki! Danas ću vam objasniti englesku obrambenu bombu. *Iz džepa izvlači bombu. Drži je u ruci* Ovo je bomba s upaljačem na tri i pol sekunde, to znači da tri i pol sekunde po otkočenju žličice bomba eksplodira. No, prije uporabe bombu treba iznutra očistiti od vazelina. U tu svrhu najprije treba s donje strane bombe odviti zavrtanj od bijelog metala pomoću dvozubnog ključa, koji možete sami načiniti od deblje žice...

¹¹ endecko-ozonsko, aluzija na pripadnike stranke Narodne demokracije (op. prev.).

molim vas, tu bliže... sada treba izvući upaljač. *Poručnik »Civil« stavlja ugašenu lulu u džep jakete. Sada redom izvodi sve radnje, istodobno ih ilustrirajući riječima.* Onda izvući osigurač. Odvojiti polugu ili žličicu, oslanjajući bombu o dasku ili o trbuh. Opruga odskoči skupa s iglom. Izvući iglu skupa sa spiralnom oprugom. Sve dobro očistiti od prljavštine, a posebno svratiti pozornost na čistoću otvora na vrhu bombe, do kojeg dopire igla. Sada treba provjeriti je li otvor za paljenje čist... jednostavno? Sve ste razumjeli? Želim vam još jedanput svrnuti pozornost; ako je osigurač izvučen, ne smije se pustiti žličica, jer će igla pasti i bomba će eksplodirati u ruci poslije tri i pol sekunde od izvlačenja žličice i tada će razneseni vojnik povećati jato anđelčića, jednostavno? Jasno! A sada bombu treba sastaviti. U tu svrhu treba umetnuti iglu skupa sa spiralnom oprugom u ležište unutar bombe...

Slika 8

Misa

Među drvećem »poljski« oltar prekriven šarenim sagom i bijelim ubrusom. Oltar je postavljen na središnjem dijelu scene. Odjeljenje stoji u dvoredu. Svećenik u misnom ruhu služi misu. Na stijegu se vijori bijelo-crvena zastava. Misu poslužuje Brada, kleči »udnu« oltara ruku sklopljenih na molitvu.

SVEĆENIK: U ime Oca i Sina, i Duha Svetoga.

MINISTRANT: Amen.

SVEĆENIK: Gospodin s vama.

MINISTRANT: I s duhom Tvojim.

SVEĆENIK: Pomolimo se Bogu za oprost naših grijeha kako bismo dostojno mogli prinijeti Najsvetiju žrtvu.

Poslije kratke šutnje svi skupa izgovaraju opću ispovijed: Ispovijedam se Bogu Svemogućem — i vama, braćo i sestre — jer sagriješih vrlo — mišlju, riječju, djelom i propustom: moj grijeh, moj grijeh, moj preveliki grijeh — Zato molim Blaženu Mariju vazda Djevicu — sve svete i anđele, i vas, braćo i sestre, da se molite za me — Gospodinu Bogu našem.

SVEĆENIK: Smilovao nam se Bog Svemogućí i otpustio nam grijeha naše za život vječni.

MINISTRANT: Amen.

Obred svete mise traje i dalje... ali tu vidimo i čujemo samo ulomke. Naravno, realizator može obred posvetiti pet minuta, a može reproducirati čitavu misu od početka do konca.

Pojačano svjetlo prenosi se širom čitave scene, zaustavlja se, iz dubine izvlači »kolibu u kojoj je Vale«. Vale kleči u otvoru kolibe. Uz kolibu stoji Partizan s karabinom uz nogu.

Razliježe se zvonce. To zvonce u šumi zvuči neobično. Vale kleči, bije se u prsa velikom prljavom šakom. Govori glasno:

Jaganjče Božji, koji oduzimaš grijeha svijeta,
smiluj nam se.

Jaganjče Božji, koji oduzimaš grijeha svijeta,
smiluj nam se.

Jaganjče Božji, koji oduzimaš grijeha svijeta, podari nam mir.

Sada se svjetlo prenosi na skupinu »gostiju s terena«: (Svećenik misu može služiti čitavo vrijeme na latinskom.)

S l i k a 9

Hvala...

Tišina. Tiho je u šumi. Jesensko sunce je blago, prigušeno. Svjetlo je sad jasnije, sad tamnije, kao da nebom prolaze oblaci. Obasjava različita mjesta. Čuje se djetlićevo udaranje. Djetlićevo kljucanje treba biti »realistično«, ali također treba predstavljati zvučne stanke između tišine i dijaloga. Uz kolibu stoji — ili hoda — Partizan s puškom obješenom o rame. Sfinga ide prema kolibi. Nosi oveću plavu zdjelu punu vruće grahove juhe — ili kašu s umakom i mesom, može također biti i gulaš s krumpirima —. Zaustavi se pred kolibom. Glavom pokazuje na kolibu.

SFINGA *Partizanu*: Čuvaš?

PARTIZAN: Zapovidili, pa čuvan.

SFINGA: Spava?

Partizan sliježe ramenima

SFINGA *saginje se na vratima kolibe*: Vale!

PARTIZAN: U kolibu ne ulazi!

SFINGA: Pa ne ulazin, samo san glavu provuka.

PARTIZAN: Ni glavu.

SFINGA: Čuvaš jebeno blago.

Partizan sliježe ramenima

SFINGA: Vale!

VALE *malo poslije, iz kolibe*: A šta je?

SFINGA *ljutito*: Šta je? Ustrano jaje.

VALE *promoli glavu*

PARTIZAN: Ne izlazi iz kolibe!

VALE: Pa ne izlazin... *sjeda na naramak slame ispunjajući tijelom čitav ulaz u kolibu*

SFINGA *dodaje mu zdjelu, a sam sjedne na panj, izvadi limenu tabakeru, mota cigaretu, zapali*

VALE *gleda u zdjelu, potom počinje jesti*

SFINGA *promatra Valu*: Ide ti to?

VALE *od ovog trenutka govori nerazgovijetno miješajući riječi s mesom, umakom i kašom*: ena bi mla...

SFINGA: Zbog čega su te strpali u tu kolibu, momče?

VALE: me jeb pip za ru zdu

SFINGA: Šta si ti mutav?

VALE: isan to jaa ko i aru zdu *jede*

PARTIZAN: Pa vidiš, Sfinga, da su mu pune žvale, pa samo frflja.

VALE *sada bira bolje komade mesa*

SFINGA: Biraš!

VALE *prestaje jesti*

SFINGA: Ji, br'te, šta pojideš, tvoje je.

VALE *vraća se jelu, birka ostatke žlicom, struže, kupi umak prstima i koricom kruha. Odloži zdjelu na zemlju. Pogleda Sfingu i na njegovom se sivom licu, kao od panja odvaljenom, pojavi smiješak, rasvijetli lice, konačno se na tom licu pojavi široki osmijeh, blag, sretan, djetinji.*

SFINGA: Šta se reče?

VALE: A šta?

SFINGA: Reče se: fala.

PARTIZAN *smije se*: Merci se reče ili sien dank.

VALE: I, ja znan...

SFINGA: A znaš poklopat' ... a sad divani, zašto sidiš.

Vale je prstom začepio lijevu nosnicu, išmrknuo, a zatim desnu, opet išmrknuo, nos obrisao dlanom. Kuša između zubi prstima izvući zaostala vlakna mesa.

PARTIZAN: Al' se priprema ka Kiliński za predavanje. Zašto sidi? Sliza se s bagron i u pljačku se upustija s oružjen u rukaman, ne znaš tak'e: 'ko je tamo?' »poljska vojska«! Prase čoviku uzeli i još mu uz to kućanicu zguzili, i taki smrad orla na kapi nosi!

SFINGA *pruža cigaretu Partizanu*

GLASOVI: iz dubine Sfinga! Kaplare Sfinga! Di je nesta?

Iz pozadine izlaze dva Sfingina pomoćnika. Jedan u zakrvavljenoj pregači. U kablu ili velikoj posudi nose iznutrice i »sitnež«: jetru, bubrege, srce, pluća i sl. Sfinga ustane s panja i ide prema njima. Partizan načini energičan pokret rukom, kao da želi Valu potjerati u kolibu. Vale se sakrije duboko unutra

SFINGA: Sfinga! Sfinga! Cipate se ka da van kožu deru.

ŽELJEZO: Jedan 'oće bubrige, drugi jetru, ka da je to otpad, čak su maznuli bilu žigericu, čim ste se vi maknuli.

SFINGA: Sfinga, uzeli mi jetru, Sfinga, o'kini, Sfinga pomrliši! Iznutrice i criva ne dilit', sve će se oprat' i sredit' za divenice i kobasice. Sve, uši, rep, čunjka!... jer samo od ljudske crkotine nema koristi...

Njih trojica idu u smjeru gdje visi prase. Sada se svjetlo gasi, briše se čitava slika. Lagano sviće novi dan. Svjetlo igra ulogu vremena koje je proteklo između 9. i 10. slike.

Slika 10

Sve što je tvoje

ŽELJEZO *zaviruje u kolibu u kojoj je Vale*: 'Ej, spremaj se!

VALE *nerazumljive riječi*

ŽELJEZO: Brže, br'te!

VALE: A di ću?

ŽELJEZO: Isprati' ćemo te do teste i pušćat' doma.

VALE: Mogu i sam, što me triba pratit'?

ŽELJEZO: Zapovid je da te izvedemo do stražarnica, a onda čini šta te voja.

VALE: Šta triban ponit'?

ŽELJEZO: Sve šta je tvoje.

VALE: I zdilu? *Osvrće se, nestane u kolibi*

PARTIZAN: *zaviruje u kolibu* Šta tamo činiš?

VALE *iz kolibe*: Pa ka' iden, moran sve skupit' na vrp, neću to sve ostavit'.

Vale je sjeo ispred kolibe, na zemlju je rasprostro nekakav komad papira i počeo slagati i pakirati »sve«. A to su duge gaće s vezicama, triko košulja bez ovratnika, klupko špaga, žlica, kutija cigareta, pet kockica šećera u papiriću, komadić slanine. Skinuo je gamašne i omotao nove obojke, stare je smotao i gurnuo u torbu. Gamašne vezuje vezicama koje mu se trgaju u rukama. Željezo mirno promatra to spremanje. Partizan se izmakao ustranu. U međuvremenu je Vale izvukao vezice iz gamašni, pogledao ih i bacio. Uvukao je novi komadić vezice. Gamašne je vezao vrlo brižno.

VALE: Ako je noga u obući labava, nažulja se.

ŽELJEZO: Naravno!

VALE: Znaš di je Šilo? Dužan mi je šuverine i španjulete, za jaja, sigur'o se sakrija?

ŽELJEZO: A, šta će se krit, bi'će ne zna da ideš.

VALE: A nisi ga vidija?

ŽELJEZO: Bi'će spava. O, ide!

VALE: Bila je joštera škatuja patine za gamaše, nema je.

ŽELJEZO: Nije ti je ni'ko ukra.

VALE *nestane u kolibi*

PARTIZAN *vraća se do kolibe*: Di je Vale?

ŽELJEZO: Traži patinu za obuću, kaže, nestala mu.

PARTIZAN: Za petn'est minuta idemo.

ŽELJEZO: A di ga vodimo?

PARTIZAN: Iza stražarnica.

ŽELJEZO :Otpušćaju ga?

PARTIZAN: Iman zapovid odvest' ga, a šta dalje, to zna Kiliński.

VALE *izlazi iz kolibe, kolibi prilazi Šilo*: Dajte mi španjulete i šuverine, iden doma.

ŠILO *iz džepa izvlači zgnječenu kutiju cigareta, odbroji pet, daje Vali*: Evo ti još jedna, na dar! *dodaje jednu cigaretu. Vale zamota cigarete u komadić novina i spremi*

VALE: I šuverine još.

ŠILO: Da'ću ti kad se vratiš.

VALE: O'ma, šta ka'...

ŠILO: Mogu ti dat' još španjulet, 'oćeš?

VALE: Daj.

ŠILO *daje Vali još jednu cigaretu. Vale odmotava papir i odloži cigaretu, zamota i spremi u džep*

KILIŃSKI: Idemo, dečki!

VALE: Ima san još i kujicu pa su mi je oduzeli.

KILIŃSKI: Neće propasti.

VALE: Zdila ostaje, a žlicu uziman, moja... zdila ostaje za drugog... dobro san je ostruga... gospodine dočasniče, mogu li još jedanput povirit' u kolibu, šćeta mi te patine... obuću na zemlji triba nekako...

KILIŃSKI: Dobro, brate, potraži »patinu«.

VALE *upuza u kolibu*

KILIŃSKI *prilazi partizanima, nešto im poluglasno govori, Željezo skida karabin s ramena, provjerava, repetira*

VALE *zadovoljan, u ruci drži kutiju paste za obuću*

KILIŃSKI: No, dečki, idemo!

KiliŃski ide naprijed, za njim Vale s Partizanom, iza Vale Željezo

SFINGA: Di ćeš, Vale?

VALE: Doma.

SFINGA: Srićković! Doma čeka perina i curica. Pričekaj de, Vale... ne moreš se tako vratiti među ljude. Prazni' ruku. Gospodine dočasniče, trenutak! Obeća san momku komadić krvavice, neka nas se sića po dobru. *Sfinga daje Vali komad krvavice, Vale je pomiriše, odgrize komadić, ostatak spremi u torbu. Sfinga ga potapše po ramenu*

VALE: Pa, fala, Sfinga.

Odlaze, Gledamo kako stupaju. Stupanje »u mjestu«

SFINGA: I eto, naučija san ga da se reče »fala«.

KILIŃSKI: Tu.

Ljudi se zaustavljaju uz udubljenje. Hrpa zemlje izmiješana sa svijetlim pijeskom.

KILIŃSKI: Da...

VALE: Daje ću sam... zbogon... *ispruža ruku prema Partizanu, ali se ovaj povuče jedan korak, karabin drži na »spremni«*

KILIŃSKI: Nikamo, Vale, nećeš otići, ostat ćeš tu! *Rukom pokazuje mjesto pokraj hrpe pijeska*

VALE: A zašto?

KILIŃSKI: Doznat ćeš... no, stani... ne razumiješ što je to zapovijed?

VALE *sliježe ramenima: Šta iman ne razumit'?* *stane iznad rupe uz hrpu pijeska. U vojsci je zapovjed zapovjed.*

KILIŃSKI *iz džepa na hlačama izvuče papirić i ne gledajući u njega, nerazgovijetno govori: Za pljačku s oružjem u rukama, silovanje i razbojstvo osuđen na smrt... dodaje presudom suda na smrt...*

Iza Vale stoji Željezo, drži karabin usmjeren u njegova leđa, sa strane je Partizan, Vale stoji nepomičan. Skinuo i ponovo nataknuo kapu. Ponovo se odrvenio. Pokazuje rukom na svoja prsa i nijemo gleda Kilińskog.

KILIŃSKI: Imaš li neku želju?

VALE: Ja...

PARTIZAN: Možda želiš zapaliti?

KILIŃSKI: Želiš li nešto reći?

VALE: Ne znam...

KILIŃSKI: Možeš izmoliti očenaš.

VALE *skida kapu, križa se, njegove se usne miču... nerazgovijetne riječi* Oče naš, koji jesi na nebesima... ja...ee *jeca, plače* Sveti se ime Tvoje, budi volja Tvoja kakonanebu tako i na zemlji... ja ne mogu *iznenada brzo otkopčava hlače, ječeći čučne na hrpu pijeska* ne mogu izdržat' *Željezo hoće strijeljati s leđa u Valu, ali Partizan ga zadrži*

PARTIZAN: Pusti, neka se posere.

BRDO: Ja ne... *usteže hlače, zakopčava rasporak, ali mu to ne ide... krov naš...*

KILIŃSKI *daje znak, Željezo puca. Vale postrance pada na hrpu zemlje, prstima grebe u pijesak, okreće se nauznak, licem prema nebu, guta zrak otvorenim ustima. Željezo puca Vali u prsa — krv počinje izbijati iz prsiju kao malo crveno vrelo, razlijeva se po odjeći. Partizan uzima Valu za noge.*

ŽELJEZO: Još je živ...

Partizan pušta noge. Kiliński se sagne iznad Vale, izvlači parabellu, cilja izbliza u glavu. Opali jedan hitac, konačni — vidi se kako je preblizu stao, jer su krv i mozak zapljusnuli njegove čizme i nogavice hlača.

KILIŃSKI: Zakopajte ga s torbom, sa svim.

Partizan posune Valu prema dolje, potom za njim ubacuje kapu. Kiliński sprema parabellu, uzima rukovet lišća i mahovine, čisti čizme, zapali cigaretu.

Partizan je skinuo kapu, lice i čelo briše rukavom i dlanom.

Željezo je odložio karabin, uzima lopatu koja je ležala pored rupe. Tišina. Čuje se pjev šumske ptice.

S v r š e t a k

S poljskog preveo Pero Mioč

SLOVO O PISCU

Tadeusz Różewicz (*Tadeuś Rużewiĉ*) rođen je 9. listopada 1921. godine u Radomsku.

O tako nekonvencionalnom i univerzalnom piscu trebalo bi pisati sukladno njegovom značenju u razmjerima svjetske književnosti. Preveden na četrdesetak jezika, čitan i igran u cijelom svijetu... pa ćemo takvo pisanje ostaviti za drugu prigodu i možda bolje informiranim osobama. Ograničit ćemo se na najnužnije, ali i riječ »najnužnije« u Różewiczevom poimanju vrijednosti riječi može biti »NIŠTA«...

Njegovu prvu zbirku poezije *Nemir* (1947. godine), tadašnji nesumnjivi arbitar, Julian Prybos (*Jul'jan Priboš*) dočekaao je riječima: »Postoje pjesnici koji dugo kucaju na vrata poezije dozivajući svoju muzu, dugo jecaju svoju istinu za koju nemaju jezika, ali postoje i pjesnici koji kao Minerva iskakuju iz Jupiterove glave, posve oboružani. Od svih poslijeratnih pjesnika jedan jedini istupio je u punoj opremi svoje maštovitosti. To je Różewicz«. Ništa manje zahtjevni, a tada već slavni Czesław Miłosz (*Ĉeslav Miloš*) zabilježio je: »Dogodio se susret europskog pjesnika s paklom XX. stoljeća«, i odmah počeo prevoditi Różewiczeve pjesme na engleski jezik...

Różewiczev dramaturški debi bila je *Kartoteka* (1959). Smjesta neuobičajen, novatorski, kao i u poeziji. Do tada nitko tako nije konstruirao dramski tekst. Godine 1967. napisao je *Prirodni prirast*, dramski tekst *kojeg nema*, jer je to bio dramski opis o nemogućnosti njegovog nastanka. S tim u svezi Tadeusz Nyczek (Tadeuś Niček) piše: »Možda je sve to zbog toga što ima neobični inicijacijski i eksploracijski dar. U svakoj stvaralačkoj oblasti, od poezije do drama, proze i esejistike, neuobičajenom slobodom otvara nova vrata, utire putove formi i stilova koji kao da pozivaju da ih se slijedi, usavršava; i premda su brojni pošli njegovim tragom, uzor je ipak ostao kvalitetno nedostiživ. Njegova se kazališna djela izvode u cijelom svijetu, a brojne poljske realizacije upisale su se u kazališnu povijest.«

Impozantan je i osebujan njegov dramski opus: *Kartoteka*, *Laokonova skupina*, *Svjedoci ili naša mala stabilizacija*, *Prekidani čin*, *Smiješni starčić*, *Makaroni i mač*, *Izišao iz kuće*, *Četveronoške*, *Bijeli brak*, *U pijesak... Gladomorov odlazak*, *Klopka*, *Stara žena se gnijezdi... Dramu U pijesak... Jan Kott uvrstio je među tri najbolje poljske poslijeratne drame.*

U svojoj 78. godini (1999), što nije slučajno, ni nevažno, Różewicz će reći:

»Naraštaj vojnika i partizana Drugog svjetskog rata izumire, odlazi prevaren i razočaran. Ja sam pjesnik — tako se o meni govori, tako se o meni piše. Ali ja sam, prije svega, pjesnik moje generacije. Generacije koju su prevarile vlasti, ideologije i vjera, i koja je obmanula samu sebe.«

Kako ovdje donosimo samo jedan njegov dramski tekst, o pjesničkom i pripovjedačkom radu ove gigantske književne osobnosti nećemo govoriti.

PJESME IZOSTAVLJENE IZ *VLATI TRAVE***Walt Whitman*

VELIKI SU MITOVI

Veliki su mitovi — i ja se oduševljavam njima,
 Veliki su Adam i Eva — i ja im se vraćam i prihvaćam ih,
 Veliki su nastali i nestali narodi, i njihovi pjesnici, žene,
 epovi, izumitelji, vladari, ratnici; i svećenici.

Velika je Sloboda! Velika je Jednakost! Ja sam njihov sljedbenik,
 Kormilari država, odaberite svoj brod! Kuda vi plovite, i
 ja plovim,
 U vašim su rukama i život, i smrt — u vas je
 savršeno znanje — ja vam potpuno vjerujem.

Veliko je Danas, i lijepo,
 Dobro je živjeti u ovome dobu — nikada nije bilo boljeg.

Veliki su rizici, muke, uspjesi, neuspjesi
 Demokracije,
 Veliki reformatori, njihove greške i padovi,
 Velika odvažnost i pothvati pomoraca na novim istraživanjima.

10

* U Penguinovom izdanju knjige WALT WHITMAN *The Complete Poems* iz 1975. godine nalaze se i pjesme koje je Whitman izostavio iz tzv. »death-bed« izdanja, i to nekoliko ciklusa, te veći broj značajnih predgovora iz pojedinih tiskanja *Vlati trave*, a i opsežne bilješke o pojedinim pjesmama. Nadam se da će ovaj prijevod iz izvornika, pod naslovom Appendix 2 »Poems Excluded from Leaves of Grass« još više otvoriti uvid u Whitmana, i ponukati nekoga da ga konačno u cijelosti prevede na hrvatski jezik, a za to će mu, poslije prijevoda g. Maria Suška, trebati još jedna knjiga od najmanje 400 stranica.

Veliki smo Ti i Ja,
 Dobri smo i Zli baš kao najstariji ili najmlađi
 ili bilo tko,
 Što su najbolji i najgori učinili, mogli smo učiniti i mi,
 Što su osjećali, zar ne osjećamo u samima sebi?
 Što su željeli, zar i sami ne želimo isto?

Velika je Mladost — isto tako i Starost — veliki su
 Dan i Noć,
 Veliko je Bogatstvo — veliko je Siromaštvo — velika je Riječ —
 velika je Tišina.

Mladosti, velika, požudna, ljubavi puna — Mladosti, puna čari,
 snage, privlačnosti,
 20 Znaš li da i Starost koja poslije tebe nastupa, može imati
 istu draž, snagu, privlačnosti?
 Dan, širok i sjajan — Dan neizmjernog sunca,
 rada, volje, smijeha,
 Noć uza nj, s milijunima sunaca, i snom,
 i uspostavljenim mrakom.

Bogatstva pune ruke, lijepe odjeće, gostoprimstva,
 Pa zatim, bogatstvo Duše, koja je iskrena, znanje, ponos,
 sveobuhvatne ljubavi;
 (Tko se bori za ljude i žene pokazujući pri tome Siromaštvo
 bogatijim od bogatstva?)

Izražajnosti govora! napisana ili izrečena, ne zaboravi da
 je i Šutnja isto tako rječita,
 Da je istinito divljenje jednako vidljivo, i bez riječi,
 i bez klečanja.

Velik je najveći narod — narod sačinjen od grupa
 jednakih naroda.

30 Velika je Zemlja, i put kojim je postala ono što i jest;
 Možeš li je zamisliti da na ovome ostane? razvoj da zaustavi?
 Shvati da se ona udaljava odavde, kao što se i ovo, sada,
 udaljilo od vremena kad je ležala pokrivena vodama i
 plinovima, davno prije negoli se pojavio čovjek.

Velika je vrijednost istine u čovjeku,
Vrijednost istine u čovjeku samu sebe upotpunjava kroz sve
promjene.
Ona je u čovjeku, zasigurno, — on i ona se vole, i nikada
jedno drugo ne ostavljaju.

Istina u čovjeku nije mnijenje, ona je vitalna poput vida,
Sve dok postoji ijedna Duša, postoji i istina — dok postoji
čovjek ili žena, postoji istina — dok postoji tjelesno ili
moralno, postoji i istina.
Sve dok bude postojala ravnoteža ili volja, postojat će istina —
dokle god bude postojala i jedna stvar na zemlji, postojat će
istina.

40 O istino zemlje! O istino stvari! Odlučan sam na svom putu
koji k tebi vodi,
Zaori svojim glasom! Penjem se planinama, u dubinama ronim,
samo da bih te pronašao.

Velik je Jezik — jači je od znanosti,
On je obilje, kolorit, oblik, šarenilo svijeta, i ljudi
i žena, svih vrijednosti i razvoja,
On je veći od bogatstva — on je veći od zgrada, brodova,
religija, slika, glazbe.

Velik je engleski jezik — koji je jezik tako velik kao
engleski?
Veliko je englesko potomstvo — koje potomstvo ima tako
veliku sudbinu kao englesko?
Ono je majka potomstvu koje mora vladati svijetom
novim pravilom,
Novo će pravilo upravljati kao što Duša upravlja, kao što
ljubav, pravda, jednakost u Duši, upravljaju.

Velik je Zakon — veliko je ono nekoliko starih točaka zakona,
One su iste u svim vremenima, i ne smiju se dirati.

50 Veliki su, trgovina, novine, knjige, slobodna trgovina,
željeznice, parobrodi, međunarodne pošte, telegrafi,
razmjene.

Velika je Pravda!

Pravdu nisu postavili zakonodavci i prava — ona je u Duši,
Ne može se mijenjati statutima, kao što se ne mogu, ljubav,
ponos, privlačnost sile teže, mijenjati,

Ona je nepromjenljiva — ne ovisi o većini —
većini, ili pak, o onome, što stalno dolazi
pred jedan te isti, hladni sud.

Za pravdu su veliki prirodni pravnici, i savršeni sudci —
to im je u Dušama,

To je dobro razvrstano — nisu ni za što studirali,
veliki obuhvaćaju male,

Oni vladaju na najvišim nivoima — oni nadziru sva doba,
sve države, administracije.

Savršeni se sudac ničega ne boji — on bi mogao izići pravo
pred Gospoda,

Pred savršenim sudcem sve ostaje otraga — život i smrt
će ostati otraga — raj i pakao će ostati otraga.

60

Velika je Božanstvenost!

Ja ne znam što je to, ništa više od onoga što znam
o zdravlju — ali znam da je velika.

Velika je Bezbožnost! — Nalazim da joj se često divim, isto
toliko koliko se i božanstvenosti divim.

Nazivaš li to paradoksom? To i jest paradoks, zasigurno.

Vječna ravnoteža stvari je velika, i vječno rušenje stvari
je veliko,

A postoji i drugi paradoks.

Velik je Život, stvaran i otajan, bilo gdje i bilo kakav,

Velika je Smrt — sigurno; kao što Život drži sve dijelove na
okupu, i Smrt drži sve dijelove zajedno,

Smrt ima jednako velik značaj kao i Život,

Uživaš li u onome što ti život pruža? uživati ćeš i u
onome što Smrt pruža,

70

Ja ne razumijem postojanje Smrti, ali znam da je veliko,

Ja ne razumijem ni najmanju činjenicu iz Života — kako onda
mogu razumjeti postojanje Smrti?

1855

PJESMA ZA USPOMENU JEDNOJ DJEVOJCI ILI MOMKU OVIH
DRŽAVA

Tebi mladosti koja upravo dozrijevaš! Vama muškarci i žene!
Sjetite se organskog jedinstva Ovih Država,
Sjetite se zadane riječi, prvih Trinaest starih država, otada,
o pravima, životu, slobodi, jednakosti među ljudima,
Sjetite se onoga što su obznanili utemeljitelji, i što je
odobreno od Država, potpisano, crnim na bijelom, od
Opunomoćenika, i što je pročitao Washington na čelu svoje
vojske;

Sjetite se odluke utemeljitelja, — Sjetite se
Washingtona;

Sjetite se obilne humanosti koja pritječe iz svih pravaca
prema Americi;

Sjetite se gostoljubivosti koja pripada narodima i ljudima;
(Neka je proklet narod, žena, muškarac bez gostoljublja!)

Sjetite se, vlada treba služiti pojedincu,

Nitko, pa ni Predsjednik, ne može imati ni mrvu više negoli ti
ili ja,

10 Nijedan stanovnik Amerike ne može imati ni mrvu manje negoli ti
ili ja.

Zamislite kad trideset ili pedeset milijuna postane
stotina ili dvije stotine milijuna, jednakih, slobodnih,
muškaraca i slobodnih žena, ljubazno povezanih.

Sjetite se stoljeća — Jedno stoljeće je samo dio — stoljeća su
samo jedan dio,

Sjetite se srdžbi, zadjevica, zabluda, praznovjerja, nazora
pojedine kaste,

Sjetite se krvavih okrutnosti i zločina.

Zamislite najbolje žene;

Čujte! jedna će se bezbrojna nova rasa smionih i snažnih i jasno
oprijedijeljenih žena razmiljeti širom svih ovih Država,

Čujte, djevojka primjerena ovim Državama mora biti slobodna,
sposobna, neustrašiva, jednako kao i momak.

Zamislite svoj osobni život — nemilosrdnom snagom zanijekani,

Ne izbjegavajući odgovornost — zanijekani vremenom — Vidite li te
grješke, bolesti, slabosti, laži, krađe?

- 20 Vidite li tu izgublenu čestitost? — Vidite li propadanje,
sušicu, ispijanje alkohola, vodenu bolest, groznicu, smrtni rak,
ili upale?
Vidite li smrt, i približavanje smrti?

1856

MISLI O DUŠI

Misli o Duši;
Kunem ti se da tvoje tijelo pruža nekako harmoniju
tvojim Duši za život u drugim sferama;
Ne znam kako, ali znam da je tako.

Misli o tome da ljubiš i da si ljubljen;
Kunem ti se, ma tko ti bio, da se možeš spojiti
s takvim bićima da će svatko tko te vidi, gledati te
s čežnjom.

Misli o prošlosti;
Upozoravam te da će u kratko vrijeme drugi otkriti svoju
prošlost u tebi i tvojemu vremenu.

Rasa se nikada ne razdvaja — ni muškarac niti žena ne bježe;
Sve je isprepletano — stvari, duhovi, Priroda, narodi, ti
također — od pređa ti dolaziš.

- 10 Sjeti se uvijek dobrodošlih izazivača (Prethode im
majke;),
Sjeti se mudraca, pjesnika, spasitelja, izumitelja, svjetskih
zakonodavaca;
Sjeti se Krista, brata odbačenih osoba — brata robovima,
zločincima, idiotima, umobolnima i bolesnima.

Razmišljaj o vremenu dok se još nisi bio rodio;
Razmišljaj o danima dok si stajao pokraj umirućih;
Razmišljaj o vremenu kad će tvoje vlastito tijelo mrijeti.
Razmišljaj o uspjesima okultizma,
Kao što zemlja pliva nebesima, isto tako,
svaki od njenih objekata odlazi u uspjehe okultizma.

Misli o muževnosti, i o sebi da postaneš čovjek;
Misliš li da je muževnost i miris muževnosti,
ništa?

20 Razmisli o ženstvenosti, i o sebi da postaneš žena;
Stvaranje je ženstveno;
Nisam li rekao da ženstvenost obuhvaća sve?
Nisam li rekao kako svemir ne posjeduje ništa bolje
negoli najbolja ženstvenost?

1856

RESPONDEZ!

Respondez! Respondez!

(Rat je završio — cijena plaćena — razlog
se ne da opozvati;)

Neka svatko odgovori! neka se probude oni koji spavaju!
neka se ne izvlači nitko!

Moramo li još uvijek produžavati s našim pretvaranjima i podlošću?
Dajte da s ovim završimo — Ja govorim otvoreno za novu
raspodjelu uloga;

Pustimo one koji stajahu sprijeda iza! i pustimo one
koji bijahu otpozadi da istupe naprijed i zборе;

Neka ubojice, bigoti, budale, nečiste osobe, ponude nova
pravila!

Neka se stara pravila odbace!

Neka osobe i teorije izokrenu unutrašnjost van! neka značenja
bude slobodno zločinska, isto kao i rezultati!

10 Neka onda više ne bude poticanja osim poticanja na
kulučenje!

Neka nitko ne ide svojemu cilju! (Reci! znaš li svojega
cilja!)

Neka se muškarcu i žene izruguju tijelima i rugaju
Dušama!

Neka ljubav koja u njima čeka, čeka! neka zamre, ili ode,
neispunjena, u druge sfere!

Neka osjećaj koji čeka u svakom čovjeku, čeka! il' neka i on,
isto prođe, sitan, u druge sfere!

Neka prevladaju proturječnosti! neka jedna stvar opovrgava drugu!
i neka jedan stih mojih pjesama osporava drugi!

Neka se ljudi u čežnji koprcaju, rukama bez cilja! neka im jezici puknu! neka im oči malodušne budu!
 neka nitko ne siđe u njihova srca čistom ljubavnom slašću!
 (Ugušeni, O dani! O države! u svakoj društvenoj i privatnoj podmitljivosti!
 Zadovoljeni u lopovluku, impotenciji, besramnosti,
 ko brdo visokoj;
 Besramna drskosti, spletkarska, koja se valjaš ko valovi oceana,
 ukolo i po sebi, O moji dani! države moje!

- 20 Jer čak ni one oluje, niti najžešći gromovi
 ratni, nisu očistili atmosferu;
 — Neka teorija o Americi još uvijek bude gospodarstvo, kasta,
 uspoređivanje (Reci! koju bi ti drugu teoriju?)
 Neka oni koji sumnjaju u rođenje i smrt i dalje vode ostale!
 (Reci! zašto da te ne vode?)
 Neka se krema iz pakla primakne i dalje gazi! neka dani budu
 mrklji od noći! neka san donese manje sna
 negoli vrijeme buđenja!
 Neka se svijet nikada ne pokaže ni njemu ni njoj, njima za koje je
 sav stvoren!
 Neka se srce mladića mirno odagna od
 srca starca! i neka srce starca bude otjerano od srca
 mladića!
 Neka sunce i mjesec odu! neka scenariji dobivaju aplauze od
 publike! neka zavlada apatija pod zvijezdama!
 Neka sloboda ne dokaže nijednom čovjeku neotuđivo pravo! svatko
 tko može tiranizirati, neka tiranizira do mile volje!
 Neka se uzvišenost podlosti, izdaje, sarkazma, mržnje, pohlepe,
 nedoličnosti, impotencije, požude, shvati zdravo za gotovo,
 mimo svega! neka pisci, suci, vlade, domaćinstva,
 religije, filozofije, uzmu takve, zdravo za gotovo, mimo svega!
- 30 Neka najgori ljudi začinjaju djecu s najgorim ženama!
 Neka svećenik još radi na besmrtnosti!
 Neka se smrt inaugurira!
 Neka ne ostane ništa do li pepela od učitelja, umjetnika,
 moralista, odvjetnika, i učenih i ljubaznih osoba!
 Neka onaj koji je bez mojih pjesama bude ubijen iz zasjede!
 Neka krava, konj, deva, vrtna pčela — neka
 piškor, jastog, dagnja, jegulja, raža, i rokćuća
 morska svinja — neka ove, i one, nalik njima
 budu stavljene u savršenu jednakost s muškarcem i ženom!

Neka crkve pružaju utočište zmijama, gamadi, i
 onima koji su umrli od najnemoralnijih boleština!
 Neka se brak omakne samo budalama, i ne bude ni za koga,
 do li za budale!
 Neka muškarci među sobom pričaju i misle o ženama, uvijek,
 lascivno! i neka žene među sobom, uvijek pričaju lascivno o
 muškarcima!
 Neka se svi mi, bez izuzetka, pojavimo u javnosti, goli,
 jednom u mjesecu, pod cijenu opasnosti po život! neka naša tijela
 budu slobodno ticana i izložena kako ko poželi!
 40 Neka dozvolu za postojanje na svijetu nema ništa drugo do li
 drugorazredne kopije!
 Neka zemlja ostavi Boga, i da se ubuduće ne spomene ime
 Božje, nikada više!
 Neka ne bude Boga!
 Neka bude novaca, trgovanja, uvoza, izvoza, mušterija,
 autoriteta, presedana, bljedila, teških probava, prostakluka,
 ignorancije, nepovjerenja!
 Neka suci i kriminalci zamijene mjesta! neka čuvari zatvora
 budu smješteni u zatvor! neka oni koji su bili robijaši uzmu
 ključke! (Reci! zašto ne bi i oni mogli zamijeniti, međusobno,
 mjesta?)
 Neka robovi budu gospodari! Neka gospodari budu robovi!
 Neka reformatori budu odstranjeni s mjesta koja zauzimaju,
 zauvijek, plaćuci! neka se idiot ili umobolnik pojavi na svakomu
 od položaja!
 Neka se Azijac, Afrikanac, Europejac, Amerikanac,
 i Australac, naoružaju protiv krvoločne
 tajnosti koju gaje jedan prema drugomu! neka spavaju s oružjem!
 neka nitko ne vjeruje u dobru volju!
 Neka ne bude staromodne mudrosti! neka ta bude ismijana i od
 svijeta prezrena!
 Neka oblak nebom plovi — pusti morski val — neka raste metvica,
 špinat, luk, rajčice — neka se izlože kao revija,
 uz veliku cijenu za ulaznicu!
 50 Neka svi ljudi ovih Država stoje postrance radi nekoliko
 putujućih trgovaca! neka nekolicina posegne za onim što oni
 odaberu! neka se ostali srame, cerekaju, gladuju, pokoravaju!
 Neka se sjene opreme spolovilima! neka se supstancijama oduzmu
 njihova spolovila!
 Neka bude bogatih i beskrajnih gradova — ali neka niti u
 jednomu ne bude niti jedan pjesnik, spasitelj, znalac, ljubavnik!
 Neka se njive ovih Država ismiju cijeloj vjeri!

Ako se nađe i jedan čovjek koji ima vjeru, neka ostali navale
 na njega!
 Neka se boje vjerovanja! neka unište snagu vladajuće
 vjere!
 Neka bludnica i bludnik budu mudri!
 neka plešu, dok prividnost traje!
 (O prividnost! prividnost! prividnost!)
 Neka propovjednici propovijedaju vjeru! neka još uče
 samo ono što su ih naučili!)
 Neka ludost još uvijek ima naboj pameti!
 Neka knjige uzmu mjesto stablima, životinjama, rijekama, oblacima!
 60 Neka loši portreti heroja zamijene junake!
 Neka muževnost muškarca nikada ne korača za sobom!
 Neka ide za eunusima, i za sušičavcima,
 i otmjenim osobama!
 Neka bijelac opet gazi crnoga čovjeka svojom
 petom! (Reci! tko je ikada bio, uostalom, zgažen pod nogama?)
 Neka se razmišljanja o svjetskim stvarima promišljaju u
 ogledalima! neka stvari nepromišljeno traju same po
 sebi!
 Neka muškarac traži zadovoljstvo bilo gdje samo ne u sebi!
 Neka žena traži sreću bilo gdje osim u sebi!
 (Kakva je to sreća koju imaš samo jedan jedini sat
 cijeloga svojega života?)
 Neka ograničene godine življenja ne čine ništa za vječne godine
 smrti! (Šta ti se čini da će onda smrt učiniti?)

1856

(U NOVOME VRTU)

U novome vrtu, u svim dijelovima,
 U gradovima sada, modernim, Ja dangubim,
 Po drugi ili treći put, ili još više,
 no, još uvijek primitivan,
 Dani, mjesta, nehajna — iako šarolika, ista,
 Vrijeme, Raj, Mannahatta, prerije, otkrivaju me
 neizmijenjena,
 Smrti nehajna — Je li to stoga što življah prije, davno?
 Jesam li odavno pokopan?

Radi svega toga, mogu te ovdje promatrati, ovog trena;
 Radi budućnosti, odlučnom voljom, tražim — ženu
 budućnosti,
 Vas, rođene godine, stoljećima poslije mene, Ja tražim.

1860

(TKO OVO SADA ČITA?)

Tko ovo sada čita?

Možda ovo sada čita netko tko zna za neke
 loše postupke iz mog ranijeg življenja,
 Il' stranac možda neki koji me je potajno ljubio
 ovo sada čita,
 Il' možda netko tko se s podsmijehom susreće sa svim mojim
 velikim izjavama i egoizmom,
 Ili možda netko tko je mnome zgranut.

Kao da i ja sam sobom nisam zgranut!
 Ili kao da se ja nikada sebi ne rugam! (O napadi savjesti!
 O samo-optuživanje!)
 Ili kao da ja potajno ne volim strance! (O iskreno,
 i dugo, ne priznavši nikad;)
 Ili kao da nisam sagledao, savršeno jasno, svoju nutrinu,
 nedjela zla,
 Ili kao da to može zaustaviti znojenje iz mene sve dok ne
 mora prestati.

10

1860

MISLIO SAM DA ĆE ME JEDINO SAMO ZNANJE ZADOVOLJIT

Mislio sam dugo da će me jedino samo znanje zadovoljit — O
 da sam se mogao dočepati znanja!
 Potom su me moje zemlje potpunoma zaokupile — Prerijske države,
 država Ohio, savane juga, potpuno me zaokupile — Živio bih
 samo radi njih — Bio bih njihov govornik;

- Potom sam sreo primjere starih i novih junaka — O ratnicima sam
 slušao, mornarima, o svim osobama neustrašivim — I učinilo mi
 se da i ja to u sebi posjedujem, da mogu biti neustrašiv kao
 bilo tko — i bi tako;
- I tada, da sve zaokružim, dođe mi da zapjevam pjesme
 o Novom Svijetu — I tada sam povjerovao kako moram provesti
 svoj život pjevajući;
- A sada primite na znanje, prerijske zemlje, zemlje južnjačkih
 savana, zemljo Ohia,
 Znajte, vi šume Kanucka — i ti jezero Huron —
 sa svime što se kotrlja prema Niagari — i ti
 Niagaro, također,
- I vi, planine Californie — Da svi i pojedinačno
 tražite nekoga drugoga da vam pjesme pjeva,
 Jer Ja ne mogu više biti pjevač pjesama vaših — Netko tko
 me voli, ljubomoran je na me, i odvlači me od svega osim ljubavi,
 S ostalim, Ja prekidad — Raskidam s onim za što držah da će me
 zadovoljiti, jer nije — sada mi je sve to prazno i bez
 slasti,
- 10 Na znanje se više ne obazirem, niti na veličinu Država,
 ni herojske primjere, ne više,
 Prema svojim sam pjesmama ravnodušan — Ići ću s onim koga volim,
 Bit ćemo zadovoljni time što smo zajedno — Nikad se više
 nećemo rastati.

1860

(DUGOTRAJNI SATI)

Dugotrajni sati, bolni i teška srca,
 Sutonski sati, kad se povlačim na neko usamljeno i
 rijetko mjesto, sjedeći, s licem među
 dlanovima;

Sati nesanice, teški u noći, kad izlazim van,
 hitajući žurno seoskim drumovima, ili gradskim
 ulicama, ili pješačeći miljama i miljama, gušeći tugaljive jauke;

Malodušni sati, izbezumljeni — zbog nekoga radi koga se ne mogu
 zadovoljiti, skoro ga vidjeh zadovoljna sobom, bez
 mene;

Sati kad sam zaboravljen (O tjedni i mjeseci prolaze,
 a ja vjerujem da nikada neću zaboraviti!),

Mrzovoljni i bolni sati! (Sramim se — ali sve je
 zaludu — To sam što sam:)
 Sati moje muke — Pitam se da li su drugi ljudi ikada
 imali slične, drugačije, od ugodnih osjećaja?
 Postoji li čak itko drugi ko ja — izbezumljen — s
 prijateljem, ljubavnikom, za nj izgubljenim?
 Je li i njemu sada ko i meni? Da li još jutrom ustaje,
 snužden, razmišljajući koga je izgubio? i noću,
 budan, misli, tko je izgubljen?
 10 Skriva li i on svoje prijateljstvo, tiho i beskrajno?
 krije svoj pečal i čežnju?
 Da li tu i tamo neki ostatak ga spomene, ili slučajno spominjanje
 imena, vraća mu nagon, šutljiv i obeshrabren?
 Vidi li svoj odraz u meni? U ovim satima,
 vidi li izraz lica svojih sati koji mu služe na čast?

1860

(DO SADA; I DO SADA; I DALJE PREMA KRAJU)

Do sada i do sada, i dalje do kraja,
 Pjevajući što je u ovoj knjizi ispjevano, mojim neodoljivim
 nagonima;
 Ali da li ću nastaviti mimo ove knjige, do zrelosti,
 Da li ću i dalje bacati istinske zrake, one koje neupaljene
 čekaju
 (Jesi li pomislio da sunce sjaji najsjajnije što može?
 (Ne — nije se još sasvim uzdiglo;)
 Hoću li završiti ovo što je ovdje začeto,
 Hoću li dosegnuti osobnu visinu, kako bih opravdao ove,
 još nedovršene,
 Hoću li načiniti PJESMU O NOVOM SVIJETU,
 koja će nadmašiti sve ostale — ovisi, bogataši,
 o vama,
 10 Zavisi o bilo komu tko sada zauzima položaj
 Predsjednika, o tebi
 O tebi, Guverneru, Gradonačelnice, Kongresmenu,
 I o tebi, suvremena Ameriko.

1860

MISLI — 1 : LICA

- O licima stvorenja — I o pronicanju kroz
niže prihvaćeni pakao;
- O ružnoći — Po meni, u njoj ima taman toliko koliko ima i u
ljepoti — I sada mi je nakaznost ljudskih bića
prihvatljiva;
- O raskrinkanim osobama — Po meni, raskrinkane osobe nisu, u
bilo kojemu pogledu, gore od neraskrinkanih osoba — i nisu
ni u kojemu pogledu gore od mene samoga;
- O zločincima — Po meni, bilo koji sudac ili porotnik, jednako
je zločinac — i bilo koja ugledna osoba, također — i
Predsjednik, također.

1860

LETAK

Koji General ima dobru vojsku u sebi, ima dobru vojsku;
On sretan u sebi, ili ona sretna u sebi, jesu sretni.

1867

MISLI — 6 : »O ČEMU JA PIŠEM«

- O čemu Ja iz sebe pišem — kao da to nije
resumé;
- O Doživljajima — Kao da takvi, ma kako dovršeni, nisu
ništa manje kompletni negoli prijašnje pjesme;
- Kao da ovi tragovi, zapisi naroda, mogu, možda trajati
kao prijašnje pjesme;
- Kao da u njima nije zbir svih naroda, i svi životopisi
junaka.

1860

IZREKE

1

Čuj, što god je slatko osobi najsavršenijoj, neosporno
je, definitivno, ispravno.

2

Čuj, gajite veliki intelekt, veliki mozak;
Ako sam ikada rekao nešto suprot tomu, sada to niječem.

3

Čuj, čovjek neće imati vlasti nad drugim čovjekom;
Čuj, najnerazvijenija osoba na svijetu, bilo žena il' muškarac,
jednako je važna i sebi sveta, kao što je najrazvijenija
osoba sebi važna.

4

Čuj, gdje sloboda ne vuče krv iz
ropstva, tu ropstvo izvlači krv iz slobode,
Čuj, riječ dobre stare ideje ovih država i stoga je
razglasi širom svijeta.

5

Čuj, ljudski je lik ili lice tako veliko, da nikada ne smije
biti učinjeno smiješnim;
Čuj, za uljepšavanje ne treba išta dopustiti što prelazi
granicu pristojnosti,
10 I da je bilo što najljepše bez ukrašavanja,
I da će se svako pretjerivanje strogo osvetiti tvojoj osobnoj
fiziologiji, i u fiziologiji drugih osoba, također;
I kažem da čista djeca mogu oploditi
i zatrudnjeti samo ondje gdje prirodni oblici prevladavaju
u društvu, i gdje se ljudsko lice i lik nisu nikada karikirali;
I kažem da genij nikada više ne treba skretati u
izmišljotine.
(Jer ispravno kazane činjenice, pokazuju svu bijedu izmišljotina.)

6

Čuj, riječ zemalja koje se ničega ne boje — Ne želim imati
drugu državu;
Čuj, razglabaj o svemu, sve izloži — Ja sam otvoren svakoj temi;

Čuj, ne može biti spasa ovim Državama bez
 izumitelja — bez slobode govora i ušiju voljnih slušati
 govore;
 I obznanjujem kao slavu ovih Država to da one,
 s poštovanjem slušaju prijedloge, reforme, nove poglede
 i doktrine, iz nasljedstva ovih ljudi i žena,
 Svako doba s njegovim osobnim razvitkom.

7

20 Rekao sam mnogo puta da su tvari i Duša
 veliki, i da sve zavisi od tjelesne građe;
 Sada povlačim to što sam rekao, i potvrđujem da sve ovisi
 o estetskom ili intelektualnom,
 I da je kritika velika — i da je profinjenost veća
 od svega;
 A sada potvrđujem da razum upravlja — i da sve
 ovisi o razumu.

8

S jednim čovjekom ili ženom — (nije važno s kime — Ja
 čak najpriprostije biram.)
 Njime ili njom ja sada objašnjavam cijelo zakonodavstvo;
 Čuj, svaka pravednost, u politici ili gdje god biti će
 prihvatljiva tome jednomu čovjeku ili ženi, na istim osnovama
 kao bilo komu.

1860

APOSTROF

O majko! O sine!
 O potomstvo kontinentalno!
 O prerijsko cvijeće!
 O prostoru beskrajni! O bruju moćnih proizvoda!
 O vi prenapučeni gradovi! O tako nepobjedivi, buntovni, ponosni!
 O raso budućnosti! O žene!
 O očevi! O vi ljudi strasti i oluje!
 O jedina snago prirode! O ljepoto!
 O ti! O Gospode! O božanska osrednjosti!
 10 O vi bradati svadljivci! O pjesnici! O svi ti spavalice!

O ustajte! grlo jutarnje ptice snažno kriješti!
 Ne čujete li kukurijekanje pijetla?
 O, dok sam šetao plažom, čuo sam žalobne zvuke
 koji navješćuju oluju — slabašni vrisak gnjurca u
 ponavljanju, dugovjeka sjevernog gnjurca;
 O čuo sam, i još uvijek čujem, ljutiti grom, — O pomorci!
 O brodovi! brzo se pripravlajte!
 O od njegov a silnoga prolamanja, upozoravajući krik orla!
 (Uzmaknite, svi! Beskorisno je! Odrecite se plijena;)
 O zajedljivosti! Prijedlozi! (O kad bi cijeli svijet
 trebao dokazati jednu prijevaru, jednu smicalicu!)
 O vjerujem da ništa nije stvarno do li Amerika i sloboda!
 O da je sve strogo odbaciti, sve osim Demokracije!
 O care! O tko se usuđuje suočiti tebe sa mnom?
 O da je obznaniti vlastitu osobenost! O da je graditi za to
 što gradi za čovječanstvo!
 O feuillage! O Sjeveru! O strmine ispijene Meksičkim
 morem!
 O sve, sve neodvojivo — doba, doba, doba!
 O proklet bio onaj koji bi raskinuo ovaj Savez zbog bilo
 kojega razloga!
 O podneblja, radnici! O dobro i zlo! O smrti!
 O vi jaki sa čelikom i šumom! O Ličnosti!
 O selo ili mjesto koje ima najvećega čovjeka ili
 ženu! pa čak kad bi to bilo i nekoliko stračara;
 O gradovi u kojima žene idu u javnim mimohodima
 po ulicama, jednako kao i muškarci;
 O blijedi i užasni jedan simbol koji sam usvojio!
 O oblici u nastajanju! oblici budućih stoljeća!
 O mišićavosti i odvažnosti zauvijek za me!
 O radnici i radnice zauvijek za me!
 O farmeri i pomorci! O tjerači konja zauvijek za me!
 O ja ću načiniti novu bardsku listu zanata i oruđa!
 O vi sirovi i svojeglavi! Ja vas volim!
 O Jugu! O žudnje za mojim dragim domom! O blagi
 i sunčani zrače!
 O sjetni! O moram se vratiti ondje gdje palma raste
 i drozd pjeva, ili ću inače umrijeti!
 O jednakosti! O organska povezanosti! Došao sam da budem
 vaš rođeni pjesnik!
 O natjecanje u brzoj vožnji, zvučno i odjekujuće! Ja sam vaš
 pjesnik jer sam dio vas;

- 40 O prošli dani! Entuzijasti! Prethodnici!
 O velike pripreme za Ove Države! O godine!
 O što je sada otposlano unaprijed za tisuću godina
 koje će doći!
 O mediji! O da je podučavati! izražavati nevidljivu vjeru!
 Obznanjivati istinite stvari! putovati kroz sve Države!
 O stvaranje! O današnjico! O zakoni! O potpuno obožavanje!
 O za moćnijim potomcima govornika, glumaca, pjevača!
 O za prirodne pjesme! drvosječnim, mornarevim,
 oračevim pjesmama! postolarevim pjesmama!
 O najarogantniji rastu vremena! O slobodan i ushićen!
 O za koga se ja ovdje pripremam pjesme ćurlikati!
 O ti brzoprolazna svjetlosti! O sunce svijeta će se vinuti,
 sjajeći zauzeti svoju visinu — i ti ćeš se isto vinuti;
- 50 O tako čudesno i dalekosežno! U visinu, blistavo sjajeći
 i plamteći;
 O proročanstvo! O vizijo osupnuta snagom svjetla!
 slavom obasjana!
 O govornjivi! O do sada neusporedivi!
 O slobodo! O jedinstvo! O savezu koji nije moguće razjediniti!
 O moja dušo! O usne koje podrhtavate, slabe!
 O stoljeća, stoljeća koja će tek doći!
 O glasovi velikih govornika! Ja zastajkujem — Ja vas slušam!
 O vi Države! Gradovi! Prkosni prema svim vanjskim autoritetima!
 Smjesta vam skačem u naručaj! Vas moram voljeti!
 O vi moćni Predsjednici! Čekam vas!
- 60 Nova povijesti! Novi junaci! Ja vas navješćujem!
 Pjesničke vizije! Jedino vi trajete! Navalite! Navalite!
 O smrti! O ti koracaš tuda! Ja još ne mogu!
 O visine! Beskrajno čiste i još vrtoglave!
 O sjajna prozirnosti! prijetiš mi više negoli mogu podnijeti!
 O sadašnjosti! Vraćam se tebi dok još smijem!
 O pjesnici koji dolazite, Ja ovisim o vama!

1860

O SUNCE ZBILJSKOGA MIRA

O sunce zbiljskoga mira! O hitra svjetlosti!
 O slobodni i ushićeni! O za koga ja sada cvrkut pripremam!

O sunce će se svijeta vinuti, sjajno, i zauzeti svoju
 visinu — i ti ćeš se, O moj uzore, također, vinuti!
 O tako čudesno i dalekosežno — u visinu, blistavo, sjajeći
 i plamteći!
 O vizijo proročanska, osupnuta snagom svjetla!
 obasipana slavom!
 O usne moje duše, već postaju slabe!
 O komotni i veliki Predsjednici! Sada je rat, rat
 je završio!
 Nova povijesti! novi junaci! Ja vas predviđam!
 Vizije pjesnika! jedino vi doista trajate! nahrupite! nahrupite!
 O visine tako brzo prolazne, a ipak lakoumne!
 O čiste i sjajne! Prijetite mi više negoli sam u
 stanju podnijeti!
 (Ne smijem riskirati — tlo pod mojim nogama prijeti
 mi — neće me podržati:
 O budućnosti tako si beskrajna) — O sadašnjosti, vraćam se,
 dok još mogu, tebi.

1867

TEBI

Odmaknimo se, nas dvojica, podalje od ostalih;
 Sada smo zajedno, nasamo, napuštaš li svečanost;
 Dođi! Učini mi milost kojom još nikoga udostojio nisi —
 — Ispričaj mi cijelu priču,
 Razgovarajmo o smrti — potpuno otvoreno,
 Reci mi ono što ne bi rekao ni bratu, ženi,
 mužu, ni liječniku.

1860

BLIŽE ME PRIMAKNI

Sada, bliže me primakni, svome licu, dok šapćem,
 To što držiš, u stvarnosti je, ne u knjizi, nije ni
 dio knjige;

To je čovjek, snažan i punokrvan — to sam ja — do viđenja! —
Moramo se za neko vrijeme rastati — Evo! Primi s mojih usana
ovaj poljubac;
Ma tko ti bio, dajem ga posebno tebi;
Do viđenja! — I nadam se, da ćemo se opet sreći.

1860

ČITAOCU NA RASTANKU

Sada, najdraži prijatelju, primakni me svome licu,
Moramo se rastati, na kratko — Evo! Uzmi s mojih usana ovaj
poljubac;
Ma tko ti bio, darujem ga posebno tebi;
Do viđenja! — I nadam se da ćemo se opet sreći.

1860

KRHOTINE

*

Najmudriji je onaj koji je najoprezniji,
Dobiva samo onaj koji je dovoljno odlučan.

*

Svaka je stvar dobra kad je utemeljena, kada je
utemeljena da se stvara i ustraje na tomu.

*

Koji General ima dobru vojsku u sebi, ima dobru vojsku;
Onaj koji je sretan u sebi, ili ona koja je sretna u sebi,
jesu sretni,
Ali ja ti kažem da ti drugi ne mogu dati sreću, kao što
ti drugi ne mogu zatrudnjeti niti roditi umjesto tebe.

*

Jesi li učio lekcije samo od onih koji su ti se divili,
i odani ti bili, i bili na tvojoj strani?

Nisi li više naučio od onih koji su te opovrgavali,
 i napinjali se protiv tebe? ili onih koji su
 te omalovažavali, ili se nisu slagali s postupcima
 tvojim?
 Zar nisi dovoljno iskusan kako bi mogao saslušati takmace
 kad se pojave?

*

10 Očajnički krici mi pristižu bez prestanka, danju i noću,
 Sjetni glas Smrti — poziv mojeg najbližeg ljubavnika,
 iznoseći, uznemireno, u neizvjesnosti,
 Ovo more po kojemu ću brzo jedriti, hajde, reci mi,
 Hajde reci mi, kuda žurim — reci mi moje odredište.

*

Ja razumijem tvoj pečal, ali pomoći ti ne mogu,
 U blizini sam, čujem — tužne usne, pogled
 iz očiju, vidim tvoje nijemo pitanje,
 Kamo idem iz kreveta u kojemu sad počinam, hajde reci mi;
 Starosti, uznemirujuća, neizvjesna — glas mlade žene
 zbori mi, za utjehu,
 Glas jednog mladog čovjeka, Zar se neću izvući?

*

20 Tisuću se savršenih muškaraca i žena pojavljuje,
 Oko svakoga se skuplja mnoštvo prijatelja, i vesele
 djece i mladosti, s darovima.

*

Obrazina — stalni prirodni prerušivač samoj sebi,
 Skrivajući svoje lice, skrivajući svoj izgled,
 Promjene i preobraženja svaki sat, svaki trenutak,
 Padajući na nju čak i kad spava.

*

Netko projuri, praćen golemim vlakom,
 Svim simbolima mira — nigdje vojnika ili lakaja
 među njima.

*

Netko projuri, star, crnih očiju, i bujne sijede kose,
 On posjeduje jednostavnu divotu zdravlja i snage,

Njegovo lice obasja svjetlošću munje bilo koga da se
uperi.

*

30 Tri starca sporo prolaze, u pratnji trojice drugih,
a ovi, s trojicom drugih,
Divni su — jedan u sredini svake
grupe drži svoje drugare pod ruku,
Dok koracaju šire miris oko sebe, gdje god da se upute.

*

Žene sjede, ili se amo-tamo njišu — neke su stare, druge mlade,
Mlade su lijepe — ali stare su ljepše
negoli mlade.

*

Čije je ono lice koje plače gledajući s prozora?
Zašto roni te suze pune tuge?
Da li radi nekog groblja, pusta i suha?
Zar zato da ovlaži zemlju na humkama?

*

40 Uzet ću jedno jaje iz crvendačeva gnijezda u voćnjaku,
Uzet ću jednu grančicu s grma staroga ogrozda
u vrtu, i poći propovijedati svijetu;
Vidjet ćete da neću sresti ni jednog bezbožnika ili podrugljivca,
Vidjet ćete kako držim prodike svećenicima, i postidujem ih,
Vidjet ćete me kako pokazujem crvenu rajčicu, i jedan
bijeli oblatak s plaže.

*

Ponašanje — svježje, prirodno, govorljivo, svatko za se, on
ili ona,
Priroda i Duša izraženi — Amerika i sloboda
izraženi — U njemu najljepša umjetnost,
U njemu ponos, čistoća, sućut, kako bi dobili svoju priliku,
U njegovoj tjelesnoj građi, intelektu, vjeri — u njemu onoliko koliko
je potrebno za organizaciju vojske, il grada, il napise knjiga — možda
i više,
Mladost, radnik, siromah, nadmašujući
sve ostale — možda natkriljuje ostale,
Učinkovitost svemira nije veća od njegove;

50 Jer nema ničega u cijelomu svemiru što može biti
 učinkovitije od dnevnoga ponašanja jednoga muškarca ili žene,
 U bilo kojemu stanju, u bilo kojoj od Ovih Država.

*

Nije pilot opteretio sebe da bi uveo svoj brod u
 luku, iako vraćen natrag, i mnogo puta osujećen je,
 Nije izviđač, prodirući u unutrašnjost, izmoren i rastegnut,
 Pustinjama isušen, snijezima smrznut, od rijeka mokat, popustio
 dok se svoga nije dočepao cilja,
 Ništa više negoli sam ja opteretio sebe, shvaćan ozbiljno, il neozbiljno
 da bih komponirao marš slobode Ovim Državama,
 Kako bi im bio glazba veselja, radi toga, godinama, stoljećima.

*

60 Mišljah kako nisam sam, dok šetah ovuda pored obale,
 Ali netko o kome sam mnio bijaše sa mnom, dok sada idem pored
 obale,
 Dok se naginjem i gledam kroz svjetlucavu svjetlost —
 da je netko potpuno iščeznuo,
 I pojavljuje se kako bi me doveo u nedoumicu.

1860

(DRŽAVE!)

Države!
 Jeste li tražile od odvjetnika da bi se držale zajedno?
 Dogovorom na papiru? Ili oružjem?

U stranu!
 Ja stižem, donoseći ove, izvan domašaja svih snaga sudova
 i oružja,
 Ove! da vas držim zajedno, postojano kao što zemlja sebe
 zajedno drži.

Stari dah života, uvijek nov,
 Ovdje! Ja ga prinosim dodirom tebi, Amerika.

10 O majko! Jesi li učinila dovoljno za me?
 Evo, od mene će biti učinjeno mnogo za te.

Od mene će nastati novo prijateljstvo — Po meni će bit'
 prozvano,
 Kružiti će po Državama, neovisno o mjestu,
 Plesti će ih i ispreplitati cijelom širinom i dužinom
 jednu s drugom — Zbijene će one biti, pokazivati nove znake,
 Ljubav će riješiti svaki od problema slobode,
 Oni koji vole jedan drugoga bit će nepobjedivi,
 Konačno, oni će učiniti Ameriku potpunim pobjednikom
 u moje ime.

Onaj iz Massachusettsa bit će comrado onomu s Missouriia,
 Onaj iz Mainea ili Vermonta, i iz Caroline
 i Oregona, bit će prijatelji, trojedini, dragocjeniji jedan
 drugome negoli svi bogataši svijeta.
 Michiganu će dopuhnuti miris s Floride,
 20 Mannahatti s Cube ili iz Mexica,
 Ne miris cvijeća, nego još slađi, i dopuhnut
 izvan dosega smrti.

Nikakva opasnost neće omesti ljubavnike u Columbii,
 Ako bude trebalo, jedna će tisuća odlučno žrtvovati sebe
 za jednoga,
 Kanuck će dragovoljno položiti svoj život za onoga iz
 Kansasa, a onaj iz Kansasa za Kanucka, ako bude potrebno.

Bit će uobičajeno na svim mjestima, po kućama
 i ulicama, gledati ljudsku privrženost,
 Brat na odlasku ili prijatelj pozdravljat će brata ili
 prijatelja koji ostaje, poljupcem.

Bit će novotarija,
 Bit će bezbroj povezanih ruku — naime,
 onih sa Sjeveroistoka, i Sjeverozapada, i
 Jugozapada, i onih iz unutrašnjosti, i sve njihovo
 potomstvo,
 30 Oni će biti gospodari svijeta pod novom snagom,
 Oni će se s prezirom nasmijati na napade ostalog dijela
 svijeta.

Najneustrašiviji i grubi približit će se licem u lice
 lagano,
 Ovisnici o Slobodi bit će ljubavnici,
 Nastavljači Jednakosti biti će comradi.

Ovo će povezati i spojiti jače negoli čelični obruči,
 Ja, ushićen, O partneri! O zemlje! ubuduće ja ću vas spajati
 s ljubavlju ljubavnika.

Stvorit ću neraskidivi kontinent,
 Stvorit ću najveličanstveniju rasu na koju je ikada do sada
 sjalo sunce,
 Stvorit ću božanski privlačne zemlje.

Uzgojit ću drugarstvo gusto ko drveće duž svih rijeka
 Amerike, i duž obala velikih jezera,
 i širom prerija,
 40 Sagradit ću nerazdvojne gradove, čije će ruke obujimati
 jedne drugima vratove.

Sve ovo za te, od mene, O Demokracijo, tebi na službu,
 ma femme!
 Za te! za te, Ja ćurličem ove pjesme.

1860

OKUPANA RATNIM MIRISOM

Okupana ratnim mirisom — mekana zastavo!
 (Trebali da opet dođu dani kad će ponovo trebati vojske,
 trebati flote),
 O da čuju tvoj zov mornari i vojnici! zastave kao
 lijepe žene!
 O da čuju topot koraka, koraka, milijuna odazvanih muškaraca!
 O kako samo oboružavaju s radošću brodove!
 O vidjeti te kako skačeš i pozivaš s visokih brodskih jarbola!
 O gledati te kako motriš mornare dolje po palubama!
 Zastavo poput očiju žena.

1865

MASIVNA, PODRUGLJIVA, ZAKRIVLJENA ORBITO

Masivna, podrugljiva, zakrivljena orbito!
Gospodaru svega, stvarna činjenico! — konačno prihvaćam tvoje
uvjete;
Došavši svijesti, vulgarnim kušnjama, svih svojih idealnih snova,
I o sebi, kao ljubavniku i junaku.

1865

NIKAD ME MOJI NEPRIJATELJI NE NAPADAJU

Nikad me moji neprijatelji ne napadaju — ne bojim se da će
ponosu mojemu nauditi;
Ali ljubavnici koje lakoumno volim — Gle! kako me pokoravaju!
Gle! ja, uvijek otvoren i bespomoćan, bez snage!
Potpuno prezren, puzim po podu pred njima.

1865

OVAJ DAN, O DUŠO

Ovaj dan, O Dušo, dajem ti čudesno ogledalo;
Dugo je u tmini, u mraku, i sjeni ležalo — ali
oblak je prošao, i tama otišla;
... Gle, O Dušo! sada je to čisto i sjajno ogledalo,
Koji ti vjerno pokazuje sve stvari ovog svijeta.

1865

PEPEO VOJNIKA: EPIGRAF

Ponovo jedan stih radi vas,
Vama vojnicima po rangi — vama Dobrovoljcima,
Koji ste hrabro se boreći, bezglasno pali,
Da biste ispunili zaboravljene grobove.

1871

JEDNU PJESMU, AMERIKO PRIJE NEGOLI ODEM

Jednu pjesmu, Ameriko, prije negoli odem,
Otpjevao bih, mimo svih drugih, sa zvukom trube,
Za te — Buduća.

Posijao bih ti sjeme beskrajne Nacionalnosti;
Skrojio ti Komple, uključujući Tijelo i Dušu;
Pokazao, daleko unaprijed, tvoju stvarnu Uniju, i kako se
može dotjerati.

(Staze do Kuće ja tražim da napravim,
Ali puštam onima koji dolaze, Kuću samu sebi.)

10 Vjeru ja pjevam — i Učenje;
Jer Život i Priroda nisu samo veliki u odnosu na
Sadašnjicu,
Nego i veći radi onoga što tek treba doć',
Po toj formuli za Tebe ja pjevam.

1872

SUVENIRI DEMOKRACIJE

Poslovan neki čovjek, stekavši silno bogatstvo,
Nakon godina marljiva rada, zbraja rezultate, pripremajuć se
za odlazak,
Oporukom ostavlja kuće i zemlje djeci svojoj — oporučuje
zalihe, robu — zaklade nekoj školi il bolnici,
Ostavlja novce partnerima pouzdanim da si kupe dar njemu u spomen,
suvenire od dragog kamenja i zlata;
Pomnjivo dijeli — A onda, da bi se izbjegli svi nesporazumi,
Potpisuje, formalno svoje ime na oporuku,

10 A Ja, sabirući svoj život,
Bez ičeg što bih pokazao, oporučio, iz svojih jalovih godina,
Bez kuća i bez zemalja — bez darova od dragog kamenja il zlata
za svoje prijatelje,
Jedino ove Suvenire Demokracije — U njima — u
svim svojim pjesmama — koje za sobom ostavljam,

Tebi, ma tko ti bio (kupam, fermentirajuć ovaj listak
 posebnim svojim dahom — utiskujem u nj jedan trenutak
 svojim vlastitim rukama; —
 Evo! da osjetiš kako moje bilo kuca u zaglancima mojim! — kako
 buja krv u mojemu srcu, dok sklapam ugovor!)
 Oporučujem ti, u cijelosti, Sebe sama, s obećanjem da te nikada
 neću ostaviti,
 Potpisujem svoje ime,

Walt Whitman

IZ MOJIH ZADNJIH GODINA

Iz mojih zadnjih godina, zadnjih misli, koje ovdje oporučno ostavljam,
 Razbacane i razasute, u sjemenu, i dopuhnute vjetrom na Zapad,
 Kroz vlagu Ohia, prerijsku zemlju Illinoisa — kroz
 Colorado, zrak Californie,
 Vremenu kako bi u cijelosti proklijale.

1876

U PRIJAŠNJIH PJESMAMA

1
 U prijašnjim pjesmama o Ponosu ja pjevah, i Ljubavi,
 i strastvenom, radosnom Životu,
 Al' sada pletem pletenice Domoljublja i Smrti.

A sada, Živote, Ponosu, Ljubavi, Domoljublju i Smrti,
 Tebi, O, S L O B O D O , svrhu svega!
 (Tebi koja mi najviše izmičeš — odbijaš se uhvatiti
 pjesmama mojim.)
 Tebi dajem sve.

2
 Nije ovo ni zbog čega, Smrti,
 Tebe ja opijevam, i riječi o tebi, odvažnim glasom —
 utjelovljujem te,
 U svojim novim Demokratskim hvalospjevima — čuvajući te za kraj,

10 Za zadnji nepokolebljivi uzmak — citadela i kula,
Za moj zadnji otpor — zvonki, konačni poklik.

1876

LJEPOTA BRODA

Dok nepokolebljivo ulazi u luku,
Nakon dugih smionih pothvata, mijenjajući smjer, istrošen i star,
Izudaran morem i vjetrom, razderan od mnogih bitaka,
S prvobitnim jedriljem koje je otišlo, zamijenjeno il' prepravljeno,
Jedino sam vidio, konačno, ljepotu Broda.

1876

NAKON PREKIDA JEDNOG

(22. STUDENOGA, 1875, PONOĆ — SATURN
I MARS U KONJUNKCIJI)

Nakon prekida jednog, čitajući, ovdje o ponoći,
U promatranju velikih zvijezda — sve zvijezde Oriona
gledam,
I tihe Plejade — gledam duet, Saturn i
crveni Mars;
Zadubljen, čitam svoje pjesme, nakon prekida dugog,
(na tugu i smrt naviknut sam sada,)
Prije negoli zatvorim knjigu, kakav ponos! kolika radost! opaziti ih,
Kako podnose kušnju smrti i noći!
I duet, Saturn i Mars!

1876

DVIJE RJEČICE

Dvije rječice jedna uz drugu,
Dvije pomiješane, usporedne, besciljne plime,
Družice, putnice, tračaju dok putuju.

Za Vječni Ocean pripravna,
Ova žuborenja, valovita u prolazu, brzaci Smrti i Života,
Objekt i Subjekt u žurbi, kotrljaju se u prolazu,
Stvarni i Idealni.

Izmjenično otječu i teku Danima i Noćima.
(Pletenice Tria koji prepliće Sadašnjost, Budućnost, Prošlost.)

- 10 U Tebi, ma tko ti bio, koji pomno čitaš moju knjigu;
U meni — u cijelu Svijetu — ove vode teku,
Sve, sve, prema tajanstvenu Oceanu stremeći.

(O željni valovi! poljupci tvojih usnica!
Tvojih grudi tako širokih, ruku raskriljenih, O postojana,
obalo protegnuta!)

1876

ILI, S TOGA MORA VREMENA

Ili, s toga Mora vremena,
Vodena prašina, vjetrom raspršena — dvostruki otkos — šuštanje
drača i kukuljica;
(O malene kukuljice, tako neobično spiralne! tako prozirno-hladne
i bezglasne!
Ipak, nećete li, održanim timpanima hramova,
Mrmorenju i odjecima još donijeti — glazbu Vječnosti, slabu
i daleku,
Vjetrom u unutrašnjost, odaslanu s obala Atlantika — glasove
za Dušu s Prerija,

Šapnuti odjekivanja — akorde uhu sa Zapada,
radosno pjevajući
Svojim starim plimama, pa uvijek, iznova, novim i neprevodivim.)
Malenkosti mojega života, i mnogih života,
10 (Jer ne dajem ja samo svoj život i godine — sve, sve Ja dajem:)
Ove misli i Pjesme — trice iz dubine — evo,
izbacujem na suho,
Oprane na obalama Amerike.

2
 Drhtaji polaska novim Kontinentom,
 Trijezne uvertire otposlane jednoglasno,
 Spoj oceana i kopna — nježni i sjetni valovi,
 (Ne samo sigurni i mirni — valovi, jednako izdignuti i zloslutni,
 Iz dubina, olujnih bezdana — Tko zna
 odakle? Valovi smrti,
 Divljaju u beskraj, s mnogim slomljenim križnim jarbolom
 i iskidanim jedrom.)

1876

KAO U NESVJESTICI

Kao u nesvjestici, za trenutak,
 Drugo sunce, neopisivo, zablješti me,
 I sva nebeska tijela koja znadoh — i sjajnija, neznana;
 Jedan tren budućeg tla, Nebeskog tla.

1876

PODUKE

Postoje neki koji podučavaju samo o slatkomu miru
 i sigurnosti;
 Al' ja podučavam o ratu i smrti one koje volim,
 Kako bi se, spremni, suočili s osvajanjima, kad naiđu.

1871

ZADNJE KAPLJICE

Zadnje kapljice od i nakon spontane kiše,
 Od mnogih bistrih destilacija i prošlih pljuskova;
 (Hoće li pospiješiti klijanje ičega? puka isparivanja kao što
 i jesu — sa zemlje i mora — Američka;
 Hoće li se pročistiti do neke dublje emocije? srca ili mozga?)

1891

BROD NA VIDIKU!

U snovima brod sam bio, i beskrajnim jedrio morima,
 Jedrio i stalno jedrio — po svim morima i u svakoj luci, il'
 vani na sidrištu,
 Razdragano pozdravljao svakog sudruga, kojeg upoznah, il' u
 prolazu, malog il' velika,
 »Brod na vidiku!«, kroz lijevak il' glasom — ako ničim, a ono
 barem nekom ugodnom prijateljskom riječju,
 Za drugarstvo i dobre želje, zauvijek, svima i svakome.

1891

KRALJICI VICTORII ZA ROĐENDAN

(JEDNA GRANČICA AMERIČKE MAGINJE DA SE STAVI U
 VAZICU NA KRALJEVSKOM STOLU ZA ZAJUTRAK,
 24. SVIBNJA, 1890.)

Gospo, primite jedan znak pažnje za rođendan — jedan mali
 poklon i spomen,
 S izrazom zahvalnosti mirisavog Svibnja,
 (Mirisom bezbrojnih blagoslova, molitvi, i drevnih
 zahvalnosti,)
 Jednu grančicu bijelih i ružičastih maginja, tihu, oštra mirisa,
 stidljivu,
 Sa šumovitih obala Hudsona, Delawarea, i Potomaca.

1890

L O D G

Misli, prijedlozi, težnje, slike,
 Gradovi i farme — danju i noću — knjiga o ratu i miru,
 O trivijalnosti i običnosti.

Za prirodno zdravlje, zemlja i more — za dobru volju,
Za Ameriku — za cijeli svijet, sve narode, svakodnevnih
ljudi,
(Ne samo o jednom narodu — ne samo o Americi,)

U njoj, svaka izjava, ideal, rečenica, od svih rečenica,
izjava, ideala, usvojena;
Svako pravo i želja od drugih želja i prava.

1891

POSILIJE PREPIRANJA

Jedna grupica malene djece sa svojim ponašanjem i brbljanjem
pridošla,
Poput dobrodošle, žuboreće vode, mojim uzrujanim živcima i
tijelu.

1891

ZA NAS DVOJICU, DRAGI ČITATELJU

Jednostavne, spontane, radoznale, dvije duše smjenjujući se,
naizmjenice,
Ostadoše izvorno svjedočiti o nama dvojici, do kraja.

1891

S engleskog preveo Petar Opačić

CIKLUS ZA POSTE RESTANTE
(iz rukopisne zbirke ZAOSTALE PJESME)

Miroslav S. Mađer

OTOCI MOGA MORA

U SUNCE . . .

ulazim u cestu
nevjernu moru
i putujem usput
lukama ljudi
slikama marina
obalama zračnih
paučina
i povisoko selima
vina
Duboko osjećam
gubljenje daljina
i potapanje koraka
brojim valove koji se penju
na grudi stijenja
ukrašavam se četinarima
sad više ne gospodarim
rukama
kao hrapavim čavlima
tijelo mi se otima
tolikim živim mukama

od prije
Slušam, moj Bepo
kako se i meni
more moje smije ...

U DUBINE

More žuri sebi
preko valova
i pjeva sa šumovima
svoga života
kao da bjesni
i protiv čovjeka
ali ono se uspinje
s mornarima i putnicima
uvijek, i do vijeka
Ono stalno povraća dubine
kao da je u njima
sva tajna svijeta
a ispod nedoglednog neba
igraju se
tuđim razmrskanim mislima
galebi snova
Gle,
kako oko mene maloga
i začuđenoga
bljeska velika divota

BOG MORA . . .

a ja ne razumijem
revolucije valova
niti smjele pjesme golih vjetrova
užarene strijele pjenušavih
bura
ja se i pred morem
stidljivo skrivam
u slova.

Zamišljam
kao da je tu sva ona
neponovljiva snaga Boga
koja još nije zahvatila sve nas
Čudo mora kao vječna
varnica
sedla jahače pučine
budno se koprca
naoko uspavana vatra
morskog sunca
neki demoni promiču tajanstvo
i mirise potonulih kiša

Sad u očima stražari
veliki svijet
vjekovima svoga
postanja
nestajanje u vječita
igranja
jer nigdje tako ne tutnji
okršaj valova
niti se ne osjeća Bog i njegovo
trajno vrijeme ...

U OTOK . . .

Ovdje ću se smiriti,
ovdje je zakon biti i nebiti
više od svake olujne samoće
ovdje je ostvareno Ono:
Dolutaj!
i zavrti se oko
nagomilanoga sunca
pretpotopno
kao da ćeš se opet
roditi
i vratiti u davna stoljeća

More voli šumjeti
samo šumjeti
zauvijek

Ono je divno smušenjačko more
Ono je otok kao mrtvo
oko svemira
koje pristaje vlastitom
tijelu sjevremena
Trajno uvrnuto u sebe
migolji samoću
i danju i noću
leluja divlje raslinje
skupljajući male pjene
Iznad mjesec jede pučinu
i izgleda kao krvava
sunčana rana
To otok odmara tišinu
ili se samo pretvara
kao zdjela kopna
nekada davnoga nezamislivoga prokletoga
Nikada postojećeg.

U SAN . . .

Mir mrzi tišinu
kao što bura izaziva mučninu prostora
ali ipak će se roditi san
od prve riječi koju ovdje
nitko ne sluša osim podmornih
riba i ribica
i visoko gore ptica i galeba
Brodovi samo liznu puste okrajke
otočnog brida
i odmrđaju dalje
Tko zna tko ovdje
dočekuje zoru
i buđenje dana s galebima
u kljunu
a blistaju visine kao da se
mole i čiste
Onda je ono predivno vrijeme
kad se pune mirisi
i ništa više ...

BROJNI CRTEŽI

I

1. Obalom bleje ovce i putuju goveda niz Savu.
2. Trčim mislima preko mosta kao da nosim neku važnu poruku na drugu stranu.
Međutim, samo napadam vlastitu samoću.
3. Oblaci kidaju nebo s nevidljivim putnicima.
4. Šume se čiste proljetnim zrakom. I žude kretanje.
5. Lajanjem psećjim pune se stada koja propadaju u travu.
6. Jutro se isprilo grudima vrućima nad hladnim zrakom.
7. Crni konj sjajnom kožom sja i brza krupnim kasom.
8. Zečevi se utrkuju poljima kao da ih maratonci nagovaraju.
9. Prolazi upadljiva susjetka i namiguje stasom.
10. I jablani o nečem pregovaraju ili razgovaraju sablasno.
11. Ribičima ribe pričaju. Samo njima nečujnim glasom.
12. Nabrekli trbusi steonih krava vise kao debele vreće kukuruza.
13. Miris vrba ulazi u nozdrve šetača nasipom pustim.
14. Koprcaju se leptiri zraka. Prsne slasna slika iz šljivika.
15. Na promociji svoje nove knjige pjesnik samo pogledava publiku.
16. U vrtu šute budući plodovi koji će tek proviriti glave.
17. Nije jasno ponašanje prazna prostora kojemu još i kiša prijeti.
18. Helikopter vrti visinu nad zemnim pogledima zabrinutih ljudi.
19. Prolaznici su najčešći mislioci.
20. Zamađljene oči polako se popravljaju.
21. Netko trči drvoredom kao na filmu kad će se nešto dogoditi.
22. Gospodična Marina šapće mobitelom dalekom sugovorniku.
23. Svijet je na internetu kao s dječjim sličicama.
24. Svijet je u kutiji kao školjka na dnu mora.
25. Sve je danas m o b i l n a k o m u n i k a c i j a kao i televizija, i brz čovjek koji se prividno dešava.
26. Slavuj nedaleko samo sebi poje, a rode na dimnjaku dolaze po svoje голуždrave dječake.
27. Visoko pjevaju šume. I š u m e u ravnici.
28. Ulice gube vesele tramvaje i kola koja sijeku brzine.
29. Na ulicama miriši samo auspuh i stara guma stvarnosti.
30. Pokrećem lijevu ruku kao da će desna samo samovati.
31. Viđam pjesme koje sam nekad čitao sam na lenijskoj klupi. Uglavnom šute.

II

32. Vesla tapšu zmijaste oblike vode i pretakaju rijeku.
33. Čamac je kao misao.
34. Ribaru zamucuo plovak koji djeluje tajanstveno i nejasno.
35. Dogorijeva mjesec na rubu divlje prosjeke proboden strijelama sunca i perjem duga.
36. A dan zajedno s ljudima palucka i bunca. Dan kao da je padobran s vrhunca. Leti u raspad, u pad.
37. Mjesec promatra kupačicu kao da je tek malo prije pušten iz tamnice na slobodu. Gledajući голу ženu kao da pada s neba.
38. Na prozoru nečija glava zamotana u prljave zastore.
39. Čovjek ustaje kao da se pribojava zore.
40. Fićuka vjetar dolmom i mlati vlati trave. Ponaša se kao da čita stihove Walta Whitmana.
41. Nesretna majka još uvijek čeka preživjele da se jave.
42. Ne dirajte suze Slavonije. Plači voljena Zemljo!
43. Pelistavam oblake kao rasparanu knjigu.
44. Na obzorju fata morgana proljetna smijeha.
45. Tamo zahihotale i ptice kao zračne ponornice.
46. Na otoku žene u crnom nose suho pruće.
47. Ljeto je, i bit će vruće, i pusto na morskome žalu.
48. More će progutati i posljednju želju brodolomnika.
49. Uskoro će kukuruzi kao mladići visoko prema nebu.
40. Seljak odlazi na polje, a na traktoru vozi i sunce.
41. Njive su još uvijek žive iako vrebaju proklete mine.
42. Rat je prošao, ali . . .

III

43. Ukazuje se kao na horizontu ovčar i ovca.
44. Jutro je tako obijesno i laje, probadalo bi, ali polako crkava.
45. Nitko nema pravo zaustaviti riječi od kojih se pravi stih.
46. Snovi su odletjeli kao tužne sove.
47. Jutro je vlasništvo smetlara. Noć spava u šumi.
48. Poveselit će se kupači kada sjurne voda u plavi bazen, a onda će im otpasti mahnite ruke.
49. Zemlja se šepiri proljećem po širokoj palubi dana.
50. Moja draga ustaje i oblači haljinu od snova.
51. Ravnicom brzo, brzo i jako, jako jure crni vlakovi. Tako kao da ne znaju kuda idu njihovi kolosijeci.
52. Ne mogu se doseći sofisticirani osmijesi visokih jablana.

53. Nebom se mimoilaze aeroplani samo vidljivih pruga.
54. Ljudi ustaju iz kuća kao novi ratnici starih zdanja.
55. Nigdje nema kao u čudnom pogledu toliko izgubljenih sanja.
56. Ljudi se hrane i koracima.
57. Netko lupa krilima prozora samo zato da ometa tišinu.
58. A tišina je beskorisna mrtva vatra. Ali u njoj ima splina.
59. Glumac skače na pozornicu kao da je tamo novi život koji pravi od staroga.
60. Mlada žena prska vodom u dvorištu gola ramena, i pjevucka.
61. Nestrljiva je najviše nenapisana pjesma.
62. Čudesno je lutati, ali s ciljem. I onda tumačiti pravac.
63. Jedan dječak prosipa mlijeko stazom kojom će pljuvati starci.
65. Student informatike citira kompjutere iz elektronske knjige.
66. A staro sunce popadalo po krovu. I ono više ne grije kao prije.
67. Prolazim divnim šumovitim drvoredom i čitam pismo Mariji koje ću jednog dana možda i poslati na poste restante.

IV

68. Plovila šuščaju posteljom rijeke. Kao da je suvišno uzbuđuju.
69. Oči promatraju površinu vode kao zrcalo na suncu.
70. Vesla grbe ruke koje krenu iz tijela.
71. Netko na brdašcu uzalud čeka. A inače se osjeća kao na vrhuncu.
72. Međutim, vizija je samo u pogledu, a ne u magli od oblaka.
73. Harmonika svira proljeće koje će tek naići. A zakasnit će.
74. Žene dolaze na rijeku kao umorne trkačice.
75. Vatre na horizontu ne izgledaju opasno kao nadolazeće bure.
76. Umrijet ćeš, stari ugaru! Ni pseto te neće više obilaziti.
77. Samo je voće ona lijepa pjesma usana.
78. Onaj čudan samac lugar voli samo šume u noći.
79. A jeleni stoje u sjenci drveća kao skulpture.
80. Slikar modelira. Kipar slika. Konjanik galopira, a pjesnik još uvijek čita jučerašnje novine.
81. Automobili lete cestama kao ploveći sanduci.
82. Danas je crna kronika zakon zbivanja. Drugo je bježanje.
83. Sviću rodni vinogradi.
84. Vjetar se zamislio u vrbama.
85. Lako je moru biti more, suncu sunce, zemlja zemlji. A čovjeku?
86. Dunav vozi Vukovar Iloku na ruke tvrđave.
87. Mali grad na rijeci bogat je velikom tišinom.
88. U šumi Kunjevci puca lovačka duplonka kao da je svečanost.
89. A u Merolinu okupljaju se pjesnici koji vole Dane Kozarca.
90. Na lijepom bijelom kamenu sjedi zamišljen mladić. Čiji je?

91. Velika je prolaznost vremena kao promicanje ništavila.
92. Budi pažljiv prema slučajnim prolaznicima koji beru ulicu smušenih prosjaka.
Njihove emocije peru se u novinama.
93. Moj prijatelj pjesnik više ne pazi kako ne bi išao m a l e n i s p o d z v i j e z d a . Zauzet kompjuterom.
94. Eno ga. Polako prilazi svećenik velečasni Suton.
95. Sunce se valja pijano po moru. Kamion prodaje lubenice.
96. Volim mirisati kajsije iz moga zavičaja. One su još nevine.
97. Na televiziji reklame i teletabisi zabavljaju današnju djecu.
98. Vjerujem da moj djed još uvijek nosi preko ramena vreće ljuskavih šarana, iako ga više nema osim u stihovima.
99. Jedan poznati pjesnik opisuje san koji mu neće stati u pjesmu jave.
100. Završavam ovo brojno pisanje. Sada samo čitam maglu preko moga puta.

ČOVJEK JE VOLIO STVARNOST

I

Iz svega što se čini
vidiš li samo proklete starine, male i prašne
Jesu li to bile u pitanju samo godine ili
Lenije mladosti.
Čudesne valjda, ali pomalo i strašne.

Čovjek je volio rasti, ali tko zna kakve su
kretnje u smušenim pogledima?

A vukao sam i bogatu lađu srca
kao nekakav sivi brodolomac a bez rijeke i mora
Na plovidbu sam opremio iluzorno putovanje
a na licu skupljalo se i previše bora.
Tako da lađe još uvijek čekaju
kao da se s njima jedino može i mora . . .

Sve je danas mirisnog suterena
Penjao si se kako se penje disanje sjena
Krv te je raznosila i razmještala u veseljare
kako bi na krilima tvojim prokljajala i trava i žena.
Slušam u njedrima raspuklo klokotanje

kao neku časnu kolijevku potonulih stvari
A u ime te divne stvarnosti čovjeku je zbrkano
stanje koje kao da samo od golih riječi
sanjari i pravi.

II

S početkom ovoga najjačeg vijeka
život je počeo psovati u sav glas
kao da je sve samo do čovjeka
A onda svršetkom netko će od malih nas
biti lualica pas.

Onda će i on postati ja.

Svi ćemo tako popadati i završiti
sigurni samo u maštu od proljeća
i nevidljive biti.

III

Volio je čovjek tu divnu stvarnost
ali je više neće biti, kao ni mene uzornog pustolova
Što ću raditi ako piljim samo u slučajne sjene
i radujem se opako kao da sam čovjek iz snova?

S nama je uvijek strpljivo šutio veličanstveni život
s nama su bludnjičile zvijezde, i proticala velika voda
I s nama je uvijek bio neki bezazleni konjanik
i vjetar nudač slobode . . .

Ali nismo se uzajamno prepoznali nismo se znali
zato ćemo se lijepo stidjeti sve do kraja
kojemu kao takvom i ne vidimo značajan svršetak
upadljivog beskraj.

Divno će čovjek voliti stvarnost i drugi put
kad se radostan rodi u stilu svih lijepih kakvoća
Možda će se drugima činiti da se živi onako samo usput
a nama kako je u ljubavi preteška samoća.

VODENI DUHOVI S OKUSOM ŽALOSTI

Sanjin Sorel

KAP

da prokaplje
prvo kapka
kap potopa

pak i kap u oku
čuva travu
pak i naopako kapala
svaka je more
mlaka makar
duša

KAP OKAPNICE

Po palubama priča o misteriju padanja. U sitnicama važemo pritoke od prinosa kako koje kapi iz butelje. Gdje se lože minerali, u ložama aluvija, po pravilima kolikoće. Kap se čini uvijek suvišnim iskustvom. Kada označava prelijevanje što osvane neosvećeno. Višak je barokan, kap u brokatu, brokule tek s kapljicom maslinova ulja. Jer uvijek govorim o nutkanju.

pred Klovićevom nogom. Ne zagazi li je lokvanj neće biti minijaturan kao točka na i. Lokva je oblik truloće. Ustajala od blata s tolikih koraka što je gaziše. Muha više ili manje.

MLAKA

mlačna noć
lavež ćuk netopir

mlačna noć
vlažna mlaka

u mlaku u toplinu
u vaginu u noć

mlačna noć
mlaka na mjesecu

mlačna noć
da joj mrak je

u mlaku pao
pao utopio se

MLAKA U ODLOMCIMA NEBA

Mlaka je klon janjeće pišaline^{ovca}. Janje je Kristov klon u nimbusu od runske vode. Koji ju piša s nebesa u potocima u četirima rijekama. Sve odreda hlape od sumpora, koji vrije iz pakla. Potom sve što ostane od neba je mlaka.

BARA

lopoč plače
ne pojede li te
nije
bara oborila se
oborina prljava žabljava
u srce trstike

^{ovca} jednako smrdi, iste je boje, slična okusa, podjednake količine, približne topline.

BARA PREZENTA

Tamo gdje žive žabe i komarci. Gdje rabini meditiraju Qadôsh. Gdje li su barbari intra muros. O, kako li je tamo toplo u zelenom sluzavom ljjigavom. Dođite, dođite atipični u jeziku da vas ustajalost iluminira. O vodo koja nigdje ne odlaziš, uzvik ti je trošan. Tamo kamo odlaze solisti remasticirati kreketuše. I u nešto dubljoj vodi babe i šarane.

JEZERO

jezero
izgrizlo oči
mjeseca u mlađaku

jezero
rupa utrobe

JEZERSKA ŠKOLA

Jezero zorom promrzlo. Olako ohladilo travnate dlake dubine. Olako uzelo zdravo za gotovo da je oko planine bistro. Jer takvo je samo u metaforama ljubavi. U školama o pjesništvu. Ljubavi moja, jezero koje ti poklanjam je gorski orbis pictus, koncepcija moje povijesti. Dakako, dajem ti povijest nek ti bude imperijalizam. Meni jezero imponira samoćom. Takav sam neradnih dana dok berem vrganje na proplancima što ga obrubljuju poput krune. Kruna tog uspjeha je jezero zorom promrzlo. U mraz u mrak okovano. Jezero moje.

POTOK

topoće niz strminu
putem loveći kišu

ukroti ga
razdivlja

sam sebe jede
potok potmulo

da bude ukras
dok ne postane oruđe

VESELI ŠUMSKI POTOČIĆ

Potočić u šumi luta. Srničica ga pije. Medvjedić se valja. Pastrvka živahno skakuće. Potočić razigrani, potočić veseli.

RIJEKA

skida obale s vode
kišo sniježe hvala
protječe dan u valovima
mokra ljubav

niže rukavac ti groblje
po groblju noći smrt čuva

putem tupim mutnim
monotonim glancaš lice
u suncu sjena je nejasna

isti put k nestanku
uvijek je na raskršću
tijelo rijeke istječe iz sna
padine obline dušu oblikuju

RIJEKE NESTAJU

Riječi su rijeke, često i jeke. Baratamo njome s vodom, dok teče klancima kao kroz prste, kroz rešetke, mreže. Rijeke su rijeke, neočekivano nestaju u metaforama, one su jetke, jataci hrabrih.

MORE

more udara more u more prozor
magla s rata more klata more nad provalijom
more alge s njene more kose

kamenice skrivaju zube grebena

more brod ljubi sol more
gol se kupa more pears more
čuvam mu more miris u ustima more
more tko se ne izgubi more

MORSKA BOLEST

Posolica na krijestama Bakarca. Slova molitve moru. Živimo od mirisa ježinaca na kopcima. Boddje mu trepavice. Netremice su kepeci na obali ribarima krali oblutke. Nosili ih u dubinu sirenama. Nama koji vjerujemo u njih suđeno je. More nas žigoše, na registracijama brodica, more nas je strah.

More me je dođi me uzmi.
More si umorno na nas pospano.
More ti more ne dojadilo.

SNIJEG

hladan kao led
kao trula kruška pada
bijelo brašno
poput peludi pahuljast
kristal kao staklo

SNIJEŽI

Snijeg kao grijeh. Kojim uspavljujemo proroke i anđele. Koji padaju s neba. Prozor pada na snijeg pogledom iskosa. Koji sve bilježi uskrsnućem. Ili, naprosto, naprsnućem logike. Jer je snijeg bijele boje noći.

LED

smrznuta muha
u letu
nad zdjelom meda

led je dalek
jedan članak u krpi
drugi u jodu

coca cola
za gušu ga hvata
sunce u trstici
voda na stolu
duše nema

ŠILJAK ZA LED

Dolomiti čuvaju ljubav koju s vremena na vrijeme otapam. Budući je u ledu, red je otopiti odnose s njom. Nije kako misle led hladan, već prijazan. No, što ja znam o ledu, doli da je ljeti koristan? Osim banalnosti, nikakvih iluzija o ljubavi. Što je i previše za jednu intimnu sagu koju nastojim hibernirati. Da led svjedoči ljubav dok se ne otopi kao sladoled.

MRAZ

ujutro se vrzma
u krošnjama
kao vrana u ravnicama
u travi leđi mrava
kao kristal u staklarnicama

PROLJETNI MRAZ

Mraz se srami priče o Ezekijevoj bradi. Koja slijedi ovako: izreže bradu, izvaže je, malo je spali, malo u vjetar baci, malo je švelje u halju utkaju. Tako je rođen mraz. Svako hladno jutro ostaci sjedina spavaju na travi. Kao losion poslije brijanja na licu mraz na zemlji. Mom tijelu što mrzi kulturu.

DUŠA I OKLOP

Marin Rožman

»Desnicom vrćaše o zlu konjokroti Hektoru misleć,
Krasnu mu gledajuć kožu, gdje b' najprije ranit mogo.
Mjedeno oružje krasno pokrivalo mu kožu dobro.«
Ilijada 320 pjevanje

Godine 490. pr. n. e. na polju Maratonu započinje sukob koji do danas nije okončan.

Tu konfrontaciju Istoka i Zapada pokušao sam promatrati sa što je moguće manje mistifikacija i predrasuda, tako uobičajenih u suvremenim — a time i ispolitiziranim tumačenjima historijskih zbivanja. Navedeni je sukob jednostavno povijesni realitet i dosad je tumačen na bezbroj načina. Mnogo je toga rečeno, napisano i zaključeno, riješeno nije gotovo ništa, te svijet i dalje ostaje obilježen tim drevnim antagonizmima. »Gdje i zašto su oni započeli«, može se razaznati iz relevantne povijesne literature. Odgovor na pitanja »kada i kako će se okončati«, jedni traže u mističnom vizionarstvu Nostradamusovih Centurija, drugi u kaubojskoj ikonografiji američkih predsjedničkih izbora. Oba izvora nude prilično mračna predviđanja, ali ona nisu predmet ovog oglada koji je posvećen jednom, po mom mišljenju, malo spominjanom segmentu sukoba Istoka i Zapada: oklopu. Naizgled, to pitanje spada u područje čisto vojnih znanosti, ali razlozi za njegovo povezivanje s »ezoterijom« vjere, književnosti i filozofije, ipak postoje.

U čemu se oglada ta povezanost? U prvom redu u isključivosti, odnosno dijametralno suprotnom odnosu vojne sile Istoka i Zapada spram tom pitanju. Pravila nastaju iz ponavljanja, a upravo proučavajući materijalno-tjelesnu opremu sukobljenih strana, postajemo svjedocima svojevrsnog kontinuiteta jednoobraznosti koji, zbog duljine svog trajanja i »postojanosti« obiju strana u očuvanju temeljnih doktrina različitosti, jednostavno mora posjedovati određenu društvenu i duhovnu pozadinu.

Kraće rečeno: Zapad je skeptičan a njegovi vojnici oklopljeni. Istok je uvjeren a njegovi vojnici otkriveni. Počevši od davnih sukoba Helade i Perzije, Rimskog i Partskog carstva, srednjovjekovnog kršćanstva s islamom, NATO saveza s arapskim zemljama,

temeljne postavke sukoba ostaju neizmijenjene. Slučajnost...? Ne mislim tako. Povijesno naslijeđe...? Možda, ali koje i čije...?

Ostavimo po strani pozitivističke teorije o utjecaju podneblja, odnosno klimatskih uvjeta u stvaranju mentaliteta određenog naroda. One nisu lišene svake osnove, ali rimske su legije nastupale u istoj opremi, kuhajući se u svojim oklopima po pustinjama Sjeverne Afrike, smrzavajući se na ledenim obalama Rajne. Isto je sunce peklo križare i sultanove vojnike pod zidinama Jeruzalema. Sukob Zapada s Istokom oduvijek je bio sukob između težine i hrabrosti, snage i brzine, pojedinačne i brojčane nadmoći. Tko je tijekom vremena pozeo više uspjeha, teško se može odrediti. Obje strane veličaju svoje pobjede, a poraze tumače u svjetlu »olakotnih okolnosti«. Ostaje nam tek konstatacija da, tijekom čitave historije ratovanja, Istok s prezirom gleda na zapadnjačku potrebu za okloпом, smatrajući je slabošću svog protivnika. Čak i kada se širi, osvaja i porobljava, Zapad to čini defenzivnim oružjem i metodama: red cesta — red utvrda, taktika je kojom se koriste, kako rimske legije, tako i njihovi kolonijalni nasljednici tisuću petsto godina poslije.

Napredovanje Zapada sporo je i sistematsko. Naspram njemu, Istok nadire iznenada i gotovo nezaustavljivo. Kršćanstvu je potrebno čitavo tisućljeće kako bi uspostavilo svoju kontrolu nad Evropom, iskorijenilo poganska vjerovanja, te ustalilo uporabu latinskog jezika od Španjolske do nordijskih zemalja. Daljnja prekomorska ekspanzija trajala je punih pet stoljeća. Tek devetnaest stoljeća nakon svog postanka, kršćanski Zapad može se nazvati »gospodarom svijeta«.

Ono na što Zapad troši stoljeća, Istok postiže u par generacija. Ernst Robert Curtius daje nam sažet i precizan pregled arapskog naleta: »Kratko vrijeme nakon Muhamedove smrti (632) osvajaju oni Perziju, Siriju, Egipat (636-641), zatim čitavu rimsku Afriku, napokon Španjolsku (711). Arapi su sad gospodari Sredozemnog mora...«

Međutim, vratimo se na same početke sukoba, tisuću petsto godina unatrag. Desetak godina nakon Darijevog neuspjeha, Kserkso predvodi svoju vojsku u invaziju Grčke. Godine 480. pr. n. e. tri stotine Spartanaca usporava njegovo napredovanje, donoseći Heladi tako potrebito vrijeme za pripremu obrane. I letimičan pogled na spartanskog, s jedne, i perzijskog vojnika, s druge strane tjesnaca, pruža zoran uvid u različitosti njihovih ratnih doktrina. Spartanci su teško oklopljeni i bore se u ustaljenom poretku. Perzijanci nose tek laganu zaštitu, te stihijski jurišaju kako bi zadivili svoga vladara. Pitanje konačnog pobjednika potpuno je bespredmetno i poznato već prije samog boja. Ostaje jedino pitanje trena kada će ta »drska šaka Grka« biti bačena u more. Pa ipak, na bojnom polju odigrava se nešto gotovo nezamislivo. Tijekom čitavog jutra zapovjednik najveće vojske koju je antički svijet ikada vidio, primoran je nemoćno promatrati kako se naleti njegovih postrojbi lome u srazu s Leonidinim hoplitima — grčkim oklopljenim pješacima. Efijatlovim prokazivanjem okolnoga puta Perzijanci uspijevaju opkoliti preostale Grke pa se ta, već po odnosu snaga apsurdno dugotrajna bitka, mora napokon okončati. Kserksu se žuri; početni entuzijazam koji je vladao u njegovim postrojbama postupno ustupa mjesto zaprepaštenju, a potom i fatalizmu rezignacije: ako im već na samim prilazima Grčkoj grupica neprijatelja može nanositi takve gubitke, što ih onda tek očekuje u dubini grčkog kopna? Međutim, nadu im vraća Leonidina pogibija, te Perzijanci kliču pobjedi.

Po istočnim, odnosno asirskim, perzijskim ili egipatskim kanonima ratovanja, smrću neprijateljskog zapovjednika boj je dobiven. Upravo u tome trenu postajemo svjedocima zornog iskazivanja različitosti istočnjačkog i zapadnjačkog mentaliteta, njihovih moralnih i vjerskih doktrina. Poput svih Grka i Spartanci su ljudi posebnoga soja. Perzijski i egipatski vojnici u svojim satrapskim vladarima vide božanske reinkarnacije na Zemlji. Za Spartance je kralj Leonida »tek najvaljaniji među valjanima«, čovjek koji sa svojim ljudima dijeli dobro i zlo. Na istočnoj strani, vojskovođe u pravilu promatraju boj sa sigurne udaljenosti, dok Leonida pada u prvim redovima. Hopliti se okupljaju oko svoga kralja tvoreći svojim jednoobraznim štitovima posljednju liniju obrane, a Perzijanci su primorani nastaviti tu, naizgled već dobivenu bitku. Lud od bijesa, Kserkso šalje u boj formaciju zvanu »Besmrtnici« — svoju osobnu gardu. Čak ni ta bogato urešena ali lagano oklopljena, po slavi gotovo mitska postrojba, ne uspijeva probiti se kroz spartanski oklop. Na koncu, primorani su dokrajčiti hoplite sredstvom koje ne opravdava njihovu ratničku čast: kamenjem iz prački... Perzijski pohod se nastavlja, ali kobni predznak s njegovog početka ostavlja neizbrisiv trag, te Atena dovršava na moru ono, što je Sparta započela na kopnu.

Prva runda pripada oklopu — bez njega, grčka disciplina i uvježbanost ne bi mogle doći do izražaja. Sam po sebi, taj oklop bijaše za svoje doba i više no impresivan: KRANOS — teška kaciga s višedijelnim štitnicima za obraze, nos i vrat, THORAKS — mjedeni oklop sastavljen od jedne prsne i jedne leđne ploče međusobno pričvršćenih kopčama ili kukicama, KNEMIS — mjedeni nazuvci od koljena do gležnja, ASPIS — mjedeni štit promjera oko 90 centimetara.

Naspram toj gomili mjedi, Perzijanci nastupaju u laganim, otvorenim kacigama, sa štitovima od pletenog pruća ili kože, a namjesto prsnog i leđnog oklopa nose neku vrstu deblje lanene košulje. Gotovo bezgranična vjera u slasti vječnog života nakon časne smrti i slijepa odanost božanskom vladaru njihova su najtvrdža zaštita...

Antički Rim baštinik je helenske civilizacije. Od nje on preuzima racionalnost i smisao za učinkovitost, kako u svakodnevnom, tako i u vjerskom, filozofskom i vojnom promišljanju. Postavke po kojima su barbarske provale slomile Imperij koji se protezao na trećinu tada poznatog svijeta, ne samo da su pojednostavnjenje u tumačenju povijesnih zbivanja, nego su već u osnovi pogrešne.

Rimske legije bile su i ostale nikad nadiđen primjer vojne superiornosti nad protivnikom. Njihovo nestajanje nije posljedica sukoba s nadmoćnim neprijateljem, već rezultat administrativnog, ekonomskog i moralnog urušavanja rimskog društva. Uz redovitu isplatu i garanciju mirovinskih beneficija, rimski legionar bio je dio savršeno obučenog, vođenog i po spartanskom uzoru oklopljenog ratnog stroja. Gubio je poneke bitke, ne i ratove... Gomilanje birokratskog aparata, neposluh provincijskih upravnika, građanski ratovi, hipertrofija osvojenih teritorija, naroda i roblja, strahovita korumpiranost i grabež oko prijestolja praćeni svakom vrstom carskih neumjerenosti, Konstantinova podjela i translacija moći prema Bizantu, samo su neki od čimbenika koji su na koncu rezultirali stanjem koje je fatalno za svaku vrstu državnog uređenja — praznom blagajnom...

Nju, naravno, prati i erozija vladarskog autoriteta. Kršćani, a ne barbari, su oni koji zadaju posljednji, gotovo samilosni udarac za okončanje agonije tog odumirućeg carstva. Godine 381. kršćanstvo postaje službenom religijom. Tri godine poslije, svećenstvo uklanja oltar božice Viktorije iz Senata. Doba ponosa i slave je iza nas... Gledano s pozicija moći, Alarih zauzima već mrtav grad. Jednako kao Konstantinopolis tisuću godina poslije — kada se Konstantin XI. Paleolog u gotovo tragikomičnoj priči mora odreći preskupih usluga mađarskog inženjera Urbana (potom imenovanog glavnim topnikom Muhameda II), Rim 410. godine ne potpisuje kapitulaciju, nego stečaj... Imperatori jednostavno nisu više imali odakle uzdržavati discipliniranu, oklopljenu, a time i skupu vojsku. Barbarsko osvajanje Imperija prati neizostavna scenografija svakog vojnog nadiranja: ubijanje, palež, pljačka. Međutim, intenzitet, učestalost i — što je možda najbitnije od svega — motiviranost tog uništavalačkog procesa nije od one vrste razaranja i satiranja koju u tragičnome svjetlu XX. stoljeća nazivamo »genocidom«.

Rim je poražen, ali pobjednici ostaju zadivljeni ostacima njegovog prijašnjeg sjaja. Barbarska »očaranost« sastoji se od banalnih imitacija rimskog odijevanja, korištenja titulatnog nazivlja, ali zadire i u same civilizacijske temelje njihovih plemenskih zajednica — jezik i vjerovanja. Stare rimske ceste kojima su koračale legije još su u funkciji i sada se njima koriste Kristovi misionari. Latinski jezik i kršćanstvo kreću se dobro utabanim putovima. Prije ili poslije, osvajači su morali spustiti bojne sjekire, zastati na svome putu i zaključiti kako su rimske vile sasvim pristojno mjesto za život. Onoga trena kada su prestali ispuštati ratne urlike te počeli osluškiivati glasove domicilnog stanovništva, postavljeni su temelji zapadne civilizacije kojoj danas pripadamo. Curtius: »Provale Germana i provale Arapa u poznoantički svijet paralelni su događaji uz jednu temeljnu razliku: Germani se asimiliraju, Arapi se ne asimiliraju. Dok Germani nisu imali što suprotstaviti kršćanstvu Rimskoga Carstva, Arapi su prožeti nekom novom vjerom. To i samo to, učinilo ih je imunim od asimilacije...« Već pri prvom međusobnom dodiru, islam i kršćanstvo nastupaju s pozicija moći. Od obrazovanog, ali umornog antičkog poganina, te priprostog i zbunjenog germanskog bezbožnika ili višebožnika, misionari još mogu stvoriti dobre Kristove sljedbenike. S islamom nema rasprave i jedini dobri muhamedanac mrtvi je muhamedanac. U osnovi islam se (barem u početku) pokazuje tolerantnijom i otvorenijom vjerom. Zapad mu duguje očuvanje velikog dijela svog antičkog naslijeđa. Curtius Arape prožima »nekom novom vjerom«. Ona je ta koja im pruža neophodno samopouzdanje kako bi se bez pretjerana straha i opreza pristupilo proučavanju po Zapad »opasnih« nauka. Ne zaboravimo: dok se islam rodio na pustinjskome suncu i proširio gotovo u trenutku, kršćanstvo se tijekom tri stoljeća oprezno iskradalo iz mraka katakombi sve dok na koncu nije moglo bez straha stajati na svjetlu dana. Poradi afirmacije svojih dogmi, moralo se othrvati brojnom i od sebe učenijem neprijatelju. Kinizam jednog Diogena pred kojim je glavu pognuo i veliki Aleksandar, sofistička univerzalnost i sveobuhvatnost, Platonova umnost i Aristotelova znanstvena strogost, imperatorski stoicizam Marka Aurelija, Senekina utješnost, Ciceronova retorička umješnost ...: nešto od svega toga kršćanstvo je prepravilo, dodatno kompliciralo ili pojednostavnilo, te na koncu asimiliralo. Najveće komade ipak nije uspjelo probaviti. Već na samom početku

svoje afirmacije ono je u neravnopravnom položaju, budući da za borbu posjeduje tek prijevod prijevoda Starog zavjeta i poslanice svojih apostola, koje se, budimo iskreni, kako sa stilske, tako i s filozofske strane ne mogu nositi sa stoljećima akumulacije »poganskog« znanja. Nemajući drugog izbora, kršćanstvo svoju neuljuđenost pretvara u prednost, šireći krug obožavatelja svojih svetih spisa među najprostijim i najobespravljenijim, pa time ujedno i najbrojnijim društvenim slojevima. Nudeći sirotinji i roblju viziju vječnog spasa i božanske ljubavi za sve (što su za klasičnu antiku uglavnom nepoznati stavovi), kršćanstvo postiže ako ne moralnu, onda zasigurno političku pobjedu.

Duboki antički tragovi ipak se ne mogu potpuno izbrisati. Uzalud patrističke i skolastičke veličine poput Augustina i Tome pokušavaju alegorijsko-metaforičkim tumačenjima biblijske tekstove uzdići iznad djela poganskih starina Homera, Vergilija i ostalih. Uz kraće prekide, zapadni čovjek uvijek se vraća antičkom svijetu, crpeći iz njega mudrost i nadahnuće.

Bojni oklop sastavni je dio tog antičkog naslijeđa. Donosi li tzv. »srednji vijek« neke izmjene u vojnom »looku« Istoka i Zapada? Nipošto — razlike su još izraženije. Prošlo je gotovo tisuću godina od prvih sukoba, a obje strane ni na tren nisu odustale od svojih temeljnih postavki vođenja rata i opremanja vojnika. Istok (sada islamiziran) i dalje ratuje vojskom koja se — barem po zapadnjačkim standardima — može nazvati gotovo gologuzom. Zapad (sada kristijaniziran) i dalje se oblaže oklopom od glave do pete. Vrijeme je da se zapitamo u čemu počiva ta diferencija, previše revno i vjerno poštivana da bi bila slučajna.

Krenimo od pretpostavke da tisuću godina tradicije mora u sebi kriti neku religijsku ako ne uvjetovanost, onda barem uzročno-posljedičnu povezanost.

U većini ljudskih društava (izuzevši kinesko-indijski civilizacijski krug), pripadnost ratničkom sloju osnovni je preduvjet za postizanje herojskog statusa. Oklop antičkog hoplita već smo opisali. Pogledajmo sada što se krije ispod njega. Po Curtiusu: Homer smatra da je ravnoteža snage i razbora optimalni vrhunac ratničke vrline. Slična gledišta autor pripisuje i Vergiliju, s tom razlikom što: »Vergilije je u svom Eneji stvorio novi, na moralnoj snazi utemeljen ideal. I on se, naravno, znade pokazati vrsnim u ratu... Moralna, dakle krepost (instita, pietas) stupa kod Eneje na mjesto 'mudrosti', prividno se miroljubivost izjednačuje s vrsnoćom u oružju.«

Tek toliko o njihovim ratničkim, odnosno moralnim vrlinama. Nas, međutim, zanima nešto drugo, odnosno kakva su njihova vjerovanja, što ti heroji mogu očekivati od svog »zagrobnog postojanja«. Polazeći od izvorno antičke misli po kojoj naša životna djela nalaze svoj odjek u vječnosti, junacima na raspolaganju stoje prostrane poljane Elizeja i ugodni Otoci Blaženih tamo na kraju Zemlje koji su, po Homerovim navodima, mjesta »daleka od besmrtnih bogova, gdje pali heroji uživaju slavu i čast«. Antički autori, odnosno vjerski autoriteti — budući da ni Rim ni Helada nemaju nekog posebnog svećeničkog aparata u današnjem smislu te riječi, dodjeljuju svojim junacima kao najveću posmrtnu milost i čast, boravište »daleko od besmrtnih bogova«, otoke (simbole izoliranosti) na kojima će biti pošteđeni božanskih hirova i kazni. Zaista, nitko od te herojske plejade ne žudi za bliskim susretom s besmrtnicima. Čujmo što iz Hada zbori moćni Ahilej:

Nemoj Odiseju dični što umrijev tješit mene,
jer bih volio biti i težak i služiti drugom,
koji svoga nema imetka te od malo živi,
negol' mrtvacima vladat, sa zemlje štono ih nesta...!

Jednostavno rečeno, Ahil bi radije bio rob na ovom, nego gospodar na »onom« svijetu. Ako najslavniji od svih heroja (a u tom pitanju je konkurencija u antici izrazito jaka) izgovara slične riječi, kakva li tek posmrtna sudba očekuje one malo manje slavne junake? Odgovor daje neizostavni Curtius: »U kolonijama gdje je svatko bio kovač svoje sreće, grčka sklonost afirmaciji samoga sebe i racionalnome dobila je slobodan put. S tim je u vezi i slabljenje vjere u dušu i vjerovanje u njenu besmrtnost.«

Iz priloženog vidimo kako je sumnja u »vječno blaženstvo« posijana već na samom početku stvaranja zapadnog načina promišljanja. Dobro ukorijenjena, ona nikada neće prestati davati ploda. Ako je zemaljski život opasan i tegoban a onaj »vječni« nesiguran, što ostaje na raspolaganju zapadnom vojniku kako bi prikupio barem minimum hrabrosti i suprotstavio se brojnijem i duhovno uvjerenijem istočnom neprijatelju. Naravno, oklop. Homer s više pažnje opisuje Ahilovu opremu nego njegove crte lica. Lik junaka, njegova cjelovita pojava nedjeljiva je od njegove bojne opreme: samo opisu Hefestova štita kojim se Ahilej koristi Homer posvećuje 130 heksametara.

Srednjovjekovna literatura neće puno toga izmijeniti. Čak i u renesansnoj junačkoj epici sam čin odbacivanja oklopa koristi se kao okosnica opisa najžešćeg ludila u koje ratnik može zapasti. Evo kako Orlando »luduje«:

Umoran, skršen u travu se skljoka,
U nebo zuri, s mjesta se ne miče,
Tri noći san mu ne zaklopi oka,
Tri cijela dana jela ne dotiče;
Al jačat bol mu ne presta duboka
Da mu i zadnji trun uma izmiče,
Četvrti dan ga u bijes takav stjera
Da oklop, pancir sa sebe razdera.
Tu šljem mu osta, tamo štit ostade,
Oprema, oklop bačen koje kuda:
Oružje sve mu stade gdje pade,
I rasuto je po šumi posvuda...!

Nakon tri dana bez jela i sna, odnosno tek u trenutku kada mu »i zadnji trun uma izmiče« Ariostov kršćanski vitez odbacuje pancir — spravu koju njegov islamski protivnik oduvijek promatra s prezirnim podsmijehom. Turski janjičari (elitne sultanove postrojbe) bili su poznati po svojim širokim dlakavim grudima i rastvorenim košuljama. Njihova prsa otvorena su neprijatelju, a srca Alahu. Priče o njihovim ratnim uzvicima i navalama pri kojima su golim mesom mrvili oklope zapadnjaka, stoljećima su izazivale jezu po Evropi. Taj kršćanski svijet, više gladan nego sit, više uplašen Vragom nego utješten

Bogom, nema učinkovite obrane od tih ratnika »ispunjenih nekom novom vjerom.« Čak i najveći bard srednjovjekovlja, slavni Dante, doživljava neuspjeh pokušavajući svojim suvremenicima i njihovim nasljednicima u srca ugraditi žarku vjeru i otjerati skepsu. Kao jedan od posljednjih tragičara duše, on na krilima svojih tercina juriša prema utvrdama zapadnjačkog pragmatizma i utilitarizma. Dante je istinski vjernik, a primoran je promatrati kako se Sveta Crkva sve više pretvara u Svjetsku Bludnicu kojoj je stjecanje zemaljskih bogatstava i moći jedini cilj. Dante je vizionar i beskućnik, rođen prerano kako bi barem u taštoj ličnosti Luja XIV. mogao pronaći kakvu-takvu natruhu prosvijećenog vladara i svjetovnog carstva. Dante je evropski i kršćanski rodoljub koji mašta o katoličkim duhom prožetim ratnicima dok plaćeničke formacije (sastavljene uglavnom od koljača i palikuća) polako postaju jedini djelatni bojevnici sastavi Starog kontinenta. Dante je tumač božanske volje koja Proroka islama udara na grozne paklene muke, ali koja kao da nije u stanju ili ne želi pomoći kršćanima koje Visoka Porta osvaja i prekriva poput plime. Dante je tužan čovjek kojem tek astralno fluidna Beatrice možda donosi spokoj duše i utjehu. Njegova Božanstvena komedija posljednji je veliki umjetnički i filozofski pokušaj revalorizacije nečega što na Zapadu nikad i nije bilo posebice na cijeni: vjere u dušu i njenu besmrtnost.

Nakon Dantea, na pozornicu evropske književnosti stupaju Boccaccio, Chaucer, Machiavelli, Rabelais... Svjetovna znanost, posve puteni eros, cekini, prevare, politikantstvo i farse posve zaokupljaju evropski humanistički duh.

Ali, vratimo se na dobri stari i ne baš tako mračni srednji vijek. Što znamo o odnosu snaga katoličkog Istoka i islamskog Zapada u tom periodu? Znamo to da počevši od 7. stoljeća Arapi postaju sve moćniji gospodari kopna i mora. Egipatsko žito, perzijsko zlato i vjerom prožeta nomadska prodornost Istoku daju potrebitu udarnu snagu. Oslabljani epidemijama, sveprisutnim bezvlašćem i unutrašnjim sukobima, gladni merovinški ratnici nisu im dostojan protivnik. Tek reformatorska pojava Karla Velikog donosi kakvu-takvu konsolidaciju materijalnih i duhovnih snaga Zapada. Djelujući u uvjetima proisteklim iz gotovo prisilnog jedinstva stvorenog poradi zaštite od zajedničkog neprijatelja, Karl Martel u 9. stoljeću ne postiže neke veličanstvene pobjede, ali ipak uspijeva povući liniju razgraničenja, spriječivši tako gradnju džamija po Parizu i Beču, poradi čega ga veliki Dante časti boravištem u najvišim nebeskim sferama. Zapad sve manje stvara, a sve više zaboravlja. Kidaju se spona s antikom, a za nove spoznaje ionako nema vremena. Bliži se konac prvog milenija, pa čemu onda dalje izgrađivati ovaj već prastari svijet koji ionako očekuje skori Armagedon..?

Dok Zapad kleči iščekujući kraj, s maurske strane granice cvjetaju znanost, umjetnost, trgovina. Dok se po zabitima sjevera Evrope poganska vjerovanja probijaju ispod još tankog kršćanskog premaza, u Cordobi djeluje knjižnica koja posjeduje veći broj knjiga nego svi katolički samostani toga doba. Zapad se oporavlja sporo, ali zato temeljito. Efikasnije metode zemljoradnje, postupno smirivanje bezvlašća i uspostava zakonika, primjena tehničkih inovacija u gradnji i obradi kovina (franački mačevi i oklopi), krčenje šuma, rast gradskih centara i obujma trgovinske razmjene, na koncu rezultiraju boljim životnim uvjetima i postupnim porastom stanovništva. Iako se to povećanje ne bi moglo

nazvati demografskom eksplozijom — (Zapad se u tome nikada nije mogao mjeriti s Istokom), kršćanska Evropa ipak postupno dobiva na snazi i težini. Napokon sposoban da proizvede »višak« ljudi i robe, Zapad još nije u stanju svladati svog protivnika, ali može barem uzvratiti udarac i zabilježiti pokojnu pobjedu.

Temeljno sredstvo evropskog vojnog odgovora na arapske i turske prijetnje jest pojava srednjovjekovnog viteza, nasljednika antičkog hoplita. Kao u drevnoj Grčkoj i Rimu, vitezovi su privilegirana društvena klasa slobodnih ljudi. Prezirući rad kao sredstvo za egzistenciju, oni su već nasljednim pravom ređeni za nešto drugo. Njihove zabave su lov, banketi, trubadursko pjesništvo i dame. Njihova profesija je rat. Znamo da se Zapad nikada nije odlikovao nekim posebnim konjaničkim sposobnostima. Oduvijek su »oni drugi«, Huni, Avari, Arapi, bili gospodari sedla. Herodot nas izvještava da 490. pr. n. e. kod Maratona u atenskoj vojsci nije bilo ni strijelaca ni konjanika. U rimskim legijama konjica igra tek pomoćnu, gotovo epizodnu ulogu. Poučen bolnim porazima iz perioda ranog srednjovjekovlja, Zapad pokušava bržem neprijatelju suprotstaviti svoje jahače. Time on ne preuzima vojnu doktrinu svog protivnika. Teško evropsko tegleće kljuse nema hitrost arapskih pasmina. To i nije njegova uloga. Brojčano inferioran, Zapad mora sve svoje adute uložiti na težinu i snagu, te mu je potrebit stamen, a ne brz konj. Zaboravimo na holivudske prizore vitezova koji u blistavim oklopima trčkaraju cvjetnom tratinom proganjajući pastirice i dvorske dame. Srednjovjekovni ratnik i njegov konj nose na sebi svu moguću željezariju koju pristojna kovačnica može iskovati. Tek će efikasna primjena barutnih oružja okončati vladavinu tih »živih tenkova«. Oklopom se pokrivaju čak i bedra, nadlaktice i šake, što u antici nije bila praksa, te konjska stegna i prsi, ponekad i glava. Potpuno oklopljen i naoružan, kršćanski vitez nosi na sebi preko pedeset kilograma opreme, dok se njegov islamski protivnik zadovoljava s nepunih dvadeset.

Za razliku od antičkih ratova, u srednjovjekovlju oklop uglavnom biva poražen. Njegov »neuspjeh« djelomice je uvjetovan čisto tehničkim razlozima, odnosno nedovoljnim brojem vojnika, lošim komunikacijama i nedostatnom opskrbom, ali isto tako posjeduje političku i duhovnu pozadinu. Krenimo od političke. U centraliziranim vladavinama Istoka vojnik je u principu podređen apsolutističkoj vlasti. Kao vrhovni nositelji moći, sultani i kalifi ne trpe konkurenciju te uživaju gotovo potpunu odanost postrojbi pod svojim zapovjedništvom. Kakvo je stanje na Zapadu, možemo zaključiti iz zornog primjera koji nam daje Jacques Mordal, francuski akademik i stručnjak za vojnu povijest: »U čudnoj situaciji našao se vojvoda od Normandije, vazal kralja Francuske u područjima južno od La Manchea, dok je pak po klauzulama ugovora u Saint-Clairu na Epti bio neovisan suveren na sjeveru. Ali njegov položaj postao je još neobičniji kada je 1154. godine kruna Engleske prešla u ruke Henrika Plantageneta, osvajačeva prauka po majci, grofa Anžuske po ocu, gospodara Guyenne, Aquitanije i Auvergne, postavši to ženidbom s Eleonorom, razvedenom ženom Luja VII. Toliko o budućnosti sukoba s tim zamršenim nasljednim pravima...«

Zbilja, komu sve vitez duguje svoju odanost, pod čiju će se zastavu svrstati? Uz najbolju volju, često čak ni oni sami nisu u stanju to razabrati. Baruni, grofovi, vojvode, kraljevi, carevi, svi zahtijevaju svoj udio u vlasti, a ni papinstvo ne stoji prekrštenih ruku. Sustav lena koji je na izmaku antike omogućio konsolidaciju Zapada, u visokom

srednjovjekovlju postaje kamen spoticanja te onemogućuje postizanje političkog i vojnog jedinstva. Zadatak pronalaženja i potezanja pravih niti u tom naizgled nerazmrsivom klupku društvenih odnosa na sebe preuzima Crkva.

Duboko u sebi, katoličanstvo se nikad nije odreklo vizije velikog Rimskog Carstva. Nemajući na raspolaganju imperatorska sredstva, papinstvo svoje napore ulaže u postizanje ako ne političkog onda barem duhovnog vodstva nad razjedinjenim Zapadom. Međutim, kako pod Kristovom zastavom ujediniti tu uglavnom nepismenu i pripitu plemenitašku masu kojoj je njegovanje dobrih starih međusobnih krvnih neprijateljstava omiljena razbibriga? Želja za pustolovnim oslobađanjem svetih mjesta u kombinaciji s mogućnošću pljačke istočnih riznica i postizanjem slave mogu se okarakterizirati kao sasvim pristojni motivacijski poticaji.

Međutim, želje su jedno, stvarne mogućnosti drugo, a Arapa ima tako mnogo. Problemi vezani uz pitanja financiranja, prijevoza i zapovjedništva kršćanskom vojskom još se i mogu nekako riješiti. Teži je zadatak prevladavanje ili barem dostatno potiskivanje tako »zapadnjačkog« straha od smrti. Moramo priznati da se u tome crkveni prvaci ne mogu pretjerano osloniti na stari patristički nauk. Drevni kršćanski autoriteti, poput primjerice Augustina, nisu se baš pokazali darežljive ruke pri pružanju nade za božanskom milošću u vječnom životu. Smatra se da će na dan konačnog suda tek rijetki biti preneseni u Carstvo Nebesko, a odnos između blaženih i prokletih bit će nalik na onaj između nevelike Noeve pomorske družbe i cjelokupnog ostatka u bludu ogrezlog čovječanstva tijekom biblijskog potopa. Srednjovjekovni kršćanin zaplašen je strašnim prijetnjama, proganjan od svih mogućih demona, mora, vještica, vukodlaka, zloduha i Lucifera osobno. Pritisnut bezbrojnim moralnim ograničenjima koja, htio-ne htio, naprosto mora prije ili poslije prekršiti (a time i sam sebe osuditi u Vječnosti) on se čuti tek sitnom figurom u vječitoj igri između dobra i zla, te neminovno dolazi do zaključka kako su njegovi izgledi za Spas ionako ništavi. Što mu tada preostaje nego da pokuša živjeti što je moguće duže i ugodnije. Najveći njemački srednjovjekovni pjesnik Walter von der Vogelweide (1170. do oko 1230) uspijeva u samo nekoliko stihova izraziti svu bolnu podvojenost tog doba i ljudi koji kao da stoje raspeti negdje na pola puta između Neba i Zemlje:

»Na goli sjedoh kamen
i spletoh nogu s nogom,
laktove tu naslonih
a u ruku položih
bradu i jedan obraz,
i ozbiljno razmotrih
kako da čovjek živi.
I načina ne nađoh
tri stvari kako dobit
nijednu ne izgubiv.
Dvije su čast, imanje,
a treća božja milost
najdragocjenija.

U škrinju ja bih sve tri,
al nije to moguće —
imanje, svjetsku čast
a usto božju milost
u jednom srcu nosit.
Putu ni staze nema
da one u njegov uđu.
U zasjedi izdajstvo,
na cesti gruba sila,
a mir i pravda jadni:
ne ozdrave li ove dvije,
bez zaštite su one tri.«

Skeptičan poput svojih hoplitskih predaka, srednjovjekovni vitez nije baš pogodan materijal za vođenje ratova s vjerskim predznakom. Islamski ratnici ne zamaraju se sličnim razmišljanjima i sumnjama. Živeći i ginući u uvjerenju da ga put Džihada vodi ravno u zagrljaj dženetских Hurija, oni su vojska kakvu Rim može samo poželjeti, ali ne i imati. Iako nikad neće uspjeti u zamisli da svojim vojnicima pogibiju na bojnopolju u sukobu s nevjernicima predstavi kao sigurnu propusnicu kroz rajske kapije, kurija ipak iznalazi nove motivacijsko-utješne moduse svog djelovanja. Otkup grijeha prije boja, odnosno unaprijed dana razrješenja, te uvođenje pojma Čistilišta kao svojevrsnog tranzitnog centra na putu za Raj, tipični su izumi visokog srednjovjekovlja. Kakav uspjeh može očekivati ta na brzinu politički i duhovno ujedinjena kršćanska vojska pri srazu s monolitnom utvrdom islamskog duha i tijela...?

Čak i ono što osvoji, Zapad nije u stanju dugo zadržati. Redovi templarskih vitezova koji su mnogima bili simbol kršćanske moralne snage i isključivosti, prvi uspostavljaju duhovne i ekonomske odnose s nevjerničkim neprijateljem. Ne mogavši postići pobjede nad superiornim protivnikom, križari svoju glad za zlatom i bojem utajuju na domaćem terenu. Ako se pljačka i palež Konstantinopola mogu donekle provući pod krinkom vraćanja zalutale bizantinske braće na pravi put, kakvo opravdanje iznaći za napade na posve katoličke gradove, poput primjerice Zadra? Pri srazu sa Saladinovim ratnicima, kršćanska vojska najčešće biva potpuno demoralizirana gotovo bezumnom hrabrošću svojih protivnika.

Upravo taj masovni prezir smrti, uvjerenost u ispravnost svojih ciljeva, te spremnost na žrtvu i danas diferenciraju islamske od ostalih ratnika. Napadi »samoubilačkog« tipa nemaju pandana na Zapadu. Uzalud srednjovjekovni pjesnici idealiziraju kršćanskog viteza pridajući mu sve moguće tjelesne i duhovne kvalitete. Dobri stari Odisej bijaše onizak i krivih nogu kakve već imaju rođeni pomorci. Ljudomora Hektor prava je ljudeskara, a opet daje petama vjetra kada se mora sam samcat suprotstaviti bijesnome Ahileju. Možemo li zamisliti Rolana, Tristana ili Lancelota kako nošeni krivim nogama hvataju crtu pri susretu s nekim ljutitim Saracenom ili Selđukom...?

Razlike između istočnjačkog i zapadnjačkog odnosa spram životu i smrti zorno se vide iz njihovih taktičkih pristupa borbi. Po uzoru na grčke i rimske vojne Zapad i u srednjovjekovlju započinje boj s najboljim što posjeduje. Teško oklopljeni konjanici i pješaci zauzimaju prve redove prilikom napada pokušavajući probiti brešu među neprijateljem ili spriječiti neprijatelja da učini to isto, kada su u obrani. Ako se evropski zapovjednici drže Leonidine taktike, Saladin i Muhamed II. nastavljaju sa Kserksovom praksom ratovanja. Prilikom svakog srednjovjekovnog rata, vojnom pohodu spontano se pridružuju tzv. »prateći odredi«. Danas taj pojam označava medicinsku, mehaničarsku ili neku drugu logističku službu, ali u srednjovjekovlju to su u pravilu gomile težaka, prosjaka, lopova, prostitutki i ostalih »ratnika« kojima je neka vojska u prolazu opljačkala i spalila selo, te dotični junaci najčešće i nemaju drugog izbora do pridružiti se toj istoj sili ako ne žele umrijeti od hladnoće i gladi. Napuniti želudac kruhom i vinom, džepove kojim komadom opljačkanog nakita ili tkanine, njihova su najviša ratna iščekivanja.

Upravo s takvim efektivima Muhamed II. započinje napad na Konstantinopol 1453. godine. Četiri stotine genoveških oklopnika na zidinama prave od njih mljeveno meso, ali to Muhameda II. pretjerano ne zabrinjava. Potrošnog materijala on ima na bacanje, a upravo ti slabo opremljeni golači nizom uzastopnih napada postupno iscrpljuju branitelje. Djelatna sposobnost teško oklopljenog ratnika relativno je kratka daha. Otežan debelim oklopom i masivnim oružjem, znojeći se i teško dišući unutar kacige, dva do tri naleta neprijatelja krajnji su domet njegove izdržljivosti. Kršćanskom ratniku potrebna je brza pobjeda. Konjica je barem u tome u nešto boljem položaju jer leđa životinje podnose najveći teret, ali pad s konja zauzvrat donosi gotovo sigurnu smrt. Arapski jahači mogu bez velikih teškoća prelaziti s konja na konja, te je zamjena ranjenog ili iscrpljenog grla sastavni dio njihovog načina ratovanja. S druge strane, čak odmornom oklopniku potrebna je pomoć kako bi se uspeo u sedlo i ušao u boj. Jednom na tlu, on postaje lagan plijen za tanke i lagane, ali zato veoma oštre handžare. Istočni zapovjednici uglavnom čuvaju svoje najbolje postrojbe za sam kraj borbe, dobivajući time potrebitu prednost pri zadavanju finalnog, odlučujućeg udara na oklopnike koji su već istrošili oružje i dah na »sitneži« s početka sukoba. Onim normanskim ili saksonskim vitezovima koji se prvi put sučeljavaju s takvim neprijateljem, ti u turbane zaviti tamni ljudi djeluju prilično bezopasno, te počinju sumnjati kako je fama što ih prati tek plod bujne mašte pripitih pripovjedača. Sjevernjaci ih nadvisuju za dobru glavu, a arapsko oružje ih svojom veličinom podsjeća na dječje igračke, njihove konje opisuju poput »malo većih pasa«. Točno je da u neposrednom srazu »jedan na jedan« sa srednjovjekovnim hoplitom istočni vojnik nema većih izgleda na uspjeh. Međutim, oni su neusporedivo brojniji od zapadnjaka, brže se kreću i bolje barataju streljačkim oružjem pomoću kojeg su sposobni prouzročiti velike gubitke bez pretjeranog izlaganja vlastitih snaga. Zahvaljujući toj taktici izbjegavanja direktnih sukoba s većim zapadnjačkim formacijama i postupnim iscrpljivanjem neprijatelja, Turci i Arapi punih sedam stoljeća ostaju gospodari bojišta.

Ono što ne mogu viteške ruke mašta može, te su srednjovjekovni putopisi i ostala zabavna literatura prepuni opisa poput ovog koji nam daje nepoznati francuski autor iz 14. stoljeća: »... I vidje grof Thibaut de Challus kako ga opkoljavaju četiri Saracena grdna lika i bijedna stasa, te prizor podsjećaše na onaj kad kukavne hijene lava gordog opkole ručak da mu uzmu. Ali grof već bijaše objedovao i to jestvina svake vrste, a ponajviše graška i mesa kuhanog, te piva crnog štono mu ga vjerni posilni još od doma čuvaše. Odlučivši ne trošiti svoga oružja na tom poganom mesu, on zadigne košulju i pokazavši im svoju donju stranu iz iste vjetar tako silan pusti da bezbožnici bijahu u hipu spaljeni i pometeni, zajedno s konjima svojim što tek na veće pse su nalik.« Bez obzira na ovaj i slične pothvate u »otpuhivanju« neprijatelja, evo opisa prilika na bojištima iz pera Jacques Mordala: »Posljednjih godina srednjega vijeka Sredozemlju je počela prijetiti golema opasnost od ekspanzije Otomanskog imperija, čiji su pirati svakoga dana postajali sve smjeliji i na kraju onemogućili cjelokupnu mediteransku trgovinu, dok su sultanove snage na kopnu zauzimale Balkan. Još 1394. godine Sigismund, kralj Mađarske, pozvao je Francuze u pomoć protiv Bajazitovih 'hordi'. Bio je to novi križarski rat organiziran pod vodstvom grofa od Neversa kome su pomagali admiral Ivan od Beča i francuski maršal

Boucicaud. Pothvat je propao. 28. rujna 1396. godine križari su isječeni na komade u Nicopolisu gdje je Ivan od Beča, koji se sa 2000 plemića nalazio u prethodnici, poginuo sa svim svojim ljudima. Poslije toga, tijekom više od jednog stoljeća, turska sila neprekidno jača na moru i na kopnu. Početkom XVI. stoljeća Sulejman Veličanstveni terorizirao je centralnu Evropu...«

Ako Mediteran pripada Turcima, oceani su vlasništvo zapadnoevropskih sila. Otkrićem novih teritorija i plovidbenih putova, pokoravanjem prekomorskih kontinenata, masovnim porobljavanjem i pljačkom njihovih bogatstava, te brisanjem s lica zemlje čitavih civilizacija, Zapad doživljava naglo, dotad nikad viđeno bogaćenje. Materijalno blagostanje pogoduje stvaranju nekog novog duhovnog ozračja. Kao i u Augustovom Rimu, evropski »humanizam« stvara se na kostima pokorenih naroda. Čak i Vatikan, taj revni čuvar kako znanja, tako i neznanja, daje svoj »bлагослов« napretku. Kao jedan od glavnih uživalaca ostvarenih profita i očaran svojom misijom preobraćenja domorodačkih populacija, Sveta Stolica spremna je poduprijeti razvoj znanosti, naravno sve dok se njena postignuća koriste u svrhu širenja katoličke vjere. Jednako kao i u suvremenom svijetu, vojni aparat grabi najveći dio financijskog i znanstvenog kolača. Opremljen usavršenim oružjem, Zapad postiže svoju čuvenu tehničku superiornost koju do dana današnjeg nije ispustio iz ruku. Kronični manjak ljudskog potencijala napokon je kompenziran na zadovoljavajući način. Znakovito je da svoju prvu veliku pobjedu nad Otomanskim carstvom Zapad postiže na moru, istim onim sredstvima kojima je izgradio svoju kolonijalnu politiku — oklopljenim brodovljem. Davne 1191. godine Rikard Lavljeg Srca mora poštediti živote turskih zarobljenika (za srednjovjekovlje prilično čudnovata pojava) »kako bi od njih saznao tajne turskih ratnih strojeva«. Godine 1453. Bizant nema obrane od gotovo osam metara dugih topova Muhameda II. Tek stotinjak godina nakon pada Konstantinopola i pedesetak od Kolumbovog putovanja, uloge su izmijenjene i dojučerašnji statisti postaju glavni glumci. Selim III. očito ništa ne sluti. Naviknut da dobije ono što poželi, veliki sultan šalje svog ambasadora u Veneciju »da u ime svoga gospodara« traži otok Cipar. Mlečani odbijaju i rat je neizbježan. Pod patronatom Pia V, a četiri stoljeća nakon križarskih pohoda, Evropa je ovaj put potpuno spremna, te osniva Svetu ligu za borbu protiv zajedničkog neprijatelja. Turci su i dalje brojniji te barem podjednako hrabri borci, a posjeduju i veću flotu. Međutim kako s janjičarskim lukovima i strijelama protiv zapadnih musketa? Turski zapovjednik Ali-paša ističe na svom jarbolu zastavu na kojoj su zlatnim slovima izvezeni stihovi iz Kurana. Njemu nasuprot, Mlečani se manje bave zastavama, a više podmazivanjem svojih novih topova koji su optočeni broncom, te opremljeni usavršenim nišanskim i okidačkim uređajima. Bojeva nadmoć njihovih šest brodova je tolika, da svaki od kapetana mora potpisati poseban ugovor »kojim se obvezuje prihvatiti svaku borbu ako ga istovremeno ne napadne više od 25 neprijateljskih brodova«. Topništvo tih plovećih tvrđava oklopljenih bokova raspoređeno je po cijelome brodu, tako da je u slučaju napada i u slučaju odstupanja idealna formacija uvijek bila čelo bojeve linije. Najveći top na prednjem dijelu broda zvao se »žlijeb«, a iz njega se ispaljivala tanad od 36 funti. Odmah na početku sukoba, četiri takva broda otvaraju paljbu po turskoj floti. Nakon svega, hekatomba je stravična — a turski redovi broje preko 30 000 mrtvih...

Tijekom narednih stoljeća Zapad osvaja Afriku, Indiju, Australiju, obje Amerike. Oklop je i dalje njegovo glavno oružje. Vjerom prožeto oduševljenje kojim su islamski narodi prodirali na Stari kontinent ne treba tražiti na zapadnoj strani. Španjolski »konkvistadori« tek su banda razbojnika kojima Sveta Kruna pruža mogućnost odabira između ukrcanja na galiju ili vješala. U engleskoj vojsci premještaj u kolonijalne postrojbe u pravilu se smatra statusnom degradacijom. U Francuskoj čak se ide korak dalje; teško pronalazeći dovoljan broj dragovoljaca među svojim građanima, vojni vrh osniva plaćeničku formaciju i danas poznatu pod nazivom Legija stranaca. Moćna Republika, tako ponosna na svoje parole bratstva, jednakosti i slobode ne libi se (da li u prosvjetiteljskoj maniri?!) unovčiti najgori evropski društveni talog za širenje i očuvanje svog imperija. Njeni pripadnici kao da su svježe izvučeni iz najdubljih danteovskih paklenih jaruga. U književnosti i na filmu najčešće predstavljani kao žrtve nesretnih ljubavi ili kockarskih dugova, oni su u zbilji u pravilu optuženici sudskih procesa zbog ubojstva, pljački, krivotvorenja, silovanja... Njih nakon pogibije sigurno ne očekuju neka nebeska blaženstva, ali oni se time i ne zamaraju. Ako kojim slučajem prežive trajanje ugovora, očekuje ih oslobođanje od kaznene odgovornosti za počinjene zločine, francusko državljanstvo i mirovina, a to je za zapadnog vojnika već dovoljno nalik Raju. Čak i u periodu nakon industrijskih revolucija 19. stoljeća, arapski borci jurišaju na legionare naoružani sabljama i starim kremenjačama. Dočekuju ih prve brzometne strojnice... 1827, dakle 22 godine nakon Trafalgara, tek dvanaest nakon Waterlooa, francuski i engleski vojnici bore se na istoj strani. Pridružuju im se čak i Rusi, ne vodeći pretjerano računa o jadima što su im prouzročila gotovo jučerašnja Napoleonova osvajanja. Protestantski, katolički i pravoslavni vojnici pod jedinstvenim zapovjedništvom — čudi li nas takva alijansa? Ne baš, ako znamo tko su im protivnici — Turci i Egipćani. U borbi protiv ratnika islama, Zapad brzo zaboravlja bratska neprijateljstva. Na koncu sukoba zapadni saveznici broje manje od 150 poginulih. Tisuće mrtvih Turaka i Egipćana nema tko da broji... 1853. godine — dakle točno četiri stoljeća nakon rušenja zidina Konstantinopola — posada admiralskog plovila »Carica Marija« ruga se turskim pokušajima da ih potope. Nekad moćno topništvo, sada pod vodstvom Osman-paše, smješta 84 kugle u bok neprijateljske oklopnjače stvarajući pritom veliku buku, ali gotovo nikakvu štetu. Oklopnjača uzvraća paljbu koristeći se novoprodučenim eksplozivnim granatama. Konačni rezultat: 37 ubijenih na jednoj, 2960 na drugoj strani.

Slične odnose gubitaka tijekom sukoba Istoka i Zapada bez većih izuzetaka susrećemo sve do današnjih dana. Nadmoć NATO-a u sukobima s iračkim i talibanskim snagama samo je logičan nastavak davno započetog procesa desakralizacije i tehnološkog usavršavanja oružanih i ostalih organizacija zapadnog društva. Jedina područja u kojima kršćanska vjerovanja aktivno i zbiljski sudjeluju u svakodnevnom životu zajednice, ostaju zemlje Latinske Amerike. Znakovita je podudarnost da upravo među tim narodima kojima je »Sveta Alijansa« križa i mača u naslijeđe ostavila vrijednosti poput velikih boginja, sveprisutne nesigurnosti, kokaina, političke nestabilnosti i masovnog siromaštva danas odzvanjaju posljednji odjeci iskreno saslušanih Kristovih propovijedi.

Za razliku od kršćanstva, islam bilježi sve širu svjetsku ekspanziju, ako ne u kvalitativnom, onda zasigurno u kvantitativnom smislu. Poredak koji se temelji na dominaciji manjine nad većinom, pruža loše izgleda za miran suživot. Globalni odnos Zapada prema islamskom Istoku može se jezgrovito definirati kao bahata prepotencija. Potomci nekad ponosnih ratnika sada asfaltiraju zapadnoevropske gradove, njihove žene čiste podove pariških i londonskih dama. Sarajevo četiri godine izdiše pod ravnodušnim okom zapadnog svijeta, koji troši neusporedivo veća sredstva na njegu svojih kućnih ljubimaca, nego na spašavanje tisuća muslimana što stradaju u gotovo srednjovjekovnom bosanskom sukobu. Jedna jedina granata upućena na zidine Dubrovnika stvara veću indignaciju po evropskim centrima moći od stotina porušenih džamija. Bilo kraljevstvo ili demokracija, Zapad ne mijenja svoje stare navade i polazišta. Suvremeni svjetski poredak stvoren je tijekom Drugog svjetskog rata u kojem davno poraženi islamski Istok stoji po strani, nemoćno promatrajući kako tenkovske gusjenice zaraćenih strana oru njegovo naslijeđe. Arape više nitko ne pita za mišljenje dok Rommel i Montgomery naganjaju jedan drugog uzduž i poprijeko sjeverne Afrike. Osnivanjem Izraela, zapadne sile pokušavaju se donekle iskupiti za svoj sramotni odnos prema toj gotovo istrijebljenoj naciji. Žrtva pogroma uskoro sama postaje osvajač, a arapske zemlje osnivaju savez radi odstranjenja te zapadnjačke tvorevine iz svog tkiva. Odnos suprotstavljenih snaga nema bliskog primjera u prošlosti, te iznosi gotovo 10:1 u arapsku korist. Nakon samo šest dana borbi, izraelski tenkovi su na prilazima Kairu. Poraz za porazom, poniženje za poniženjem...

Umjesto zaključka.

Ovaj tekst pišem u Sarajevu. Šetajući tim iznakaženim gradom gledam ulične plakate koji pozivaju na pružanje potpore palestinskom narodu. Njihov »dizajn« prilično je slikovit i prikazuje izraelskog vojnika s teškom pancirnom košuljom i uzijem kako stoji naspram gomili gologlave palestinske mladeži. U običnim, svakodnevnim razgovorima često se susrećem s ljudima koji ne kriju simpatije prema Sadamu Huseinu, bombaškim samoubojicama, ponekad čak i talibanima. Najviše me čudi gotovo zlurada ravnodušnost koju ti ljudi iskazuju prema žrtvama Svjetskog trgovinskog centra. Često čujem rečenice tipa: »Neka i oni vide kako to izgleda kad te netko bombardira...« Tko su ti »ONI«? Što su to američke sekretarice, čistačice, prodavači i vatrogasci skrivili Bošnjacima? Koliko znam, oni nisu sudjelovali u granatiranju Sarajeva, a američke zračne snage odigrale su ključnu ulogu u slamanju agresije na BiH. Možda na koncu i ja spadam u tu tako općenito određenu kategoriju »onih« koji nisu morali živjeti bez vode, struje i nade u bolje sutra. Koliko je količinu patnje, nemoći, bijesa, nacionalne i vjerske isključivosti potrebno akumulirati u čovjeku da bi se postigla ravnodušnost za stradanja onih koji mogu biti nedužni, ali nisu isti kao mi. Koliko je bezumne hrabrosti i neznanja bilo potrebno uliti u iračke vojnike kako bi u »Majci svih bitaka« bili tek vježbovne mete NATO snaga? Odakle talibanima ili Palestincima sama pomisao da će nacionalni i vjerski žar odnijeti prevagu nad disciplinom i tehnologijom?

Nemam odgovora na ta pitanja! Zauzvrat, svjestan sam nedostataka koje sadrži ovaj tekst. Može mi se prigovoriti na pojednostavnjenju historijskih činjenica ili jednostranom pogledu na zbivanja, kako prošla tako i sadašnja. Na koncu, može mi se predbaciti da pojam vjere, dakle čiste duhovnosti, dovodim u blisku vezu s tako svjetovnim pojmom kao što je vojna sila. Nemam ni obrane od tih prigovora. Pri početku ovog teksta dao sam sažeti prikaz Termopilskog boja. Odabir baš tog sukoba nije slučajan. Glavnu »misao vodilju« pri pisanju ovog teksta nalazim u uvjerenju da značajan dio duhovnog i materijalnog određenja današnjeg Zapada počiva na povijesnom naslijeđu tih antičkih oklopnika. Njihov odnos prema vjeri, borbi, životu i smrti daje svoj udio pri postavljanju temelja nečega što se danas eufemistički naziva »western way of life.« Povijest je proces pravila, ali i izuzetaka od njih. Jedan od tih izuzetaka bijaše čuveni srednjovjekovni »Pohod Nevine Dječice« na Jeruzalem, po mom saznanju usamljeni primjer pokušaja Zapada da snagom čistog duha svlada nadmoćnog neprijatelja. Takvu glupost Evropa više neće ponavljati, a njene buduće ratne izlete obavljat će ubojice od zanata.

S druge strane, islamski Istok, danas možda više nego ikad, obiluje sličnim utopijskim pokušajima da vjerom nadvlada razum. Odvojivši Crkvu od države, Zapad danas stoji kao suprotnost islamskom svijetu u kojem ta podjela uglavnom nije izvršena, barem ne na učinkovit način. Pritom naravno ne tvrdim kako je Zapad »imun« na vjerske osjećaje, dileme i nadanja. Religija je stara koliko i čovjek i on je neće nadživjeti, ali ona naprosto nije ona snaga koja zapadnog vojnika čini tako ubojito nadmoćnim. Vjerskom zanosu Džihada Zapad suprotstavlja tehniku, disciplinu te čisto osobni osjećaj vojničke časti, osjećaj što ga islamski Istok uporno potiskuje pretpostavljajući kolektivitet svakoj individualnosti. Ratio antičkih oklopnika ostavio je zapadnom svijetu nauk po kojem se ratovi ne dobivaju hrabro ginući, već učinkovito ubijajući druge, a u posljednjih pola tisućljeća arapski borci znali su uglavnom samo ginuti.

Na koncu, pokušajmo zaključiti ovaj, silom prilika, prilično sumorni ogled u malo vedrijem tonu, prisjećanjem ako ne na najučeniju, onda zasigurno najosobitiju pojavu svjetske filozofske misli, Diogena: njegov posprdni smijeh upućen svima onima koji su smatrali da im sama pripadnost određenom religijskom vjerovanju osigurava besmrtnost i nadmoćnost nad onima koji ne vjeruju, njegova želja da se mirno odmara u hladu, neometan od svećenika, vojskovođa i bogova svih boja i veličina, njegova privrženost čovjeku i životu po mom je sudu najvrednije univerzalno civilizacijsko naslijeđe. Danteov Raj i Muhamedov Dženet zasigurno su veoma lijepa, a Pakao i Džehenem gadna mjesta. Međutim, doslovna tumačenja Pjesnikove i Prorokove metaforične riječi donijela su već dovoljno patnje i podjela ovome svijetu. Treba znati živjeti u miru; za vječni počinak uvijek će se naći dovoljno mjesta i vremena, ma gdje na koncu završili...

ROMAN I DVIJE DRAME O RABELAISU

MICHEL RAGON, *LE ROMAN DE RABELAIS*, PARIS: ALBIN MICHEL, 1993, 220,
 JEAN-LOUIS BARRAULT, *RABELAIS*, PARIS: GALLIMARD, 1968, 200,
 ANTONINE MAILLET, *PANURGE — AMI DE PANTAGRUEL*, OTTAWA: LES
 ÉDITIONS LEMÉAC, 1983. 140.

Vinko Grubišić

Romani o velikim piscima, glazbenicima, kiparima i slikarima, znanstvenicima... i njihovim djelima uvijek su dvostruko opasni da dadu obavijest o velikanu tako da čitatelj znade o svemu ponešto, odnosno previše o ponečemu, bez ikakva ozbiljnijeg primaka samim djelima tog velikana. Tako roman, koji je trebao biti posrednikom, olako postane nadoknadom onog neposrednog susreta sa samim umjetnikom, ili kojim njegovim djelom. S druge strane, takvi romani, ma kako bili dobri kao »pouzdana posrednici«, nekako su uvijek osuđeni na efemernost, na popratnost, na objašnjenja sa strane.

Roman o kojemu je ovdje riječ nije iznimka. Rabelais je uvijek živ, uvijek duhovit, uvijek »rabelaisovski«, bolje rečeno pantagruelovski raspoložen, ali je udaljen od svojih spisa, rekli bismo kao da je odveć zauzet životom i življenjem, trajanjem, previše razdvojen na dane i djela. On se suočava češće sa svojim suputnicima negoli s dosuđenim mu samoćama.

Već na prvoj stranici Ragonova romana upotpunjava se Rabelaisov portret »zanimljiv čovjek, koji se pokazivao kao svećenik, s kapom i odjećom znanstvenika«, koji je »opisivao strahote i pretendirao na svetost«, bivši franjevac koji je do kraja života sasvim franjevački liječio brojne siromahe, a umjesto plaće od njih tražio molitve za pokoj svoje duše, one iste u koju je ponekada znao čak i posumnjati. Rabelais u početku romana živi u Saint-Maur-des-Fossés, u mjestancu gdje se nalazio impozantan benediktinski samostan, pravo remek-djelo graditelja Philiberta de l'Ormea.

Ostaje dabome pitanje koliko je François Rabelais ostao franjevac i nakon prijelaza u benediktinski red, kojemu je — kao i svemu drugomu — pripadao tek vanjštinom. Kada je Amaury Bouchard nazvao Rabeleisa »najučenijim franjevcem«, to i nije bio nikakav

kompliment, jer franjevački red je tada slovio kao red pobožnih, radišnih, ne baš discipliniranih, ali još manje učenih redovnika. Posebno su ti redovnici bili gotovo alergični na grčke knjige, koje je naveliko promicao, uz Rabelaisa, samostanski helenist Pierre Amy, koji je poslije morao doslovno pobjeći iz »svoga« samostana.

Rabelais je ipak našao moćnog zaštitnika u benediktinskom prioru Geoffroy d'Estissacu, koji mu je iz Rima isposlovao relativno lagan prijelaz u benediktinski samostan Maillezais, ali čini se kako mu ni tu zatvoreni samostanski život nije nimalo pogodovao pa se Rabelais uskoro dao na studij medicine.

Prekršio je — kako autor romana primjećuje — sva tri franjevačka zavjeta (siromaštva, čistoće i poslušnosti), benediktinska pravila nikada ozbiljnije nije ni uzimao k srcu, ali svejedno do kraja života ostaje nekom vrstom i redovnika i »svjetovnog svećenika«, s mnogo franjevačkog mirotvorstva i evanđeoske jednostavnosti, ali i s benediktinskom marljivosti. Rabelais je nakon samostanskog života studirao u provinciji i u Parizu, sudjelovao u nekim delegacijama u Rimu, gdje je boravio dulje vrijeme, bio je i u Piemontu, izrugivao se crkvenim moćnicima pa i samoj inkviziciji, kad je to moglo biti i te kako opasno, ali je vješto izmicao svim opasnostima.

Prema Ragonu, u svojem susretu s franjevcem Gillesom, koji mu je bio neka vrsta tajnika, osoba kojoj je mogao povjeriti čak i svoje vlastite tjeskobe, ali koji mu je pružao sliku sama Rabelaisa nekadašnjeg franjevca, veliki komičar govori bivšem subratu kako je lako održavati zavjet čistoće kad je netko toliko prljav da mu se žene ne žele ni primaknuti. A tek siromaštvo... »Ne imati ništa — to je bogatstvo. Uostalom, zar sam i ja postao bogat? (...) prepustimo se, Gilles, zaštitnicima, obožavateljima, mecenama, kojima u biti nismo ništa drugo nego sluge. Nikada nisam posjedovao nikakvo bogatstvo osim knjiga (...) Sav sam svoj novac, koji sam teško izvlačio od kardinala, spiskao u kupovinu grčkih knjiga. Oči sam si upropastio prevodeći ih na francuski. Pokvario sam si duh uspoređujući antičku mudrost s našim teološkim uvjerenjima«. (Str. 15. i 16) Ogorčeni Rabelais nastavlja: »(...) knjige, to je moj jedini grijeh oholosti. Čitav je moj život bio zbrkan, isprevrtan, od onoga časa kad sam otvorio knjige koje nisu Biblija niti časoslov. Ne otvaraj nikakvu knjigu, Gilles. Ma čuvaj se čak i Biblije. Gledaj u kakav je ponor Biblija strovalila hugenote.« (Str. 16)

Ipak, Biblija veoma često postaje inspiracija i povod mnogim razmišljanjima i Gargantui i njegovu divovskom potomku Pantagruelu. Najprije, Pantagruelova je genealogija imitacija Kristove genealogije s početka Matejeva Evanđelja, a Pantagruelova se snaga uspoređuje s bosanskim kraljem Ogom koji je, navodno, plovio na Nojevoj lađi, ali s izvanjske strane, a hranu dobivao kroz prozorčić...

Obraćajući se čitateljstvu Rabelais će tražiti povjerenje, jer naglašava kako ne govori »kao Židovi o Zakonu«. Navoda iz Staroga zavjeta nema baš mnogo, ali reminiscencija na te knjige ima počesto. Spominje se Jahve kao »Bog vojska«, Mojsije je u Rabelaisovim očima bio posebna veličina, najblaži čovjek koji je u svoje vrijeme hodao Zemljom (»Je considere Moyse, le plus doulx homme qui de son temps feust sur la terre«, Gargantua, I, 185). Govori o Solomunovu sudu, a Apsalon je izvisio (doslovno). Naime, jedan je

obješenik uspoređen s njime, ali kako nije imao kose (i to radi tonsure!) obješen je — za uši! (Gargantua, o.c. I, 158)¹

Spominje se, i to nekoliko puta, Josip sin Izraelov, pa i braća mu, kao ono prigodom osvete sestre im Dine. (4. knj, o.c. II, 147)

Zaređen u 26. godini, Rabelais se — kako se kaže u romanu — dao na propovijedanje Evanđelja, od čega na neki način nije odustajao ni u pisanim djelima. I kada se u Pantagruelu kaže »Hoc fac et vives«, onda se prije svega misli na Evanđeoske upute. Rabelais često voli posegnuti za suprotnošću od onoga što zaista jest pa kad nam tvrdi da poput sv. Ivana Evanđelista i on svjedoči tek ono što je vidio (»quod vidimus testamur«), znamo da se ne radi o apokaliptičnim nego o Rabelaisovim stvorenim vizijama i sasvim provizornim, urušivim slikama. Uz sv. Franju, Rabelaisove su simpatije svakako uz »dobrog apostola naroda« sv. Pavla.

Biblijske tekstove Rabelais često parodira pa tako na jednom mjestu imamo riječi koje nas podsjećaju na *Govor na Gori*, izrečen mješavinom latinskog i francuskoga »Beati lourdes, quoniam trebuchaverunt« (Blaženi teški jer će se spotaknuti). Prema »Vjeronanju« umjesto »patrem omnipotentem« kod onih koji su se odavali trbuhu spominje se »Ventrem omnipotentem«. Ili ono o podizanju zvona, koje Gargantua uzimlje kao kakvu igračkicu, na potražnju: »date nobis clochas nostras«, a dalje: »Omnis clocha clochabilis, in clocherio clochando, clochans clochativo clochare facit clochabiliter clochantes.« (Gargantua, II, 73. i 74). Ili : Domine, clochiadonnaminor nobis« (I, 74).

Prvi je djetinji plač našega diva bio »Piti, piti, piti...« Uz brojne pozive na piće i pijančenje, čemu je posvećen dobar dio Gargantue (vjerojatno je Rabelais i stvorio sasvim neudomačivu riječ »trinker« prema njemačkom »trinken«), nerijetko se susrećemo s izvrtanjem biblijskih odnosno molitvenih izraza: »Gospodine Bože, *da mihi potum*« (Gargantua, I, 108).

Pijanac, odnosno mjestimično simpatični brat Jean des Entommeures (a to je nerijetko sam Rabelais) kaže kako sve treba učiniti da ničim ne bude ometana »vinska služba« (»service du vin«, umjesto »Božanska služba« — »service divin«). Na drugom mjestu opet umjesto »Venite adoremus« (Dođite, poklonimo se...), čujemo »Dođite da se napijemo« (»Venite apotemus«).

Takvih igrarija riječima utemeljenih na dobro poznatim latinskim tekstovima bilo je mnogo među studentima u srednjem vijeku, kojemu je Rabelais — kako se to i iz Ragonova romana vidi — zaista mnogo dugovao.

Rabelaisovim prijelazom iz konventualskog samostana u benediktinski kao preskokom iz srednjeg vijeka u renesansu, odnosno iz jednog stoljeća u drugo, Ragonove nam riječi zvuče odveć neuvjerljivo: konventualce kod kojih je Rabelais boravio od djetinjstva do ređenja Ragon svodi na nezalnice te »prosjake i skitnice«. Dabome, od sv. Franje prošlo je mnogo vremena, pa se zapravo uvelike radi o iskrivljivanju Franjinih namjera. Ali, u Ragonovu romanu čitamo i ovaj odlomak, uzet iz Rabelaisova razgovora s Kardinalom:

» — Govorite kao da ste franjevac.

Rabelais prasne u smijeh:

— Ulazimo u doba kad se vraćamo u djetinjstvo. Možda pronalazim opet svoje franjevačko djetinjstvo... Ali, jesam li ja to djetinjstvo ikada i izgubio... Čitavog smo se života borili kako bismo ponovno postigli Evanđeosku istinu, čistoću Evanđelja, jednostavnost Evanđelja, protiv svakog dogmatizma, protiv sviju nesnošljivosti. Kakva šteta, Eminencijo, što niste postali papa! Možda biste bili prvi papa franjevac!« (Ragon, 42)

U tom romanu od franjevaca su mnogo gore prošli isusovci, kojih je osnivač Ignacije Loyola jednostavno poistovjećen s Đavlom. Valjalo bi tu dodati da, po Rabelaisu (što Ragon još i uveličava), iz Španjolske ništa dobro i nije moglo doći.

Bilo bi sigurno pogrešno prema tom romanu suditi o životu konventualaca Rabelaisova vremena, kao i o značenju i ulozi Ignacija Loyole, podjednako u vremenu kad su živjeli i Loyola i Rabelais.

Glede mogućeg preskoka iz srednjeg vijeka u renesansu, valja odmah reći da postoji mnogo toga što nam pokazuje pravu uraslost srednjeg vijeka u renesansu. Da je F. Rabelais u tom pogledu bio više simptom negoli izuzetak, pokazuje nam opširno i temeljito djelo Jeana Larmata.²

No sigurno je jedno, i to nam Ragonov roman jasno pokazuje: od djetinjstva pa negdje do trideset pete godine života Rabelais je živio u samostanima, kod dvaju redova koji su po mnogo čemu suprotni, ali koji su se tim suprotnostima mogli i nadopunjavati.

Kao što nam pokazuje Lermat na primjeru *Gargantue* (a ni druge knjige nisu u tom pogledu iznimke) Rabelaisov odnos prema Bogu i religiji provlači se kroz sva njegova djela, gotovo kroz sve stranice. I tu je bilo različitih, pa i suprotnih mnijenja: Vrstan poznavatelj Rabelaisova djela Abel Lefranc pokušao je dokazati da je usprkos svećeništvu, u kojem je na neki način Rabelais ostao do smrti, veliki francuski satiričar bio nevjernik, jedan od prvih francuskih racionalista, Lucien Febvre, je manje-više dokazao kako Lefranc za svoje teze ne donosi ni jednog dokaza koji bi bio uvjerljiv.³

Opširno se o Bogu govori u famoznom pismu koje se smatra svojevrsnom apologijom renesanse, što ga je Gargantua uputio svojem sinu Pantagruelu (a vjerojatno je isto pismo mogao i Gargantuin otac Grandgousier uputiti svojem sinu). Taj dobrodušni i inteligentni, gotovo prosvjetiteljski div govori svojem još inteligentnijem potomku da treba »Bogu služiti, Boga ljubiti i bojati Ga se, te u Boga imati povjerenje«. No ne zaboravimo: Gargantua mu to piše »iz Utopije«, gdje je sve — pa i odnosi s Bogom — trebalo biti uređeno na idealan način.

To što su protivnici Rabelaisa češće nazivali bezbožnikom pa i »doktorom ateizma« ne mora ništa značiti, jer su u njegovo vrijeme protivnici jedni druge veoma često tako nazivali, iako su znali kamo su takve opasne optužbe mogle odvesti. I sam Rabelais u pismu Erazmu (II, 497-498) J. C. Scaligera nazivlje »αθεος«, iako je sigurno znao da mu to Erazmo neće baš lako povjerovati.

Evo kako to Ragon više napominje nego što prikazuje u svojem romanu:

»Ali da je Calvin postao njegov neprijatelj, pa to ga je zaprepastilo. Zašto?! Nisu li se borili zajedno, jedan uz drugoga, da crkvu oslobode onih maskarada? Kao i

Erazmo, Rabelais je htio ostati katolik. Ali je njegov katolicizam htio biti reformatorski.

— Ateist — kaže Rabelais, kakav apsurd. To je velika riječ u kojoj ne postoji smisao.

— Ipak — nastavlja Philibert — Calvin tvrdi da želite 'uništiti svako pozivanje na Boga'.«

Da je »devotio moderna«, koju je inicirao J. Gerson u 15. stoljeću, djelomice bila zahvatila i Rabelaisa (a tomu su pokretu, među inima, pripadali Erazmo, Marguerite de Navarre, pa i naš Marulić), u to se ne bi moglo sumnjati, ali je sigurno i to da je Rabelais bio u vjerskom pogledu ne samo nedosljedan nego i nestabilan.

Ipak može Ragon biti u pravu kad ne isključuje Rabelaisove sumnje, s napomenom da samo moćnike ne muče sumnje, da sumnje i produbljivanje interesa uvijek vode progresu, pa da zato moćnici tako olako i dižu ruke na one koji sumnjaju ne u Božju opstojnost nego u pravovjerje i uvjerenje moćnika u Božju opstojnost. A Rabelaisovo je vrijeme obilovalo takvim dizanjem i ruke i mača. Nije li Marot morao u progonstvo jer je jeo slaninu u korizmeno vrijeme — a što je još teže — protestanti su išli na lomače pjevajući psalme Davidove u Marotovim prepjevima, u kojima je mag riječi i miljenik Muza blagi Clément Marot rabio već isprobani metar svojih popularnih pjesama. »La Sorbonne, monasi, Sabor, policija, magistrati, sve ustavne uredbe svrstale su se skupa da ga (tj. Marota) unište.« (Ragon, 76-77)

Otvoreno izrugivanje praznovjerju, postu, hodočašćima, trgovanjima oprostom, bilo je stalan izazov i omogućavalo je olako etiketiranje bezbožništvom. Uz to, Rabelais je bio protivnik bilo kakve pa i vjerske rutine: »Posljednje dvije godine Rabelaisova života bile su izuzetno gorke (...) Potpuno anonimno u pučkoj četvrti pronašao je siromaštvo i jednostavnost svojih ranih zavjeta.« (Ragon, 214) Bio je opsjednut Loyolom koji je postao »papin general« te Calvinom koji također »postade papom te pali krivovjernike« (214). »Nije više nikamo izlazio osim u crkvu sv. Pavla, gdje bi se sabrao te ponekad bio nazočan jutarnjoj misi.« (...) (Str. 218)

Rabelais se rugao crkvenoj hijerarhiji, počevši od sama vrhovnog svećenika pa naniže, na mnogo načina, čak i s izvjesnom opscenosti. U tomu je nerijetko nadvisivao i same protestante, od kojih su mnogi također nekada bili pripadnici spomenutog katoličkog pravca »devotio moderna«. Stranice o »papomanima« i »papofigovcima« napisane su ipak u vrijeme kad je Rabelais uživao zaštitu jednog od najmoćnijih crkvenih ljudi u Francuskoj, tj. kardinala Jeana Du Bellaya, koji se čak natjecao i za papinsku trokrunu tigaru (pri čemu je dobio samo osam glasova, ali ipak...). Ragon napominje kako su u Rabelaisovo vrijeme palili podjednako na lomačama pisce i njihove knjige (slučaj Etiennea Doleta), redovnike koji bi sišli s puta »pravog naučavanja« kao i heretike, ali pri tomu valja imati na umu da je François Rabelais bio jednostavno iznimka od pravila. Ili takvo nešto.

Ako je Bog česta riječ u Rabelaisovim djelima, gotovo ništa rjeđa nije ni riječ đavao (koju Rabelais rabi u dva oblika »diable« i »diabol«), kojemu se veoma lagano šalju duše protivnika. U psovanju se posebno ističe redovnik Jean:

» — Kako tako psujete (kaže Ponocrates), brate Jean?

— Nije to to (kaže monah), nego ja tako ukrasujem svoj govor. To su retoričke boje. Ciceronske.« (Gargantua, I, 150)

Rabelais je bio u žestoku sukobu s teozozima sa Sorbonne, koji su tada bili čuvari »čiste vjere« i protivnici grčke kulture u crkvenim redovima. Već pri objavljivanju Pantagruela (knjige koja se navodno prodala više u dva mjeseca negoli sama Biblija u devet godina) »sorbonci« (koje će on podrugljivo nazvati »sorbončići«), napali su Rabelaisa i njegovo djelo, kao pravi porod od tmine.

Rabelais je dobro poznao Utopiju Sv. Tome Morea⁴ i bilo mu je najlakše kao polazište i za Gargantuu i za Pantagruela preuzeti upravo od toga već tada sasvim učvršćena otoka Nigdane, koja je među renesansnim piscima i filozofima bila česta tema rasprava, a i razmišljanja.

Od Utopije pa do zanimljive idealne redovničke zajednice Thelemea bio je ipak znatan ne samo korak nego i iskorak, pa čak i raskorak:

»— Zar ne, u Maillezaisu ste zamislili opatiju Theleme?

— Nisam ništa izmišljao u Maillezaisu. Tamo sam živio sretan. Još nisam poznao drugu stranu medalje.« (Ragon, 30)

Theleme je u prvom redu zamišljen kao boravište za brata Jeana. Ali, on je tek pars pro toto. Uz rijeku Loireu čitava »Telemska zemlja« će postati samostan Theleme, svojevrsna zajednica, gdje bi Gargantua uspostavio »svoju religiju protivnu svim drugim religijama« (Gargantua, I, 189).

O izgradnji samostana u »Gargantui« se govori opširno i u pojedinostima. Stručnjaci u mjerilaštvu izračunali su da bi se svaki monah trebao zadovoljiti sobicom od samo jednog četvornog metra, što znači jednostavno da se Rabelais zaračunao. No u oduševljenju za opatiju Theleme ima veoma malo riječi o duhovnosti, koja bi trebala zavladati tom samostanskom zajednicom. Redovnici i redovnice bi slobodno ulazili i slobodno izlazili iz samostana. Živjeli bi u potpunoj slobodi. Umjesto triju poznatih zavjeta, redovnici i redovnice bi se mogli ženiti, a kako bi svatko trebao biti bogat ne bi siromaštva ni bilo, a posebno ne nikakve poslušnosti, budući da bi tu vladala potpuna sloboda. Odujli natpis na ulazu u samostan, zabranjivao bi ulaz svim vrstama zlobnika, dvoličnjaka i hipokrita. Bi li to bila svojevrsna samo redovnička Utopija? Kako je Rabelais prihvaćao Platonovu ideju da bi u Republici kraljevi trebali filozofirati i filozofi kraljevati, valja pomišljati da bi Theleme, svojom slobodom, blagostanjem, pravednošću i mirotvorstvom, mogao postati ne samo redovnička nego i uzorna »civilna kršćanska Utopija«.

O Rabelaisu se često pisalo kao o jednom od najučćenijih renesansnih ljudi. To, dabome, naglašava i Ragon u svojem romanu. Rabelais je, čini se dosta rano, uočio da je do duše nemoguće doći bez razumijevanja tijela, pa se dao na medicinu, gdje se uglavnom držao grčkih spisa. Zanimljivo je ipak što u svojim djelima — gdje se fiziološke potrebe obavljaju tako često i gdje se nazivlju obiljem imena — Rabelais ne govori baš mnogo o medicini. Pa i kad govori o Pantagruelovu studiju medicine u Montpellieru, on napominje kako je tamo naišao tek na dobra vina i veselu družinu (Pantagruel, 96). U Ragonovu

romanu, međutim, napominje se kako Rabelais najviše vremena provodi besplatno liječeći sirotinju.

Sve do zaređenja Rabelais se držao uputa sv. Franje Asiškoga da redovnici trebaju čitati Evanđelje i ništa drugo. Pomišljao je kako je franjevačka zajednica u kojoj se nalazio neka vrsta predsoblja, odakle postoji izravan prolaz prema Bogu. Ali, tako reći još se ulje kojim bijaše zaređen nije bilo osušilo na čelu Rabelaisovu kad je počeo otkrivati kako grčka i rimska filozofija i nisu tako u suprotnosti s Evanđeljem koliko su mu to nastojali »stariji« pokazati, ali sve je to već u onoj prethodnoj renesansi koju je dobrim dijelom na svojim leđima po(d)nio Petrus Abelardus, rečeno i pokazano, dok je Rabelaisov gotovo suvremenik Erazmo Roterdamski htio, a dobrim dijelom i uspio, dokazati vrijednost i veličinu klasične tradicije u kršćanstvu.

I ne samo da je Rabelais prava opširna enciklopedija, znalac Biblije, grčke i rimske književnosti, povijesti i filozofije nego je izuzetno vješt u korištenju tim golemim blagom. Uz originalne zamisli, književni dar, enciklopedijsko znanje pokupljeno iz pisanih djela, Rabelais se znao, kao nitko prije njega u Francuskoj, okoristiti narodnim pričama, vjerovanjima, praznovjerjima, dosjetkama. Neke od tih priča (kao ona o seljaku koji je prevario vraga) i danas žive u mediteranskih naroda. Njegova djela su kroz stoljeća bila zanimljiva čitateljima različita znanja i poimanja.

Larmat napominje: »Rabelais ne odbija ono što mu pružaju tiskare, kao ni ono što pronalazi u inkunabulama. Snalazi se posvuda gdje se nađe, u leksiku srednjega vijeka kao i u onom renesansnom, u klasičnih govornika kao i u popularnih pripovjedača, kod dramskih autora kao i kod propovjednika, ali on tomu daje svoj pečat, on u sve unosi svoja obilježja. Posvud je kod kuće.« (Larmat, 463) Pa dalje: »Rabelaisova šansa i talent su u tomu što je znao vladati znatnom slobodom, što se nije ugušio preobiljem bogatstava.« (Larmat, 465)

No to enciklopedijsko znanje i uzimanje motiva iz suvremenih događanja uzrok su što su sve do danas neka mjesta u njegovim djelima neodgonetljiva pa su u pravu i oni koji tvrde da je jedini čitatelj koji je zaista sve u Rabelaisa razumio bio — sam Rabelais!

Nakon redovništva, tijekom preostalih dvadesetak godina Rabelaisova života — kojima je zapravo i posvećen Ragonov roman — od izuzetna su značenja braća Du Bellay. Bez uspjeha je Rabelais pokušao izliječiti Guillaumea, koji je umro na putu iz Piemonta u Francusku i o kojem je Rabelais čuvao najljepše uspomene. Uz Jeana tu je i treći brat René, koji je također rado imao duhovitog erudita na svojem biskupskom dvoru u Mansu.

Ragon naglašava kako su Rabelaisovi siromašni pacijenti poznavali njegovu pisanu riječ tek prema ono malo almanaha, ali im je i to bilo dostatno da pomisle kako tako upućen doktor mora znati i proricati budućnost, što je Rabelais ismijavao, »proričući« po prilici: »Ove godine će slijepi vidjeti veoma malo, gluhi će sasvim slabo čuti, nijemi gotovo da i neće govoriti, a bogatima će biti nešto ugodnije nego siromasima, kao što će i zdravima biti lakše negoli bolesnima« (Ragon, 171).

Temelje medicine Rabelais je stekao u samostanu Puy-Saint-Martin gdje je pronašao knjige na grčkom, što su odoljele miševima i monasima koji su te rukopise rabili u sve moguće svrhe, samo ih nisu čitali. U mladosti se zanosi idejama kako će jednoga dana

postati poznat propovjednik, pravi »ribar ljudi«, koji će ljudske duše privlačiti Bogu, kad eto umjesto da on osvaja svijet, »Taj svijet o kojemu ništa nije znao, njega je osvojio« (Ragon, 20).

Kasnije, ne baš mnogo kasnije, Rabelais Erazma nazivlje »ocem«. On mu je »ukras domovine« (decus patriae), »branitelj istine« (veritatis propugnator), te skromno dodaje: »Što god jesam i što god vrijedim, dugujem to jedinomu tebi.«⁵

I u Ragonovu romanu nerijetko se Erazmo pokazuje kao pouzdanje, uzor ili opravdanje, ne samo Rabelaisu nego njegovu stoljeću općenito.

Kod kardinala Jean Du Bellaya Rabelais se naselio otkako je napustio bolnicu Hotel-Dieu te je postao osobni kardinalov liječnik, ali još više zabavljač. Tokom triju godina kardinal je Rabelaisa »posudio« svojemu bratu Guillaumeu, guverneru Piemonta, jer mu je brat bio bolesniji od sama kardinala.

Sasvim izokrenut svijet bio bi još uvijek ne samo prepoznatljiv nego i prihvatljiv, ali je Rabelais znao do koje ga mjere može izokrenuti, a da još uvijek bude pun ne samo ljudskih znakova i otisaka nego upravo naših pravih poznanika. Izrazi »rabelaisque« i »pantagrueliste« postali su pojmovi koji su se održali kroz stoljeća.

»U svom neznanju, u svojoj čistoći, Rabelais nije nikada posumnjao da bi postojali heretici, a još manje da bi riječi njegovih propovijedi mogle biti obojene krivovjerjem.« (Ragon, 24) Kada je Rabelais došao prvi put u sukob sa sorbonskim teolozima, teško je reći, ali je sigurno da se to ljuto neprijateljstvo razvijalo dosta dugo. Pantagruel će ime tada poznatog profesora i teologa Pierrea Tartareta okrenuti u »Tartaretus«, što u Rabelaisovu jeziku označuje onoga što obavlja veliku potrebu. U knjižari Saint-Victor, prema Rabelaisu, nailazimo na naslove *Decretum Universitatis Parisiensis super gorgiasitate muliercularum ad placitum* (dosta smjelo i za današnja književna shvaćanja!), *Decrotorium Scholarium*, *De modo cacandi*, *De modo faciendi boudinos*, *Cacatorium medicorum...*

U Trećoj i Četvrtoj knjizi pustolovine su uglavnom prouzrokovane Panurgeovim raspitivanjem o ženidbi, na što se Panurge tako teško odlučuje. U Četvrtoj knjizi čak se ponešto uzimlje i iz *Putovanja* Jacquesa Cartiera,⁶ koji je u Rabelaisovu vrijeme putovao u Kanadu i vratio se, s mnogo iskustva, malo bogatstva i mnogo zanimljivih i čudovišnih priča. Međutim, Pantagruelova lađa mijenja pravac s »ledenog mora«. Rabelais na svakom otoku, odnosno pri svakom pristaništu (kao na »Zvučnom otoku«, zatim među »krznenim mačkama« — tim »strašnim i užasnim životinjama« te među »Apedeftima«, tj. među nezalicama) pronalazi nove izričaje satiranja satiriziranjem.

Nerijetko se tvrdi da se u Trećoj i Četvrtoj knjizi Rabelais često pokazuje kao ženomrzac. Zaista, Panurgeova ispričana »šala«, bolje rečeno psina, s onom »Damom u Parizu« — čemu se začudo Pantagruel smije, što znači da je i odobrava — djeluje sirovo i za najsiroviju renesansnu farsu. U Panurgeovu »traženju žene« vidi se nepovjerenje i stalno gledanje s visoka na taj toliko opasni lijepi spol.

No u Ragonovu romanu ipak vidimo drugačijeg Rabelaisa. Od nekadašnjeg ženoljupca postao je ženomrzac. Dvoje djece, koje je imao s jednom udovicom u Parizu, François i Junie, priznao je kao svoje tek pod papinim pritiscima, a opet od druge, također

veoma malo poznate žene imao je sina Teodulea, kojega je sa sobom poveo u Rim i koji je umro u ranoj dobi. Ragon napominje kako je Teodoleovu majku Rabelais jednostavno »zaboravio« uzeti sa sobom.

Razloge Rabelaisova nepovjerenja prema ženama Ragon vidi najprije u tom što je kao liječnik veliki satiričar često bio suočen sa strahotama spolnih bolesti (koje su se posebno žustro širile s povratnicima iz Novog svijeta), a s druge strane bio je »smrtno zaljubljen« u ženu koju nikada nije susreo ni vidio u svojem životu, a to je bila Marguerite de Navarre, sestra kralja François I, »biser nad biserima« (»La Marguerite des marguerites«), misaona, mistična zaštitnica pjesnika i krivovjernih, a sama manje-više pravovjerna pjesnikinja i prozaistica, koje se prozno djelo *Sedmodnevlje* (*L'Heptameron*) i danas mnogo i s užitkom čita, a koje se isto tako i danas ne baš najpravednije gleda u sjeni Boccacciova *Dekameron*. Bila je to veoma tragična, istinska princeza, poznavateljica nekoliko jezika, Kraljica, Dama s bijelom linkornicom, koja je eto stala uza nju došavši ravno — iz mita. Marguerite d'Angueleme, odnosno Marguerite de Nérac, mogla je zaista zaokupljati Rabelaisovu maštu i biti mu »model, san, himera« (Ragon, 61). Ipak Rabelais je mogao poznavati njeno djelo *Ogledalo grješne duše* (*Miroir de l'ame pécheresse*), ali ne i *L'Heptameron*, koji je objavljen prvi put nekoliko godina nakon Rabelaisove smrti.

U *Petoj i posljednjoj knjizi⁷ djela i herojskih riječi dobroga Pantagruela*, gdje je jezik (Rabelaisov?) najujedniji i najodržaniji, neke će monahe nazvati »certains Caputions« koji su nam zabranjivali grah, to jest pantagruelističke knjige«... (Peta knj., II, 280)

Ragon na više mjesta naglašava Rabelaisovu važnost za oslobađanje francuskoga jezika svih ograda i spona. »Poeta ludens«. Izmicao je riječi njihovu smislu, izvrtao i najsigurnije narodne izreke koje je našao u svojem galskom jeziku, »en nostre langue Gallique«.⁸ U jednom razgovoru s Kardinalom Rabelais naglašava kako je osuda njegovih djela zapravo osuda francuskoga jezika. On se zaista može smatrati najznačajnijim predstavnikom francuskoga svojega doba, jezika u kojemu su ruševine klasičnih visina još prepoznatljive, gdje se čuje narodni izričaj, u kojem odzvanjaju jedre fraze pijanaca i piljarica, ali i s navodima iz latinskog pa i grčkoga. Ima tu i izraza iz hebrejskoga, iz njemačkog, languedoca, baskijskog, iz turskog, ali i izričaja koje je teže razumjeti.

Tako naglašavanje na nekoliko mjesta kako je Duns Scott (Jehan d'Ecosse) bio »mračan« i nerazumljiv bit će nam jasnije znamo li značenje grčkog pridjeva »σκοτετνος«.⁹

U Ragonovu romanu uglavnom je riječ o *Četvrtoj knjizi*, na koju se Rabelais teška srca odlučio (nakon tolikogodišnje šutnje!). Njegov mecena Jean du Bellay, a donekle i prijatelj Philibert, nagovorili su ga na pisanje te knjige, koju i kralj François I. nestrpljivo očekuje, ali mu upravo ta knjiga donosi daleko veće nevolje od prvošnjih.

Michel Ragon je vješt romanopisac i dobro provlači baš tu čvrstu pantagruelsku nit: ono što je Rabelaisu trebalo riješiti sve životne probleme ponovno ga stavlja nasuprot svim problemima. Kad se ne bi radilo o Rabelaisu, rekli bismo da ga je upravo ta knjiga strovalila u zadnju predpopudbinsku samoću, ali je tu samoću ovaj put Rabelais sam

izabrao. Ne znači li samo ime »Pantagruel« vrstan, snalažljiv u svemu! Nije li navodno baš Rabelais dao ime pokrajini Beauce, rekavši: »je trouve beau ce« (Gargantua, I, 67).

Teologe sa Sorbonne nazivao je »mateolozima« (— koji ništa ne kažu), stvorivši tako grčko-francusku riječ. Uz »klerike« skovat će i riječ »klerikatori«. Talijanski franjevac i biblijski stručnjak Nicolas de Lyra poslužio je pri jednom navodu Rabelaisu da je Lyrin navod točan samo ako »de Lyra nije u deliriju« (»si de Lyra ne delyre« (Treća knj., I, 405).

Tko bi se usudio dati ne prevođenje participa »morocrocassebezassevezasse-grigueliguoscopapopondrillé«, a odmah iza te riječi dolazi »morderegrippiotabiro-freluhamburulu recoquelurintimpanemens«¹⁰ (Četvrta knj., II, 83). Jedan se kapetan neprijateljske Picrocheolove vojske nazivlje »Merdaillé« i dabome samo ga ime najbolje označuje. Za izraze opijanja zanimljivo je navesti i izraz »piti ko templar«, a prema onoj da je netko pijan »sicut terra sine aqua« možda dolazi i naš hrvatski izraz »pijan ko (crna) zemlja«. Igra riječi »muž« (»sponsus«) i »spužva« (»spongia«) također su Rabelaisu dobro poslužile da izrazi pijanstvo.¹¹ Kako smo bogati nekim jezičnim područjima, i za to imamo u hrvatskom odgovarajući izraz »pijan ko spužva«. Na jednom mjestu Epistemon uzvikne: »vivat, fifat, pipat, bibat« (4. knj., II, 200).

Pa i rugajući se igri riječima (licet sans ciel — licentié; l'ancolie — melancholie, banc rompy — banque rouverte) Rabelais se i sam igra riječima (Gargantua, I, 41).

Kad školarac u Parizu govori nekom makaronskom mješavinom latinsko-francuskog, Pantagruel ga pita: »Dovraga, koji je to sad jezik. Zaboga, da ti nisi heretik.« Školarac mu i dalje odgovara na istom makaronskom jeziku, ali tek kad ga je Pantagruel ščepao za vrat: »(...) ja ću vas naučiti kako se govori (...)«, školarac (s dosta besmislica) odgovara po prilici ovako: »Prvo porijeklo mojih otaca i praotaca rodom je iz Lemovinka, gdje počiva tijelo presvetoga svetoga Marcijala«, a poslije dijalektom: »Jao, kazat ću! O sveti Marcijale, pomози mi. Oh, oh, oh, gospodine, pustite me ovdje... za ime Božje, ne dirajte me više.«¹²

Kada je Pantagruel nakon oluje, u 4. knjizi, sišao na »Makreonske otoke« stari Macrobe došljacima pokazuje hieroglifne simbole (lettres Hieroglyphiques) te još natpisa, na drugim jonskim jezicima te na arapskom, agarenskom, *slavonskom* (nakošenim slovima V.G.) i na drugim jezicima«. (4. knj., II, 115) Drugi put se »slavenski jezik« spominje kad se kaže u tumačenjima uz 4. knj. (II, 250): »Musaphiz, to znači na turskom i slavenskom jeziku doktori i proroci.«¹³

Jedan od zadnjih razgovora između malog monaha i Rabelaisa odvijao se ovako:

»— Strah me je, kaže Rabelais.

— Od koga vas je, učitelju, strah? Zar od Boga?

— Ne, nego od ljudi.

Gilles mu je trebao reći: — nemate se ništa bojati ljudi. Oni su vas već zaboravili.

Suzdržao se na vrijeme.« (Ragon, 217)

Da, zaista suzdržao se na vrijeme, jer ljudi, čitatelji, oni za koje je pisao, nisu nikada Rabelaisa zaboravili. A kako bi to i mogli, kad bi to značilo jednostavno zaboraviti najznačajniji oslonac jednog vremena, jedne renesanse, jednog jezika.

*

Jean-Louis Barrault je Rabelaisa¹⁴ smatrao izravnim pretkom, tumačeći takav postupak možda i seljačkim atavizmom, smatrajući velikog prethodnika najviše Francuzom od svih Francuza, u kojem se odražavaju (često istovremeno) mane i vrline, slabosti i genij. Barrault se slaže s Micheletom koji je za Rabelaisa tvrdio da je baš zbog svoje popularnosti i mudrosti Rabelais bio kao neko čudovište koje je od drugih valjalo sakrivati kad se već nije moglo dotući, jer je sasvim naravno što se »obitelj pred njim ženirala«.

Nakon Jarryja, Kafke... nekako sasvim prirodno Barrault pristupa Rabelaisu, kao osobi koja posjeduje sve mogućnosti kazališnih izazova, čije djetinjstvo »dopušta sva prevršivanja mjere«, kao *majstoru fantastike*. I upravo će to fantastično najvećma privlačiti francuskog kazališnog velikana.

Valja naglasiti da Rabelaisa treba čitati naglas. Njegova riječ treba biti sonorna, živa, ujedna, glasna i onda kad je došaptana.

Čini se da je opasnost na Barraulta vrebala baš odatle što mu je taj bliski predak nudio previše ne samo teksta nego i fantastike, pa imamo dramu izuzetno uspjelih prizora, ali više urušivih negoli ugrađivih scena u skladnu cjelinu.

Kroz dva prologa »orator« (koji je stvarno simbioza naratora i oratora) nerijetko nastoji ukazati na sličnost Rabelaisova vremena s našim (drama je, slučajno ili manje slučajno, pisana neposredno nakon svibnja '68!).

»Izvana: Montemartre. Pred nogama nam... Pariz. Oko nas: Europa, a zatim Zemlja, s neizmjernim bukama, istinskim vrienjem informacija. Eurovizija. Svjetovizija. Konvergencije i suprotna strujanja. Zanos. Pritiskanja na kočnicu. Smrskavanja ideja.

Ovdje smo stiješnjeni između reakcije i Progresa. A tamo između skleroze i permanentne revolucije. Drugdje se redigira novo Evanđelje. Negdje se uhodan rat zaustavlja, a drugdje se opet novi rat organizira. Politika se komplicira, često ju je teško slijediti. Posvuda je policija, u uniformi, u civilu, na nebu, preko satelita...« (Rabelais, 22).

Zanimljivo je da u Drugom prologu, kojim i započinje dramska predradnja, sve se zakuhava time što prvi od devet glumaca pali neku veliku žigicu i pokušava zapaliti knjige... Izmjenjuju se navodi riječi Lutherovih, Calvinovih i dabome Rabelaisovih poruga. Rukanje samu sebi, svojim suvremenicima, a još i najviše budućnosti. Gargamelle rađa Grangousieru sina Gargantua, uz što se, korno i pojedinačno, veličaju fiziološke potrebe, ića i pića, poigravajući se često riječima kojima se i Rabelais poigravao.¹⁵ One prve Gargantuine (snimljene) riječi da mu dadnu piti, odzvanjaju čitavim kazalištem i izazivlju »eksploziju radosti« (»kao kad nacionalna momčad zabije gol«).

Nasuprot Gargantui i njegovoj okolici, gdje su jezici rabelaisovski odriješeni, Thubal Holoferne »predstavlja skolastički duh«. Po njegovu pedagoškom mnijenju samo za »svladavanje Donata« djeci bi trebalo trinaest godina, šest mjeseci i dva tjedna. Na njegovo pitanje kako mladi Gargantua provodi svoje dane, jedna žena odgovara: »Kao i sva djeca

ove zemlje: piju, jedu i spavaju, jedu, spavaju i piju, spavaju, piju i jedu...« Ne skrivaju li se baš tu sličnosti Rabelaisova i Barraultova vremena (»Manger, dodo, bouleau...«)?! A onda onaj opširan prizor o Gargantuinu iznašašću brisanja zadnjice... U 7. prizoru se pojavljuje najrabelaisovskija osoba brat Jean, »veoma nalik samuraju«, dabome uvijek sa svojim sočnim psovkama. Središnji je događaj 1. dijela te drame ipak »ratna pustolovina« protiv Picrocholea i njegovih, gdje neke scene trebaju podsjećati na Charlieja Chaplina u »Diktatoru«.

»Opatija u Thelemeu« druga je značajna tema koju Barrault preuzimlje od Rabelaisa i temeljito je preuređuje: tu ulaze humanisti i reformirani, a predvodnik im je sam predvodnik renesanse P. Abelard. Ljudi će tu ustajati kad im se prohtije, a po svojim će željama jesti, raditi i spavati. (»Fay ce que voudras«). U tu će opatiju imati pristupa samo lijepe, dobro građene i dobro raspoložene žene.

Tu, skupa s Abelardom, ples predvode François I. i njegova sestra »Margarita svih margarita«. Nekoliko prizora poslije, na početku 2. dijela drame, opatija u Thelemeu postaje polunudistički kamp bitnika i hipija, s dvjema katedrama na prosceniju: na jednoj je »voditelj igre«, a na drugoj zadrijemali teolog. Iznad njih je tako poznati natpis, pravo pravcato označje jednog vremena: »Make love, not war!«

Usputnom napomenom Barrault ukazuje da se taj prizor treba sastojati od mješavine velikih sloboda izraza i improvizacija, ali koje se ukupnošću harmoniziraju. Pri koncu I. dijela Rabelais se poistovjećuje s Pantagruelom u Parizu, gdje mu se pridružuje Panurge, koji će u 2. dijelu biti jedan od središnjih likova. On tvrdi kako dolazi iz Turske, iz zarobljeništva, gdje su ga bili počeli peći na ražnju, a on je puniji pustolovina i od sama Odiseja. No, Barrault naraciji prepušta tek onoliko koliko ona može podnijeti pa te pustolovine ostaju tek spomenute.

Nakon opširna 1. prizora 2. dijela, s nekom mješavinom opatije-hipijskog kampa, otpočinje »plovidba«. Xenomanes tek na prvi pogled sliči Jacquesu Cartieru. On se upućuje prema »gornjoj Indiji«, a zatim ulaze u oluju. »More se nadimlje, vjetar se diže. Od sada, riječi i rabe glazbeno.« I dalje: »Oluja, čitavo kazalište, uračunavši i dvoranu, postaje brod. Glumci se razilaze dvoranom. Sa stropa padaju žičani uređaji. Igra projektorima. Gledatelji se trebaju osjećati kao da su na brodu.« (145) Prestrašeni Panurge, rasrđeni brat Jean, koji spašava brod, pobožni Xenomanes, a Pantagruel pokušava biti razborit koliko je to u takvim okolnostima moguće, svi skupa čine ljudsku nemoć.

Prizor je to koji se može smatrati sasvim po Barraultovoj mjeri. Shakespeare je smatrao najjače prizore baš one gdje se čovjek ogleda s izravnim izazovima prirode, a Barrault te šekspirske ideje preuzimlje. Ali i opet: uklapa li se taj prizor u cjelinu ili strši iz nje?

U 6. se prizoru pojavljuje i moralizatorski raspoložen J. Calvin, koji ne prihvaća Pantagruelovu tezu o neskladu između Prirode (»Physis«, koja je »porodila bez spolnog općenja Ljepotu i Sklad«) te Antiprirode (»Antiphysis«, »koja je oduvijek protivnica Prirode, a rodila je Nerazmjer i Nesklad«). I opet jedna blijeda naracija, niti kao »deus ex machina«, a ni kao »diabolus in causa«. Kroz to vrijeme brod plovi mirnim vodama, a tu plovidbu prati nostalglična glazba... Pristaju uz »Zvučni otok« (Ile sonnante), gdje

Pantagruel stupa u razgovor s Aduitueom, koji priča o stanovnicima tog otoka Sitiscinima, koji su se s vremenom od ljudi pretvorili u ptice, koje označavaju muške i ženske crkvene osobe, od monaha do samih papa, odnosno od monahinja do papisa.

Za prizor koji slijedi, a gdje je riječ o »braći fredoncima« (koji nas opet podsjećaju na hipijski kamp iz opatije Thelemea) Barrault kaže da je taj prizor klaunski »u čistom stilu farse«. Dabome, kao što je Rabelais učio mnogo od farsa i sotija, i to podjednako s obzirom na oblik i sadržaj, tako je i Barrault pozornici prepustio istovremeno smijeh i grozu, onu opskurnu brueghelovsku potrebu za smijehom i groteskom, kao uspjelijem bijegu od smrti... Naglo se stvara kafkijanska atmosfera u 10. prizoru, gdje »mačci u krznima« postadoše gospodari čitave Europe. Ne razlikuju oni dobro od zla, sve jednako uništavaju, ubijaju, satiru. »Od ovog prizora vlada atmosfera najljepše fantastične umjetnosti. Prizor je velik. Strašan. Nadajmo se da ovaj prizor prisiljava na pomisli o Kafki« (179).

Pronalaskom »Božanske boce« Panurge postaje potpuno opčinjen, a Kraljica svjetiljaka (»La reine de Lanternois«) uz inkantacije pjeva ushitno tekst tog Boci, a i sam je tekst u obliku boce.

Epilog je... Rabelaisova smrt: svi smo u sadašnjosti. Umire li to Rabelais ili glumac? Je li kazališna igra bila samo »predstava« ili oživljavanje? Redanje fantazijom životnih pustolovina, sve do zadnjeg uzmaca...

I ne znajući kako ništa ne posjeduje, kako je sve »proigrao«, Rabelais govori kako zapravo sve ostavlja siromasima. Nakon pitanja odakle dođoše golubice te odgovora da su »s drugog svijeta«, Rabelais opominje da se spusti zastor, jer — farsa je odigrana!

Bilo bi i čudno da je Barrault odolio onim rabelaisovskim navalama jezičnih kumulusa, besmislenog i zagonetnog govora proročanstva »Božanske boce«.

A onda opet što uzeti od tolikog Rabelaisova govornog obilja i šarenila...

Tumači teksta i događanja, glumci koji kazuju glasno i šutke tekst, kojim predočuju fantastično u onom prvom smislu začudnosti, mimi i tumači same glume, raznolikosti i siline glazbe, obrazine, ogromne lutke, jaki snimljeni glasovi, munje, oluje i trešnje, rasprostiranje i raspršivanje radnje i prizora po gledalištu, sve nas to sili na pomisao da je Barrault i ovog puta bio u kušnjama stvaranja »totalnog kazališta«.

*

Petnaest godina nakon Barraultove drame, kanadska književnica Antonine Maillet, autorica sigurno najpopularnijeg i najprikazivanijeg dramskog djela u francuskom dijelu Kanade *La Sagouine* objavila je *Panurkea*,¹⁶ istovremeno kad je bio prikazivan u kazalištu *Le Theatre du Rideau Vert* u Ottawi.

Maillet se nije mogla ograničiti samo na Panurkea, jer »panurgeizam« može imati svoju izražajnu snagu samo u okolnostima koje su mu priređene, stvorene, dakle usputne. U 1. dijelu drame Panurge je u sjeni Pantagruela i brata Jeana.

Umjesto prologa Glasnik (Hérault) najavljuje više potrebu zdrava smijeha (»jer smijeh je ljudsko svojstvo« — *Parce que rire est le propre de l'homme*) negoli bilo što od

radnje. U Pantagruelovoj genealogiji spomenuti su i neki drugi divovi, a među inima i popularni kanadski junak Louis Cyr. Kao i sa svime drugim tako je i s divovima — svatko ima svoje. Uz konstataciju kako je rađanje težak proces čuje se glazba Gillesa Vigneaulta *Qu'il est difficile d'aimer*. Sam je čin rađanja riješen dosta jednostavno: »Pantagruel izlazi iz ogromne napuhane lutke...« (Str. 21) Dabome, bolničarke donose tom novorođenom divu goleme cuce i odjeću pa čak i medu kao igračku... Nagli Pantagruelov napredak u dobi, mudrosti i svemu popratnom potpuno je prepušten naraciji, istina mjestimice duhovitoj, ali koja na pozornici vene istovremeno čim se pojavi. U ranom se djetinjstvu, tu kao i kod Barraulta, u procesu rasta očituju smjene triju glavnih radnja: hranjenja, spavanja i pijenja, ali prve tri Pantagruelove riječi (tj. »piti« 3x) ovdje nisu baš onako gromoglasne kao u Barraulta. Nema ovdje ni onog strašnog mukanja (kao u Barraulta) nesretne krave koje najveći dio div Pantagruel guta skupa s mlijekom, s vimenom...

Rat s Picrocholeom i njegovima (gdje se posebno ističe već spomenuti Merdaille) najavljuje upravo babica, koja nakon poziva da se spašava tko može, kaže kako ih napada »kralj Picrochole, naš susjed i prijatelj«. Rat je svojevrsna burleska, sotija, ali kako nadilazi i svoje vrijeme i prostor tu se spominju i Gora sionska te konflikt između Židova i Arapa.

Kao i u Rabelaisa i ovdje se ističe svojom i hrabrošću i bojovnom vještinom upravo brat Jean.

Panurge se pojavljuje tek kad je potpuno riješen ishod rata, i to najprije jednom dječjom pjesmicom na engleskom, a poslije — e da bi pokazao kako on govori neki drugi jezik — jednostavno nabraja imena kanadskih gradova. Onih, dabome, teže izgovorivih kao Kouchibougoiuac, Temiscamingue..., a zatim: »Habla espanol, parla italiano, speak English, sprechen Sie deutsch, on parle joual«. Govoreći latinski, Panurge miješa neke crkvene izraze s poznatom oznakom Kanade »od jednog oceana do drugog« (»a mari usque ad mare«).

Panurge je lagano primljen u »bratstvo« »Reda onih koji se dobro provode« (Ordre du Bon Temps), a sve do konca drame ostaje otvoreno pitanje koliko je zaista postao »pantagruelist«. Kako je umoran od rata, Panurge pozivlje na provođenje ljubavi umjesto rata, baš kao i Barrault, samo što se ovdje ne spominje opatija u Thelemeu pa iz toga razloga one časne sestre djeluju kao nekakva slučajna protrakala pozornicom. Naime, te se časne sestre i Majka predstojnica pojavljuju u nekoliko navrata, ali bez ikakve druge motiviranosti do li da bace stanovitu ljagu na brata Jeana. Nekako samom pojavom Panurgea (samo ime bi se moglo prevesti kao »Sav u hitnji«) pokazuje se i njegov — a time ujedno i dramski — glavni problem: Panurge naime oklijeva bi li se ženio ili ne. I ako se bude ženio hoće li biti »rogonja«. Dabome, za to bi trebalo pitati Proroštvo, a njegovo se rješenje nalazi na dnu Božanske boce, za kojom su se uputili naši pustolovi. Za razliku od Rabelaisa i Barraulta, oni ne stižu na »Zvučni otok«, ne susreću se s najvećma ovozemaljskim čudovištima, nego dolaze ravno u Kanadu (iako se to izriječom ne kaže), a i bez pronalaska Božanske boce Panurge susreće svoju dosuđenicu.

Nakon što je Panurge ipak pojednostavnio stvar time što je odlučio oženiti se ako se pokaže jedna strana medalje, a stupiti u brak ako se pokaže druga (jedino ako novčić pri padu ostane uspravljen onda ostaje neženja), on tone u san gdje mu se odmah pojavljuju

»dviije bizarne osobe koje lamentirajući povlače neki dugi konop«. Te dvije osobe čine jedinstvo Tohu-Bohu i pokapaju svojeg »dobrog kralja diva Bringuenarillea«. Taj san — kao i mnogošta u ovoj drami — nema nekakva većeg značenja niti kakve dramske vezivne koherentnosti pa Pantagruel, brat Jean i Panurge raspravljaju kakvo bi značenje taj san mogao imati glede Panurgeove promjene bračnog stanja. Ni astrologinja, bolje rečeno gatar Trippa, nije baš od veće koristi pa Panurgeu prorokuje da će ga žena varati, tući i opljačkati. Panurgeov susret s Trippom pripada svakako duhovitijim stranicama ove drame.

Drugi dio drame počinje olujom na moru, koja je daleko slabijeg intenziteta nego u Barraulta, gdje se Panurge pokazuje strašljivcem, kukavcem, čovjekom koji smatra sretnicima one koji sade kupus (kajih je jedna noga na čvrstu tlu, a ni druga nije daleko od nje). On obećava sv. Ani — ako se živ izvuce — sagraditi zavjetnu crkvu, međutim kad se oluja stišava tvrdi kako će to biti crkva u boci. Kad ga prestraše najavom ponovne oluje on opet olako obećava ne samo da će to biti prava-pravcata crkva nego — bazilika.

Odmah pomišljamo da bi ovaj Panurge u nevolji mogao biti sam Rabelais, koji tvrdi kako se ničega ne boji »osim opasnosti«, koji se u borbama i opasnostima skriva iza čijih leđa, ali koji baš time postaje čovjek kojemu ništa što je ljudsko nije strano (Barrault tu Terencijevu misao i uzimlje kao moto svojoj drami). U nevoljama on želi pošto-poto preživjeti.

Nakon oluje, Panurgea glede ženidbe savjetuju (ne zna se tko gore) teolog, liječnik i filozof. Tako mu teolog govori da uzme ženu koja će biti dobro upućena u krjeposti, dobrih običaja, odana, koja će provoditi dane čineći dobra djela milosrđa, a noći u molitvi«, brat Jean primjećuje (str. 101) kako bi to bila »Drvena svetica« (Sainte Nitouche).

Pri koncu od više glasova mogu se čuti i riječi koje izgovara popularna La Sagouine u svojem akadijskom narječju, dok »slatka glazba oponaša ptičji pjev. Sve zahvaća začudnost i divljenje. Dekor postaje rajski«, a Pantagruel se pita: »Nismo li to u antičkoj zemlji Arkadiji?« (Str. 133) I dalje se čuju glasovi, sasvim rabelaisovski, riječi i rečenice a da se ne zna od koga dolaze. Tako Acadie postaje Arcadia, a i Pantagruelova Pustolovina dobiva dublje značenje, jer je spojila novu sa starom Francuskom.

Žena koja se pojavljuje u stilu Samaritanke objasniti će došljacima da su u »Novoj Francuskoj«, da među njima već pet stoljeća žive priče i basne, uspomene na vitezove i junake te na još veće divove nego je Pantagruel, misleći na Gargantuu, »koji je živio u vrijeme naših očeva u staroj Francuskoj«.

Panurge govori u zanosu: »Filtre ljubavi! Pijan sam, preobražen, ponesen slatkoćom življenja. Što ste mi to učinili, o ženo!« (str. 135) Kad se malko razbistrio, iako još pod teretima strasti i opčinjenosti, Panurge ipak pita zar nema baš nikakva lijeka protiv rogova na što mu »Žena« odgovara da postoji ljubav i vjernost. »Sve je drugo stvar rogonja i panurgizma«.

Prolaz s jednog kontinenta na drugi, uz jednu ojaču morską oluju te zaboravljanje svega o Božanskoj boci (koja se mjestimice, i opet bezrazložno, poistovjećuje sa »svetim Graalom«), svojevrsan dolazak »među svoje«, sve je to imalo značenje za kanadsku

frankofonu publiku, no Maillet je i odveć umjetnica da bi se upuštala u bilo kakve patriotske ustupke gledateljstvu.

Dabome, dosjetke kao ona da treba ženu tući i kad znaš zašto i kad ne znaš, jer ona uvijek zna zašto je to, zatim kad Panurge kaže da treba staviti očale kako bi bolje čuo, sve je to »déjà vu et entendu«.

*

Ragon je svoje djelo utemeljio na Rabelaisovu životu i o djelima je riječ tek ukoliko utječu na životne prijelomnice, a Barrault je — izuzmemo li zadnji prizor — gotovo potpuno isključio Rabelaisov život i radnju svoje drame gradio na onim odlomcima Rabelaisova petoknjižja koje mu se činilo najprikladnijim. »Bilo je to teško. Modernizirati njegov jezik znači ugasiti ga, izdati ga.« (11) Nasuprot Barraultu, Maillet je uzela samo jedan mlaz bogatog i živobojnog rabelaizma i usmjerila ga baš u onom pravcu koji je sam Rabelais jedva i naznačio.

Kao što reče Ragon: »Rabelais ne bijaše rabelaisovac. Svijet oko njega to sigurno jest.« (89) Rabelais nas stalno podsjeća na one glumce i klaune (jer klauni su ipak uvijek samo glumci čista srca i još čistijeg lica) koji svakoga svojom žalošću mogu nasmijati, a isto tako svojim smijehom rastužiti.

Ragon je »romanizirao« omanji isječak života Rabelaisova. Onaj fratar, koji intelektualno raste uz Rabelaisa, ali koji već slijedi nizbrdice velikog humanista za Barraulta, a niti za Maillet, nije bio ni od kakva interesa. Čini se da za Barraulta i A. Maillet Rabelaisova riječ bijaše glasna, živa, podrugljiva, sa svim strahotama i ljepotama sirenskog pjeva, a da bi joj odoljeli, ali ujedno da im je oboma sam život književnika Rabelaisa, koji je bio potrošen u sjeni nekoga ili nečega, uopće bio vrlo malo zanimljiv.

BILJEŠKE

¹ Svi su navodi iz Rabelaisovih djela prema François Rabelais, *Oeuvres complètes* (u dva dijela), koja je priredio Pierre Jourda, Paris: Editions Garnier Frères, 1962. Uz to izdanje služim se djelom *Pantagruel*, Paris: Edition Imprimerie nationale (Présenté par Nicole Cazauran, 1989). Mnogi su zanimljivi radovi o Rabelaisu i njegovim djelima, promatranima s raznih aspekata, objavljeni u *Etudes rabelaisiennes*.

² Jean Larmat, *Le Moyen âge dans le Gargantua de Rabelais*, Nice: »Les Belles Lettres« — Publications de la Faculté des lettres et sciences humaines de Nice 12, 1973. Opširan izbor literature nalazi se na str. 539-559.

³ L. Febvre, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle*, »La Religion de Rabelais«, Paris: Albin Michel, 1942.

⁴ O Moreovoj i drugim Utopijama iz vremena Renesanse v. *Famous Utopias of the Renaissance* (Introduction and Notes by Frederic R. Whine), Chicago: Packard and Company, 1946. Tu je renesansa uzeta u širem smislu, od Morea do F. Bacona.

⁵ »Quidquid sum et valeo, tibi id uni.« Usp. *Oeuvres complètes* II, 497-498.

⁶ Glede Jacquesa Cartiera: Rabelais spominje luku Thalasse u blizini »Sammalo, odakle je Cartier krenuo prema Novom svijetu«.

⁷ Kao jedan od dokaza da autor 5. knjige nije mogao biti Rabelais navodi se činjenica da je Scaligerovo djelo *Exercitationes adversus Cardanum*, koje se spominje u 5. knjizi, objavljeno prvi put tek 1557.

⁸ I sama legenda o divu Gargantui poznata je u francuskoj narodnoj tradiciji, a ime Gargantua spominje se prvi put 1471.

⁹ »Dosta (kaže Epistemon)! Heraklit veliki nejasni i mračni filozof... /Baste — (dist Epistemon)! Heraclitus, grand scotiste et tenebreux philosophe... / Treća knjiga, I, 471)

¹⁰ Mnogo je pisano o Rabelaisovu jeziku i stilu. Posebno je značajno djelo L. Sainéan, *La langue de Rabelais* (2 sveska), Paris: E. de Boccard, 1922-1925.

¹¹ Možda bi se i hrvatski izraz za anonimca, ili čije ime nije važno kao »Petar Petrović«, moglo dovesti u svezu s Rabelaisovim »Petrus de Petronibus« (Pantagruel, 132).

¹² L'origine primeves de mes aves et ataves fut indigene des regions Lemovicques, ou requiesce le corpore de l'agiotate saint Martial«. (Pantagruel, 105)

¹³ Da je riječ »muzafir« čuo od nekog Turčina, sigurno u tom slučaju ne bi navodio da je ista riječ i u »slavenskom«. Budući da je riječ o navigaciji, najvjerojatnije je da se pod »slavenski jezik« (»Sclavonicque«) podrazumijeva hrvatski. Na jednom se mjestu spominje »svjetionik Pharosa« (»Vismes la lanterne de Pharos«, 5. kn., II, 403), no to se gotovo sigurno odnosi na glasoviti svjetionik u Aleksandriji.

¹⁴ Puni naslov djela je: Rabelais — Jeu dramatique en deux parties, tiré des cinq livres de François Rabelais. Paris: Gallimard (*Le manteau d'Arlequin*), 1968. Dramu je izvela compagnie Renaud-Barrault 12. prosinca 1968. i, naravno, kao i većina Barraultovih kazališnih ostvarenja doživjela je značajan uspjeh. Glazbu je za tu dramu priredio tada popularniji kao pjevač nego kao glazbenik Michel Polnareff. Kako sam Barrault primjećuje, njegova drama nije prva dramatizacija Rabelaisova djela. (Vid. str. 11)

¹⁵ Dabome, u prijevodu se smisao tih igrarija riječima gubi. Tako napr.

»Veliki Bog stvori planete,
a mi stvaramo dobre obroke«
(»Le grand Dieu fit les planètes
Nous, nous faisons les plats nets.«)

¹⁶ Antonine Maillet rođena je u provinciji Nouveau-Brunswick (1929). Studirala je književnost na sveučilištu Moncton te u Montrealu, a na Université Laval postigla je doktorat iz književnosti tezom *Rabelais i narodne tradicije u Akadiji*. Od brojnih nagrada spomenimo samo Prix Goncourt, koju je dobila 1979, a bilo je to prvi put da je ta nagrada dodijeljena nekome izvan Francuske. Naslov je drame o kojoj je ovdje riječ: *Smiješne strašne i zastrašujuće pustolovine Panurgea, Pantagruelova prijatelja, prema Rabelaisu*.

ŠIMUN KOŽIČIĆ BENJA, PLIVAČ U MATICI*
O NEPOZNATOM TEKSTU ZADARSKOGA HUMANISTA

Bratislav Lučin

Dana 31. svibnja 1492. bijaše u Rimu neobično svečano: iz Ankone je, u pratnji dvojice kardinala, stigla relikvija nesvakidašnje vrijednosti. Zaštićenu kristalnim stijenkama, najprije ju je u crkvi Santa Maria del Popolo kardinal Giuliano della Rovere (budući papa Julije II) predao u ruke papi Inocentu VIII, da bi je ovaj odmah zatim u svečanoj procesiji ponio u crkvu sv. Petra. Tu je papa s *loggie* na pročelju udijelio blagoslov okupljenu puku, dok je pokraj njega kardinal Rodrigo Borgia (budući papa Aleksandar VI) držao dragocjenost visoko podignutu nad glavom.

U kristalu oklopljen nalazio se željezni vrh koplja, *sacrum ferrum lanceae* — onoga koplja kojim je, kako hoće predaja, rimski stotnik Longin probo Spasiteljev bok. Čudesnost relikvije nije u tom času nimalo bila zasjenjena činjenicom što su navodno upravo spomenuti glasoviti vršak vjernici već stoljećima mogli vidjeti u Nürnbergu i u Parizu; jer, rimskom je svečanošću, kaže Gregorovius u svojoj monumentalnoj *Povijesti grada Rima u srednjovjekovlju*, svaka sumnja ušutkana.

No nas će ovdje, kudikamo više od pitanja vjerodostojnosti samoga metalnog šiljka, zaokupiti okolnosti u kojima je on dopremljen u Italiju. Donio ga je, naime, turski izaslanik kao osobni dar otomanskoga sultana Bajazida II. papi Inocentu VIII. Predragocjeni poklon, dakako, ne bijaše predan u ruke kršćanskome poglavaru bez dobra razloga — a taj razlog zvao se Đem, rođeni Bajazidov brat, koji se već tri godine nalazio u Vatikanu kao sasvim osobit papin zatočenik. No niti oruđe Kristove muke, niti veliki novčani iznosi ne bijahu poslani — kako bi se u prvi mah moglo pomisliti — radi Đemova otkupa. Naprotiv, i

* Ovaj je tekst objavljen u časopisu *Kolo*, br. 1/2001, no s lektorskim intervencijama koje kao auktor najvećim dijelom ne mogu prihvatiti te s nekoliko krupnih tehničkih propusta (izostavljene i pomiješane slike i legende). Zbog toga tekst ovdje objavljujem ponovno, u izvornom obliku.

godišnja isplata od 40.000 dukata i dragocjeni poklon — sve je to spretnom Inocentu stizalo od Bajazida kao naknada radi toga da bi Đema trajno zadržao u vatikanskom »zlatnom kavezu«, u zarobljeništvu u kojem je nesuđeni prijestolonasljednik živio usred raskoši dostojne sultana — osim što je bio pod stražom nekoliko vitezova templara, te nije smio sam napuštati svoje prostorije. Bajazid je naime strepio od mogućnosti da se njegov mlađi polubrat nađe na slobodi ili, možda još gore, da postane opasno oružje u rukama europskih vladara (»da postane vrškom koplja novoga križarskog pohoda« — upravo tako kaže *Encyclopaedia Britannica!*). Jer, valja znati, Đem je nakon smrti njihova oca Mehmeda II. Osvajača osporio pravo starijem bratu na otomansko prijestolje te je pokazao da može biti vrlo opasan protivnik i da ima mnoštvo pristaša. Ipak, u vojnom obračunu braće mlađi je bio prisiljen povući se, te je na kraju, u ljeto 1482, utočište potražio na otoku Rodu kod vitezova Ivanovaca. Otad počinje njegova jedinstvena sudbina: sin osvajača Konstantinopola, brat smrtnoga neprijatelja čitava kršćanskog svijeta, postaje dragocjenim taocem u rukama kršćanskih moćnika, glavnim zalogom dalekosežnih financijskih i diplomatskih operacija, u koje nakon velikog meštra Ivanovaca Pierrea d'Aubussona ulaze francuski dvor, papa, kardinali, pa i hrvatsko-ugarski i napuljski kralj. Daleko bi nas odvelo prikazivanje te fascinante epizode europske povijesti. Gregorovius nije propustio plastično ocrtati krupne interesne silnice koje su se plele oko velikoga Turčina te sugestivno dočarati njegov zapravo pust i tragičan život povlaštena zatvorenika. Đemova sudbina, uostalom, zaokupila je i jednoga nobelovca: pripovijest o njemu tvori samu jezgru *Proklete avlije*, antologijske proze Ive Andrića.

*

Nama je ovdje vratiti se predmetu religioznoga štovanja, svetoj relikviji koplja. Na dočeku broda kojim je turski izaslanik doplovio u Ankonu okupio se znatan broj biskupa; preuzevši svetinju, oni su je u svečanom ophodu pronijeli gradom te u čast događaja koncelebrirali svečanu misu. Nakon mise uslijedila je gozba, na kojoj se, posve u skladu s prigodom, razgovaralo o Spasiteljevoj Muci, pri čemu je među sudionicima došlo do raspre o tome je li štovanja dostojniji željezni vršak, što su ga upravo primili, ili Kristova odjeća, osobito nešivena košulja, koju je turski car i dalje zadržao u svojem posjedu. Ne bijaše tada prigoda dovesti spor do razrješenja, jer su se biskupi nakon izvršenja dužnosti trebali razići u svoje biskupije. Stoga su odredili jednoga među sobom koji će u pisanom obliku argumentirano raščistiti nastalu dvojbu. Zadaća je povjerena Marcu Vigeriu, profesoru papinskoga sveučilišta (La Sapienza) u Rimu i biskupu Sinigaglie. Zacijelo izbor nije slučajno pao upravo na njega: Marco (rođen 1446. kao Emanuele) Vigerio, franjevac konventualac, bio je pranećak Francesca della Rovere, tj. pape Siksta IV, Inocentova prethodnika na kormilu Petrove lađe, a k tome je slovio kao jedan od najizvršnijih teologa svojega vremena. Godine 1484. postao je *magister Sacri palatii* (»učitelj Svete palače«), što će reći službeni papin teolog, a godine 1505. Julije II. imenovat će ga za kardinala.

Vigerio je nedugo nakon jakinske svečanosti napisao traženo djelo, ali nije ga objavio. Sam to u uvodnom dijelu spisa obrazlaže kao auktorsku zadržku, strah da bi spis mogao izazvati kritike zbog nedostataka. Ipak, na kraju nije odolilo »zamolbama više vrlo

pobožnih i učenih ljudi«, koji su pročitali rukopis pohranjen u njegovoj knjižnici, te je napokon dao da se spis objavi. Knjiga se, zapravo: knjižica u četvrtini, pojavila pod naslovom: *Controversia de excellentia instrumentorum Dominicae passionis per Marcum Vigerium, episcopum Praenestinum, cardinalem Senogallensem, discussa (Spor o uzvišenosti oruđa Muke Gospodnje raspravljeno po Marku Vigeriu, biskupu Prenesta, kardinalu Sinigaglie)*. Tiskana je u Rimu kod Marcela Silbera (*alias* Franck), u studenome 1512. godine. U kolofonu stoji: *Romae, in ědibus Marcelli Silber al(ia)s Franck, mense Nouembri MDXII, sed(ente) Iulio II Pont(ifice) Max(imo)*.

*

Sada napokon dolazimo do za nas najvažnijega dijela ove priče. Naime, poznato nam je ime barem jednoga od spomenutih »vrlo pobožnih i učenih ljudi«, koji su Vigeria nagovorili da djelo izda na svjetlo dana. To je Zadraniin Šimun Kožičić Benja (oko 1460-1536), humanist i glagoljaški pisac, govornik i povjesničar, biskup i nakladnik. Kožičić se u Vigeriovoj knjizi pojavljuje kao auktor predgovora, a ovaj je, premda nevelik, za nas važan iz nekoliko razloga. Ponajprije, posrijedi je nov, dosad nepoznat tekst jednog od važnijih hrvatskih pisaca s početka 16. stoljeća; drugo, to je ujedno, koliko se zna, najranije Kožičićevo tiskom objavljeno djelo (dosad se mislilo da prvenstvo pripada govoru što ga je održao na šestom zasjedanju Petoga lateranskog sabora, tiskanu 1513); treće, zahvaljujući samom predgovoru, ali i Vigeriovoj knjižici, u prilici smo barem donekle dopuniti malobrojne podatke o Kožičićevu boravku u Rimu i okolnostima tiskanja njegovih latinskih govora. Prije potanjega objašnjenja gornjih natuknica, valja mi ovdje izreći srdačnu zahvalnost g. Ivi Dubravčiću, inženjeru, znalcu knjižne povijesti, bibliofilu i skupljaču starih izdanja hrvatskih pisaca, koji me ljubazno upozorio na postojanje Kožičićeva teksta i dostavio mi preslik stranica iz Vigeriove knjige. Primjerak na koji je on naišao tiskan je na pergameni, a čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Antwerpenu. Naknadno sam ustanovio da se jedan primjerak nalazi i u Benjinu rodnom gradu, u samostanu sv. Frane, kao privez uz *Kroniku* Euzebija iz Cezareje, Mletci 1483 (privez je, bez spomena Benjina imena, registrirao Šime Jurić u svesku *Inkunabule u zadraskim knjižnicama*, 1985). Jedini pak pisac koji je zabilježio povezanost Kožičića s Vigeriom — koliko mi je poznato — jest Branko Franolić: u svojoj vrijednoj bibliografiji *Works of the Croatian Latinists Recorded in the British Library General Catalogue* (pri ruci mi je drugo, prošireno izdanje iz 1998) uz Benjino ime uputio je na Vigeriovo djelo, s napomenom: »Edited by Š. Benja, bishop of Modrusch«; iz te napomene ipak nije razvidno da knjižica sadrži i Benjin tekst.

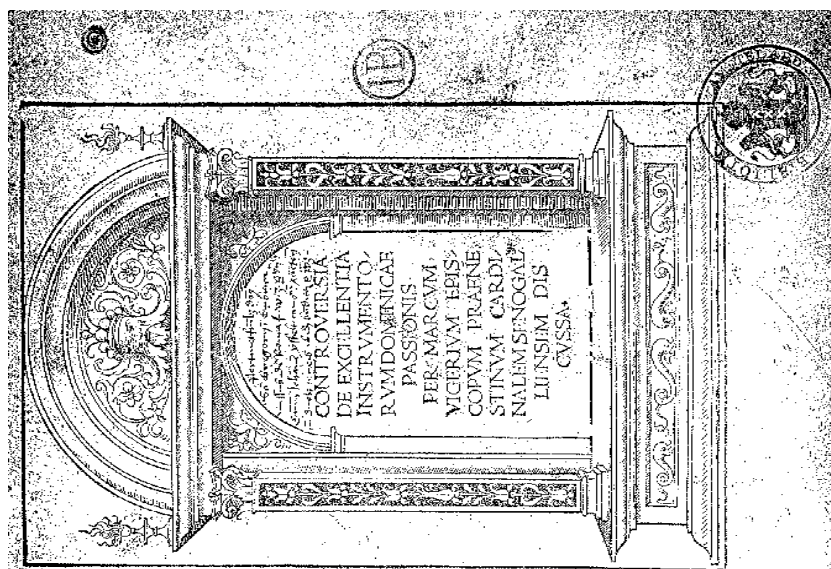
*

Kakav je sadržaj spomenutoga predgovora, zapravo poslanice upućene čitateljima? Pod naslovom *Simon Begnius, episcopus Modrusiensis, lectoribus bene uiuere (Šimun Benja, biskup modruški, čitateljima želi čestit život)* Kožičić nas obavješćuje da je, lativši se po želji kardinala Vigeria uređenja njegove osobne knjižnice, naišao na rukopis *Spora o štovanju oruđa Muke Gospodnje*. Zaintrigirala ga je novost teološkog pitanja, a ujedno

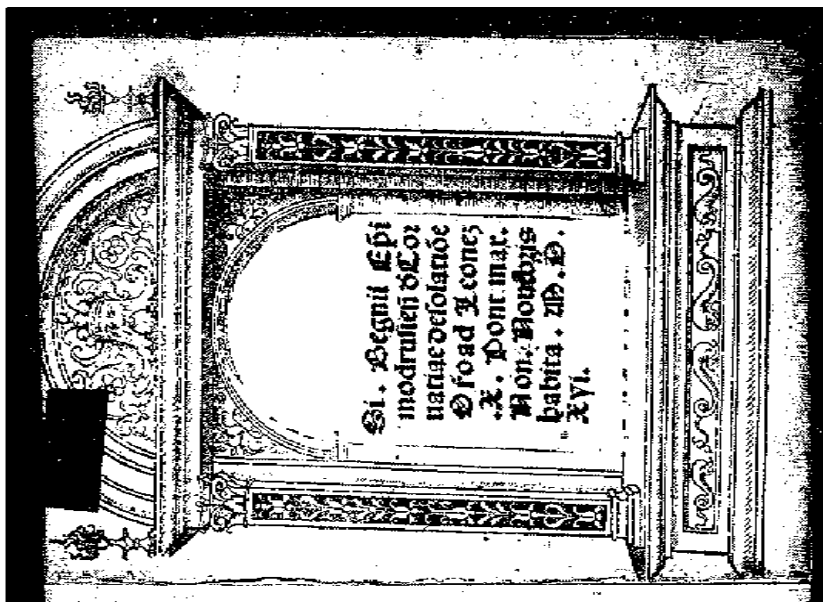
SIMON BEGNIVS EPISCOPVS
MODRVSIENSIS
LECTORIBVS BENE VIVERE.

Revolventi mihi factę Theologicę uolumina
in Bibliotheca Reuerendissimi patris Mar
ci Vigeri Episcopi Praenestini / Cardinalis
Senogallensis / ut suis illa locis coaptarent: quem ad
modu[m] ipse me facere uoluerat: ad manus uenit Con
trouersa / super cultu Instrumentorum Dominice
passionis / per ipsum. M. Cardinalem / non minus elo
quenter q[ue] doctę ac grauiter discussa. Vtq[ue] primu[m] li
brum aperui / accutus est animus de nouo dubio / si
ue problemate antiquam & piam perspicere uerita
tem / multis dudū ambiguarum / & q[ui] plurimos fugien
tem / qui Theologiam nō obscure profrentur. Cum
autem legere cepissem: quo progrediebar interius /
rapiebar / cum delectatione / ardentius ad legendum:
Experiebar sane / quod secundo a placido lumine
manibus euenire solet / quibus / quanto altiore ac ue
lociore unda feruntur / maior mandi facilitas & dele
ctatio ex labore conresecunt. Ita ubi ad dimidiā se
re operis partem perueni / ad legēdum usq[ue] in finem
exarsi. Quod cum fecissem / in idipsum me iteru[m] / atq[ue]
fieri accinxi. Et eius rei gratia / uolumen ipsum dor
a ii

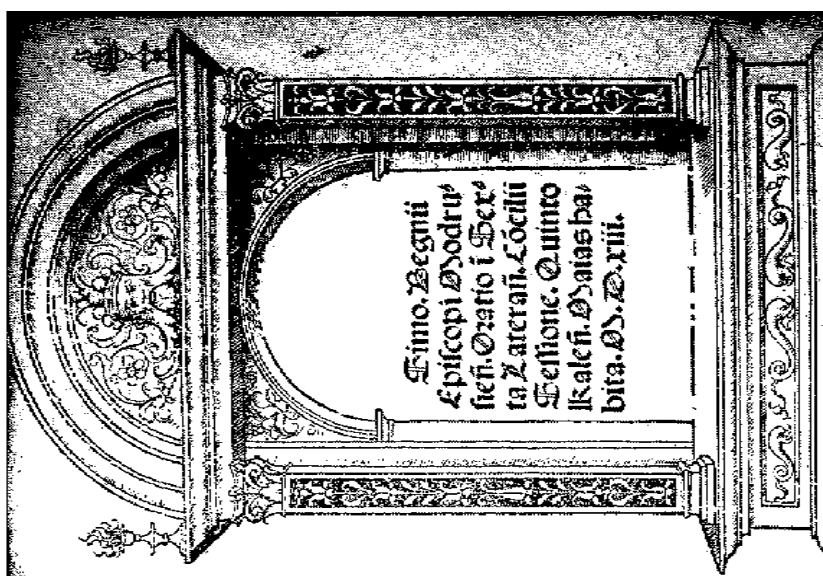
Prva stranica Kožičićeva predgovora Vigeriovu djelu

Naslovnica Vigeriove knjžice

Naslovnica Kožičićeva govora iz 1516.

Naslovnica Kožičićeva govora iz 1513.

ga je zanio čitateljski užitak, te je djelo *stante pede* pročitao od početka do kraja. No ne samo to: ponio je rukopis sa sobom kući, zadržao ga mjesec dana te ga u tom razdoblju pročitao još nekoliko puta, žaleći samo zbog njegove kratkoće. Korist koju mu je to štivo donijelo odlučio je podijeliti s čitateljima, pa je djelo (pod ponešto izmijenjenim naslovom) dao tiskati.

Lako nam je pretpostaviti da to nije mogao učiniti na svoju ruku, nego samo uz odobrenje auktora, ugledna teologa i crkvenoga premeta, tada šezdeset šestogodišnjega Vigeria. Da je ovaj cijenio Kožičića (tada otprilike pedesetogodišnjaka, otprije tri godine modruškoga biskupa), svjedoči već i to što mu je povjerio sređivanje svoje knjižnice i što je odobrio da se pobrine za tiskanje spomenute rasprave, no još više to što je dopustio da se u knjizi i sam pojavi, i to kao pisac predgovora — preporuke čitateljima. Vigerio je predgovor mogao, dakako, i sam napisati, ili zamoliti nekog od uglednih rimskih teologa da to učini, no ipak je tu čast iz nekoga razloga prepustio gotovo anonimnu hrvatskom biskupu. U ovom času teško je i pretpostaviti što ga je na to ponukalo. Je li pri odluci kakvu ulogu imao Peti lateranski koncil, koji je počeo u svibnju 1512, a na čijim je prvim zasjedanjima upravo Vigerio imao važnu ulogu (branio je Julija II. od optužaba shizmatičnoga koncila održanog u Pisi)? Knjižica je objavljena u studenom 1512, dakle neposredno prije početka trećega zasjedanja Petoga lateranskog koncila (3. prosinca), na kojem je, kao i na drugom (u svibnju) glavna tema bila upravo pobijanje pizanskih teza. Možda je u tom trenutku publikacija trebala osnažiti Vigeriov stručni auktoritet, ujedno podsjetiti kako je on još prije dvadesetak godina bio pozvan da raspravi aktualnu teološku nedoumicu. Inače Vigerio, sudeći po dostupnim podacima, nije bio osobito plodan pisac: godine 1507. objavio je *Decachordum Christianum*, djelo u kojem veliča kreposti Svete Obitelji, a nakon toga samo još ovu raspravicu o oruđima Muke, dok je njegov *Dialogus de tollendis abusis* ostao, čini se, netiskan. Erazmo pak spominje da je imao u rukama Vigeriovo pismo u obranu francuskoga humanista i svećenika Jacquesa Lefèvrea d'Étaplesa. Obje Vigeriove za života tiskane knjige (*Decachordum* i *Controversia*) objavljene su ponovno u zajedničkom izdanju 1517, tj. u godini nakon njegove smrti, i to u Parizu i u Hagenauu, te još jednom u Douaiu 1607.

*

Nedvojbeno je da je Kožičić u Rimu uživao određen ugled i prije govora što ga je održao pred Leonom X. na šestom zasjedanju Lateranskoga koncila, 27. travnja 1513 (*Simonis Begnii, episcopi Modrusiensis, oratio in sexta Lateranensis concilii sessione quinto Kalendas Maias habita MDXIII*). Svjedoči o tome i podatak zadarskoga notara Ivana Filipa Rajmunda kako je u listopadu 1510. zadarski plemić Šimun Benja boravio u rimskoj kuriji, u kojoj je i odsjeo. Povezanost s kardinalom Vigeriom možda je trag kojim bi se moglo doći do novih podataka o Benjinim rimskim poslovima: prije svega, trebalo bi pregledati eventualnu kardinalovu ostavštinu (knjižnica, pisma, rukopisi). No dok o eventualnim plodovima takva istraživanja ne možemo ni nagađati, već sam pogled na naslovnici Vigeriove knjižice navodi nas na zanimljiv zaključak. Njezin je grafički okvir, naime, potpuno jednak grafičkom okviru na naslovnici Kožičićeva govora iz 1513.

Dapače, isti se okvir nalazi i na drugom Kožičićevu latinskom govoru, objavljenom 1516 (*De Corvatae desolatione*). Ni na jednoj ni na drugoj Kožičićevoj latinskoj knjižici nema kolofona, pa nije poznat tiskar ni mjesto tiskanja. Doduše, već je Franjo Rački, zatim i Petar Kolendić, pretpostavio da su objavljeni u Rimu, ali za to nije bilo nikavih dokaza (bilo je mišljenja da su tiskani u Mletcima). Sada, budući da znamo kako je Vigeriovu raspravu tiskao Marcellus Silber *alias* Franck u Rimu, smijemo s dovoljno utemeljenosti zaključiti kako su Kožičićevi govori tiskani u toj istoj tiskari, u istom gradu. Iako su klišeji s grafičkim okvirima znali u ono vrijeme »putovati« od tiskara do tiskara, ipak je — s obzirom na Benjinu povezanost s Vigeriom i okolnost da je oba govora održao u Rimu — razložno pretpostavljati da su i *Govor održan na šestom zasjedanju Lateranskoga koncila* i *Opustošena Hrvatska* tiskani kod Silbera u Rimu.

Neće ovdje biti naodmet da podsjetimo kako Benja nije prvi hrvatski pisac koji surađuje s radionicom braće Euharija i Marcela Silbera *alias* Franck: još 1492. oni su tiskali izdanje Aristotelove *Politike* s tumačenjima Tome Akvinskoga što ga je priredio Rabljanin Martin Nimira, a 1494. sam je Martin kod Euharija Silbera objavio svoju knjižicu *Sermo de passione Domini (Propovijed o Muci Gospodnjoj)*. *Našijenačka veza* rimskih tiskara nastavila se — razvidno je — i nakon Euharijeve smrti (1509): Marcel je tiskao oba Kožičićeva govora, a još prije toga Vigeriovu raspravu.

*

Predgovor Vigeriovoj raspravi, opsega jedne kartice, zacijelo neće znatnije izmijeniti našu percepciju Kožičićeva povijesnog i književnog lika. No taj po svemu marginalan tekst povezuje, makar neizravnim putem, hrvatskoga prelata s odjecima središnjih europskih zbivanja. Ne zaboravimo, raspravici o oruđima Muke povod je dalo prispijeće kršćanske relikvije u sklopu opsežnih političkih manevara u odnosima spram prijetećoj osmanlijskoj sili, pri čemu je u igri bila i borba za prevlast među europskim državama. U maticu tih zbivanja, u nimalo mirne vode, Benja će odlučno zaplivati pet mjeseci poslije, ne više kao subjekt lijepe metafore *užitka u tekstu*, nego kao govornik koji će sa žestokim ogorčenjem, ali još uvijek i nadom, izreći svoj prvi govor pred Leonom X.

Drugi svoj istup pred istim papom, tri i pol godine poslije, hrvatski će govornik okončati s neskrivenom rezignacijom, iz koje se sluti predstojeći povratak u rodni kraj i u vlastitu biskupiju. Vrtlozi krupnih političkih interesa odbacili su ga, kao i tolike druge, u pokrajnji rukavac europske povijesti. Ali nipošto ne i našega pamćenja.

(Izvornik i prijevod Kožičićeva teksta tiskani su na sljedećoj stranici)

SIMON BEGNIVS, EPISCOPVS MODRVSIENSIS, LECTORIBVS BENE VIVERE

Reuoluenti mihi sacrae theologiae uolumina in bibliotheca reuerendissimi patris Marci Vigerii, episcopi Praenestini, cardinalis Senogalliensis, ut suis illa locis coaptarem — quemadmodum ipse me facere uoluerat — ad manus uenit *Controuersia super cultu instrumentorum Dominicae passionis*, per ipsum Marcum cardinalem non minus eloquenter quam docte ac grauitate discussa. Vtque primum librum aperui, accensus est animus de nouo dubio siue problemate antiquam et piam perspicere ueritatem, multis dudum ambiguum et quam plurimos fugientem, qui theologiam non obscure profitentur. Cum autem legere coepissem, quo progrediebar interius, rapiebar cum delectatione ardentius ad legendum. Experiebar sane, quod secundo ac placido flumine nantibus euenire solet, quibus, quanto altiore ac uelociore unda feruntur, maior nandi facilitas et delectatio ex labore concrescunt. Ita, ubi ad dimidiam fere operis partem perueni, ad legendum usque in finem exarsi. Quod cum fecissem, in id ipsum me iterum atque iterum accinxi. Et eius rei gratia uolumen ipsum domum detuli mecumque integrum mensem manere iussi. Vbi perlegi saepius omnia, solam operis breuitatem indolui, quam apud uos quoque accusarem, nisi de omnibus, quae proponit, animum haesitantem a principio plene quietum in fine dimitteret atque iucundum. Visus sum mihi lucrifecisse non parum ex hac lectione. Et ne auaritia (quam detestor) locum darem, hoc lucrum meum commune uobiscum facere (per impressorum operam) constitui. Qua in re si gratificatus uobis (ut spero et certus sum) fuero, lucrum hoc meum auctum existimabo. Valete et legite foeliciter relligionis nostrae fundamenta solide non minus quam expolite ac plane elaborata.

ŠIMUN BENJA, MODRUŠKI BISKUP, ČITATELJIMA ŽELI ČESTIT ŽIVOT

Dok sam listao knjige o svetoj teologiji u knjižnici prepoštovanog oca Marka Vigeria, biskupa Palestrine, kardinala Sinigaglie, da bih ih poslagao na njihova mjesta — kao što je on sam poželio da učinim — došao mi je u ruke *Spor o štovanju oruđa Muke Gospodinove*, što ga je jednako rječito koliko učeno i ozbiljno raspravio sam kardinal Marko. Čim sam otvorio knjigu, duh mi se zagrijao da o novoj dvojbi ili prijepornom pitanju razabere davnu i pobožnu istinu, koja je za mnoge već dugo nepouzdana i koja izmiče premnogima koji se ne bez uspjeha bave teologijom. Kad sam pak počeo čitati, što sam dalje napredovao, sve sam se gorljivije, s užitkom, zanosio za čitanje. Iskusio sam upravo to što se obično dogodi onima koji plivaju niz vodu u mirnoj rijeci: što ih dublja i brža struja vuče, to više im iz napora nastaje lakoća i užitak u plivanju. Tako sam, kad sam došao otprilike do sredine djela, usplamtio od želje da ga pročitam sve do kraja. A kad sam to i učinio, prihvatih ga se još jednom i još jednom. Radi toga sam odnio knjigu kući te sam odredio da ostane kod mene čitav mjesec. Pošto sam je više puta čitavu pročitao, samo sam požalio zbog kratkoće djela, na koju bih se i pred vama potužio, kad ono, glede svega što iznosi, ne bi postizalo da duh, u početku kolebljiv, na kraju postane posve spokojan i radostan. Učinilo mi se da sam od toga štiva stekao za sebe nemalu korist. Pa da ne bih dao mjesta škrtosti (koje se gnušam), tu svoju korist odlučio sam (trudom tiskara) učiniti dostupnom i vama. Ako vam u tome (kao što se nadam i uvjeren sam) učinim po volji, smatrat ću da se ta moja korist uvećala. Ostajte zdravo i čitajte sa srećom temelje naše vjere, izrađene jednako čvrsto koliko dotjerano i jasno.

NACIONALNO-POLITIČKE KONTROVERZIJE MEĐU
HRVATSKIM ISELJENICIMA U MAGALLANESU
(1896 — 1918)*

Mateo Martinić B.

UVOD

Velika nazočnost Hrvata (Dalmatinaca) u pokrajini Magallanesu (Čile) povijesno se isticala dvjema osobinama. Prva se odnosi na njihovu brojnost u odnosu na druge doseljeničke skupine europskog podrijetla koje su stigle u staru koloniju uglavnom u razdoblju između 1890. i 1914. godine, a druga, koja će se javiti tijekom vremena, odnosi se na njihov društveni, gospodarski i kulturni značaj, proizašao iz te nazočnosti i djelatnosti iseljenika i njihovih potomaka u kasnijem razvoju Magallanesa.

Da bi se to razumjelo, dostatno je imati na umu da su Hrvati činili otprilike polovicu od ukupnog broja europskih doseljenika na čileanskome jugu. To je u svoje vrijeme značilo sudjelovanje takvim udjelom u stvaranju krvnih srodstava da u današnjoj društvenoj zajednici u Magallanesu ono nije najvjerojatnije manje od jedne četvrtine.

No, postoji također još jedna osobina tog doseljeničkog kontingenta o kojoj se do sada nije valjano razmatralo pa je čak ne poznaju ni njegovi potomci. Riječ je o političkim i nacionalnim kontroverzijama među iseljenicima koje su se pojavile u posljednjim godinama 19. stoljeća i trajale do nešto poslije prvog desetljeća 20. stoljeća ili, točnije rečeno, do kraja velikog europskog rata iz kojega je izašla unija južnoslavenskih naroda i stvorena nova država Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, prethodnica Federativne Republike Jugoslavije.

Valja k tome istaknuti da su kontroverzije izbile posebno u iseljeničkoj eliti, dakako između onih koji su imali viši nivo obrazovanja. Većina se iseljenika emotivno opredje-

* Napis je objavljen u časopisu STUDIA CROATICA, Buenos Aires, svezak XXVI, br. 4, 1985, str. 303-331.

ljivala prema suprotstavljenim idejama i pasivno izražavala svoje sklonosti, no na kraju spomenutog razdoblja svi su se u većoj ili manjoj mjeri priklonili jednoj od prevladavajućih opcija.

OSNIVANJE AUSTRIJSKOG DRUŠTVA UZAJAMNE POMOĆI

Sredinom zadnjeg desetljeća 19. stoljeća skupina hrvatskih iseljenika brojila je tri stotine i pedeset osoba.¹ Poznato je također da je iseljenički dotok neprestano pristizao i naočigled rastao. To znači da je onda postojala dostatna temeljna skupina koja je mogla pokrenuti zajednička nastojanja u osnivanju udruženja uzajamne pomoći da bi se pružila određena zaštita radnicima, a to su u većini Hrvati i bili.

Tijekom 1896. godine u kavani Antonija Miličića u Punta Arenasu uobičajeno se svaki dan okupljao priličan broj ljudi, većinom Dalmatinaca, među kojima su bili Natalio Bravo Kosović, Elias Ilić, Alejandro Radulović i Vicente Litrica. U živom razgovoru o različitim stvarima Kosović je iznio potrebu stvaranja bratstva u uzajamnoj pomoći koja bi se pružala bolesnim sunarodnjacima ili onima kojima je ona potrebna. Ovdje valja napomenuti da su u to vrijeme Portugalci, Španjolci i Talijani nastanjeni u Magallanesu već imali svoje udruge uzajamne pomoći, a k tome je od 1893. godine postojalo jedno takvo udruženje, ali kozmopolitskog obilježja.

Nazočni su oduševljeno prihvatili Kosovićevu zamisao i pošto se ona brzo proširila među ostale iseljenike iz Dalmacije, nakon nekoliko dana sazvan je sastanak na kojem se jedino razmatrao njegov prijedlog i dogovoreno je osnivanje društva koje će biti utemeljeno 4. rujna 1896. godine.

Treba također napomenuti da je već tijekom održavanja tog pripremnog sastanka izbilo nešto što će poremetiti zajedničko raspoloženje. Dogodilo se da se Pedro Pasinović, jedna od najštovanijih osoba među iseljenicima, sudjelujući u raspravi, obratio okupljenima na talijanskom jeziku. To je izazvalo nazočne Dalmatince koji su tražili da im se to objasni. Pasinović im je rekao da je to učinio poštujući mali broj nazočnih koji ne znaju hrvatski jezik.

Onda se raspravljalo o pripadnosti udruge i u svezi s time o imenu koje bi ona trebala nositi. Unatoč pretežnom broju Dalmatinaca među nazočnima i njihovom mišljenju da bi društvo trebalo imati slavensko ime, nametnuo se austrijski naziv zbog toga što je postojao vrlo mali broj, neznatna manjina onih koji nisu bili hrvatskog podrijetla i zbog toga što su svi oni, koji bi pristupili tom društvu, trebali biti podanici cara Franje Josipa habsburškoga.

Otvorenim ili prikrivenim neslaganjem s tim, začeta je na samom početku klica budućih razmirica i nesloge.²⁻³

Možemo razumjeti nezadovoljstvo goleme većine članova društva jer, iako su priznavali da su podanici austrijske krune, nisu ništa manje bili svjesni da su slavenskoga

roda i da im je kultura i jezik hrvatski jer je njihov nacionalni osjećaj bio neupitan i snažan. Poznata je činjenica da im je u rodnoj Dalmaciji, iz koje su gotovo u potpunosti svi potjecali, carska bečka vlast nametnula talijanski jezik u službenoj uporabi, što nije imalo važnost i snagu zakona u tuđoj i slobodnoj zemlji kao što je to u ovom slučaju bio Čile.

Zbog tog i nekih drugih razloga otpor tijekom vremena nije jenjavao, a one koji su mu stajali na čelu, kao što je to bio Juan Sekul i Andrés Štambuk, izbacili su iz tog udruženja. Tim je povodom 9. listopada 1900. trideset i šest članova društva podnijelo upravi zahtjev da se održi opća skupština na kojoj bi se raspravljalo o tom vrlo značajnom i bitnom pitanju.

Unutar društva tada su se stvorile skupine koje su bile za ili protiv uprave što je dovelo do ostavke tajnika Andrésa Jurčića i ostalih članova uprave koji su se slagali s mišljenjima disidenata, a ta je okolnost poslije natjerala i samog predsjednika Matea Pasinovića da podnese ostavku. Bili su uzaludni pokušaji da se pravilnikom udovolji nezadovoljnice, obećavala im se čak uporaba hrvatskog jezika na sjednicama i u spisima društva; razdor je postao nepremostiv i sve je vodilo prema rascjepu.

Na kraju, u društvu su ostali oni koje bismo mogli smatrati lojalnim podanicima njegova veličanstva Franje Josipa. Bio je to znatan broj doseljenika iz Dalmacije, čednih i dobrih ljudi koji nisu nikad zanijekali svoju rasu, jezik, vjeru i kulturu, a nisu ih pobuđivali pozivi razdraganog narodnjaštva iz vodstva drugog znatnog dijela iseljeništa.

HRVATSKA ČITAONICA

Tijekom vremena je hrvatski nacionalni osjećaj, bez dvojbe potaknut dolaskom novih iseljenika, ojačao. On je dobio pravi izraz u spontanoj odluci vatrenih iseljenika o osnutku vrijedne kulturne ustanove koja bi služila kao središte u promicanju ideja i bila od društvene koristi.

Tako je 2. travnja 1899. rođena *Hrvatska čitaonica* i ona će biti prva takva ustanova hrvatskih iseljenika u iberijskoj Americi. Nju je povjesničar Lucas Bonačić nazvao »Zvijezdom Danicom slavenstva«.

Među njenim utemeljiteljima valja spomenuti Andrésa Juričića, Juana Sekula, Simona Paravića, Jerónima Martinića i Nicolása Štambuka koji su bili Juričićevi sudrugovi u upravi.

Unatoč svome kratkom postojanju, tek od jedne godine, ta je ustanova uspjela razviti takvu kulturnu djelatnost da se s pravom smatra zagovornicom i pretečom hrvatstva u Magallanesu.

HRVATSKO DOBROTVORNO DRUŠTVO

I prije nego što su i izbili sukobi u *Austrijskom društvu*, bilo je onih koji su, potpuno nezadovoljni njegovim postupcima, odlučili izaći iz njega, poneseni mišlju o osnutku drugog sličnog udruženja, ali s istaknutim slavenskim obilježjima. Doista, jedna skupina iseljenika, koju su predvodili Francisco Tomšić, Juan Sekul, Andrés Štambuk, Bartol Poduje, Juan Ursić, Juan Spanić i Juan Turina i još nekolicina, udarila je 28. prosinca 1900. temelje novoj zajedničkoj udruzi koju su nazvali *Hrvatsko dobrotvorno društvo*.⁴

Nedvojbeno hrvatska obilježja nisu se samo očitovala u isticanju hrvatskog imena, u uporabi hrvatskog jezika i nacionalnih atributa⁵ već posebno u tome što je ono, osim svojih ciljeva, postalo tijekom godina najprije snažna jezgra a zatim rasadište hrvatskog narodnjaštva u Magallanesu.

Jorge Jordan je u svojoj rječitoj besjedi pročitanoj na sjednici od 14. prosinca 1902. godine, prigodom proslave druge obljetnice udruženja, izrazio zajedničko raspoloženje njegovih članova pa je vrijedno ovdje navesti:

»Možemo biti ponosni što smo osnovali 'Hrvatsko dobrotvorno društvo'. Bijasmo prvi koji smo začeli pokret s ciljem da nas više ne zovu i prepoznaju kao Austrijance, nego po našem pravom hrvatskom imenu, hrvatskoj narodnosti i jeziku. Ne varam se kad kažem da još uvijek nismo svjesni kakvo smo djelo učinili. Hrvatska nam je, draga braćo, mila, ali to nije dostatno pa sada više nego ikad prije moramo biti za Hrvatsku i za hrvatsko ime. Ne dopustimo nikome da vrijeđa našu svetu stvar. S dubokim poštivanjem trebamo uznositi naš hrvatski jezik. Ukrasimo i ljepšajmo naše kuće jedino našim hrvatskim trobojnicama. Tako ćemo pokazati čitavom svijetu naš osjećaj hrvatstva i da smo časni sinovi zemlje koja je toliko dičnih ljudi dala Europi tijekom prošlih stoljeća, a koja danas stenje pod austro-ugarskim silništvom. Uznastojmo našim djelovanjem osloboditi od ropstva milu nam domovinu Hrvatsku.«⁶

SLAVENSKO VATROGASNO DRUŠTVO

Kao naknadni ishod unutrašnjih hrvatsko-austrijskih razmirica, nešto više od godinu dana poslije utemeljenja *Hrvatskog dobrotvornog društva*, osniva se vatrogasno društvo od dobrovoljaca isključivo slavenskog podrijetla, koji su uz to bili i podanici dvojne monarhije.

Bila je to zamisao Miguela Kačića koju je u studenome 1901. iznio zatraživši od uprave *Austrijskog društva* dopuštenje da održi u društvenim prostorijama sastanak na kojem će obrazložiti svoj naum. Sastanak je zaista održan 1. siječnja 1902. i prisustvovalo mu je 29 iseljenika, svi su bili Dalmatinci. Svestrano su podržali Kačićevu ideju pa je dogovorena osnivačka skupština za 6. tog istog mjeseca.

Toga je dana pod pokroviteljstvom *Austrijskog društva uzajamne pomoći* osnovana Četvrta brigada austrijskog dobrovoljnog vatrogasnog društva. Njezinu su prvu upravu činili Miguel Kačić, Lorenzo Miloš, Bartolo Poduje, David Dragičević, Juan Marović i Andrés Juričić.

Očito da izabrano ime nije bilo jednodušno prihvaćeno, pa je Juričić u ulozi kapetana već na sjednici od 10. travnja predložio da se ono promijeni u *Slavjansko dobrovoljno vatrogasno društvo*. Ipak taj prijedlog nije tada dobio potpunu podršku već je bio odbijen. Unatoč tom neuspjehu, Juričić je i dalje bio uporan u svom zahtjevu i promicao ga je kao rodoljubnu stvar. U tim je okolnostima 4. svibnja održana nova skupština društva kad je većina prihvatila potonje ime na kojem je inzistirao uporni Juričić.

Unatoč tome što je pridjev »slavjanski« bio prihvaćen, on je ipak djelomice zadovoljavao nacionalno raspoloženje većine dragovoljaca, a to što je ono prihvaćeno, treba shvatiti kao ustupak onima kojima bi zasmetalo hrvatsko ime. Usprkos tome valja istaknuti da su svi dokumenti društva bili na hrvatskom jeziku i da je bio prihvaćen pozdrav »Bog i Hrvati!« Time je tada, čini se, nacionalno raspoloženje Hrvata bilo zadovoljeno pa je započeo miran i stabilan razvoj društva bez ikakvih trzavica.

VRELA PROBUĐENOG HRVATSTVA U MAGALLANESU

Da bi se moglo razumjeti duhovno raspoloženje koje je zahvatilo južnoslavenske iseljenike, posebice one nastanjene u Punta Arenasu, valja podsjetiti kakve su okolnosti vladale u to doba, na početku 20. stoljeća, u majci domovini, zemlji Hrvata.

Od početka četvrtog desetljeća prošlog stoljeća kada se 1848. u srednjoj Europi javlja društveni i politički pokret kao zakašnjeli odraz Francuske revolucije, u Dalmaciji niče ilirizam kao ideološka i pokretačka snaga nacionalne obnove jugozapadnih Slavena iz čega je izašao Hrvatski preporod kao što je u to doba bio Risorgimento u Italiji.

Ljudevit Gaj (1809-1872), otac ilirizma, počeo je buditi uspavanu hrvatsku nacionalnu svijest. Pokret se formirao napajanjem njegovim idejama i polako je nametnuo javnu upotrebu hrvatskog jezika umjesto lokalnih govora i tuđih jezika. Time se značajno razvila hrvatska literatura (i lirsko pjesništvo) kao izraz duhovnog preporoda koji se okretao nacionalnoj kulturi drevnih korijena. Gajev je politički san bio stvoriti državu koja bi okupila sve južnoslavenske narode koji su u to doba bili razdvojeni i pod različitim vlašću (austrijskom, mađarskom, srpskom, otomanskog carstva). Taj romantičarski ideal nije mogao uspjeti jer se dio Srba, Slovenaca pa čak i dio hrvatskog naroda tomu odupirao.

Međutim, revolucija 1848. godine u Austriji pokazala je da je hrvatska vojska odlučan čimbenik afirmacije monarhije i ostanka Mađarske u carstvu i to povijesno učešće je kao nikad prije probudilo nadu mnogih rodoljuba u uskrsnuće personalne hrvatske nacionalne politike o ujedinjenju svih svojih povijesno hrvatskih zemalja kao federacije unutar habsburškog carstva. Tako je hrvatska hrabrost i krv održavala bečku vlast i učinila da

mađarski ustanak doživi poraz. Nezahvalnošću mladog cara Franje Josipa osujećen je san o obnovljenoj Hrvatskoj.

Takve su bile okolnosti kad se pojavio sjajan lik velikog mislioca i rodoljuba Ante Starčevića koji je jasno i potpuno zastupao u zagrebačkom Saboru i u samom Beču neotuđiva prava svoga naroda. Stvorio je Stranku prava koja se napajala njegovim idejama. U njoj će doći do potpunog filozofsko-političkog izraza hrvatski nacionalizam ili hrvatstvo koje je ojačalo u borbi protiv mađarskog hegemonizma.

Starčevićeve ideje koje su se širile i bivale prihvaćane od 1861. pa do njegove smrti 1896, bile su zasnovane na obnovi hrvatskog nacionalnog identiteta kroz ujedinjenje hrvatskih povijesnih krajeva i ponovnog razvoja stare kulture kako bi se poslije mogao svladati legitimizam (lojalnost carskoj dinastiji), onda kad se izgubi povjerenje u Beč i konačno izgraditi nacionalnu demokratsku i liberalnu državu u skladu s političkim razvojem zapadne Europe.

No, ipak na početku 1870. godine hrvatstvo je dobilo takmaca kad je slavni đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer uzdigao stijeg Gajeva ilirizma i obnavljajući njegove zamisli, isticao osnovni cilj političkog ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda — jugoslavenstvo.⁷

Strossmayerove ideje su imale oduševljene pristaše u Dalmaciji, pridobile su čak i političke vođe kao što su to bili Frano Supilo i splitski gradonačelnik Ante Trumbić koji su postali veliki starčevićanci. To objašnjava snažno jugoslavenstvo koje su mladi ljudi upili u Dalmaciji i poslije ga širili među iseljenicima.

No unatoč širokom prihvaćanju svojih zamisli, hladnoća koju su iskazivali Srbi prema njima, odlučila je da se sretne sa Starčevićem.⁸ To se dogodilo 1894. kad se ujedinjuje hrvatska oporba protiv vladajućeg carskog austrougarskog režima i objavljuje svoj neposredni zahtjev ujedinjenja povijesnih hrvatskih zemalja u zajedničku državu, ali unutar političkog sustava habsburškog carstva.

To ozračje velikog preporoda nacionalnog duha i kulture i kontroverzija o načinima iznalaženja praktičnog rješenja u ostvarenju glavnog cilja — obnove hrvatske domovine, ta čežnja koja se zakriljeno ugnijezdila u duši naroda tijekom dugih osam stoljeća i napajala mu um i dušu, imala je dalekog odjeka u srcu i mislima mnogih iseljenika na tlu Amerike.

Imajući na umu te okolnosti, možemo u Magallanesu na početku 20. stoljeća uočiti dva stava ili težnje. Jedan, legitimistički ili austrijski koji je otvoreno iznosila većina, ali u tome valja voditi računa o broju Dalmatinaca u *Austrijskom društvu uzajamne pomoći*. On se može definirati kao jednostavan čin o kojem se nije razmišljalo ili barem kao prihvaćanje činjeničnog stanja u domovini, dok je samo nekolicina zastupala promišljeno pridruživanje austrougarskoj vladavini. Drugo je bio hrvatski nacionalni pokret koji je sve više dobivao rodoljubnu potporu velikog broja iseljenika i koji je virtualno prevladao među iseljeničkom »inteligencijom«.

BORBA ZA ISELJENIČKO PREDSTAVNIŠTVO IZMEĐU AUSTRIJSKOG I HRVATSKOG PRIPOMOĆNOG DRUŠTVA

Političke trzavice, koje su uskomešale dalmatinsko-hrvatsko iseljeništvo u Magallanesu, izbile su u javnost tijekom 1903. godine kad su pojedina društva nastojala steći naklonjenost i priznavanje prvog austrijskog diplomatskog predstavnika u Čileu.⁹

Bilo je to djelomice i pitanje ugleda u mjesnoj društvenoj zajednici, a posebice u svojoj ovdašnjoj naseobini i pokrajinskoj vlasti. Stoga je *Hrvatsko pripomoćno društvo* u nastojanju da pretekne svoga suparnika podnijelo zahtjev o imenovanju konzularnog predstavnika kako bi se zadovoljile potrebe iseljenika.¹⁰

Tako je u pismu, koje su 1. travnja potpisali Juan Sekul, predsjednik, Jorge Jordan, tajnik, i Juan Turina, blagajnik, upućeno austrougarskom ministru Leonardu Starzenskom, među ostalim stajalo:

»Vaša Ekscelencijo, kao vjerni podanici austrougarske monarhije, koju V. E. ima čast danas predstavljati u ovoj Republici, a u ime tisuću i pet stotina naših građana koji govore hrvatskim jezikom i žive ovdje na krajnjem jugu svijeta, javljamo se u traženju prava koje nam po Božjim i austrougarskim zakonima pripada, pa neka V. E. izvoli što je moguće prije imenovati konzula u ovom gradu koji bi pored predstavljanja Države čiji smo mi podanici, štitio i naše buduće interese.

Prošlo je dvadeset godina otkako su Hrvati stupili nogom na ove obale i bili do dana današnjega poput broda bez kormila. Mnogo smo se puta obraćali našem poslaniku u Beču e da bi nam imenovao konzula, ali je uvijek to bilo uzaludno. Danas sve naše nade polažemo u V. E. kako bi nam molbe bile uslišane i da nam bude imenovan pravičan i častan konzul naše hrvatske narodnosti na diku Austro-Ugarske, a koji bi nas uza to mogao razumjeti na našem hrvatskom jeziku.«¹¹

Valja nam napomenuti da se rodoljubivi duh, koji je pokrenuo podnositelje molbe, nije očitovao toliko u uljudnom zahtjevu na kraju drugog odjeljka citiranog ulomka, koliko u izricanju pozdrava na kraju pisma: »Neka Bog čuva Njegovo Veličanstvo, našeg dobrog hrvatskog kralja Franju Josipa I. i njegova izaslanika grofa Leonarda Starzenskog.« Na otmjen i profinjen način podsjeća se diplomat na točnu povezanost njegova vladara i hrvatske zemlje.

Odgovor, kako dolikuje osobi iskusnoj u toj službi, sadržavao je ministrovu zahvalnost na pozdravima i obraćanju i to kako će se osobno zauzeti za njihov podnesak. Osim toga je tražio da mu se podnesu podaci o mogućim kandidatima za carskog i kraljevskog konzula u Punta Arenasu.

No, kad su austrijski legitimisti, koji su zakasnili u izražavanju svoje privrženosti Starzenskome, doznali za prepisku, odlučiliše što brže izraziti odanost. Dana 27. svibnja te 1903. godine upućeno je saopćenje carskom i kraljevskom predstavniku u kojemu potpisnici duboko žale zbog njegova brzog priznavanja istovrsnog hrvatskog društva.

»Mi potpisani« — istakli su — »članovi uprave 'Austrijskog pripomoćnog društva' slobodni smo upoznati V. E. s našim dubokim razočarenjem koje smo doživjeli vidjevši

da se V. E. obratila upravi 'Hrvatskog pripomoćnog društva' tražeći podatke o osobi koja bi mogla predstavljati našu domovinu u ovim krajevima.

Ovaj neobičan postupak naći će V. E. opravdanim kada sazna da društvo kojemu pripadamo jest jedini i pravi predstavnik austrougarske naseobine kao što je to jasno istaknuto u njegovu imenu.

Smatramo našim pravom upoznati V. E. da je 'Austrijsko društvo' bilo prvo udruženje u naseobini, i da postoji od 1896. godine i od tada uspješno djeluje. Zahvaljujući pregnuću svojih 280 članova uspjelo je danas posjedovati kapital u pričuvi od 10.000 čileanskih pesosa. Pomoć, koju ovo društvo pruža onima koji osjećaju da im je ona potrebna vidljiva je i potpuno prepoznata i time ne niječemo 'Hrvatsko društvo', koje je kasnije nastalo i njegove zasluge. Mislimo da ono nije pozvano da predstavlja našu zajednicu jer mi želimo jedinstvo moćnog carstva, a ono nas iznimno vrijeđa, nas odane austrijske podanice.

Zbog toga dužni smo V. E. smjerno izložiti naše mišljenje o tome da svaki podatak u svezi s našim najprikladnijim predstavnikom iz ovog područja treba ovo društvo odaslati.«¹²

Nekoliko tjedana poslije tog pisma slijedio je zahtjev upućen Starzénskom sljedećeg sadržaja:

»Dolje potpisani vjerni podanici Nj. V. austrougarskog cara jednako prosvjeduju protiv tvrdnje koju je tom časnom predstavniku Carstva u Čileu iznijelo 'Hrvatsko pripomoćno društvo' kazavši da u Punta Arenasu postoji samo hrvatska naseobina i savjetuju gospodina ministra da se u imenovanju carskog predstavnika pridržava mišljenja o određenoj osobi koju uprava 'Austrijskog društva' smatra podobnom budući da ono ima velike zasluge, vrijedno članstvo i velikodušno je prema potrebama društva.«¹³

U svom odgovoru diplomat je pazio da ne povrijedi ničiju osjetljivost i izbjegao je izjasniti se u korist jednog ili drugog društva, a što se tiče imenovanja konzula, istakao je da bi bilo najprikladnije da donesu prijedlog na temelju zajedničkog dogovora.

Zbog poznate netrpeljivosti između vođa obaju društava, takav prijedlog nije imao izgleda na uspjeh. Naprotiv, filoaustrijanci su se požurili dati ministru na znanje kako ne postoji mogućnost dogovora s hrvatskim društvom zbog već znanog njegova revolucionarnog i separatističkog duha koji prožimlje ljude iz hrvatske provincije i čak ga iskazuju u tisku, što potvrđuje postojanje lista »Sloboda« u ovoj zemlji, a sve je to u suprotnosti s raspoloženjem većine podanika Nj. V. Cara, a ono nedvosmisleno predstavlja 90 posto.¹⁴

Da bi se razumjelo spominjanje »Slobode«, potrebno je napomenuti da je taj list, koji je u ožujku 1902. godine pokrenuo u Antofagasti Juan Krstulović, ubrzo dolazio među iseljenike u različitim dijelovima Čilea i da je podržavao politiku hrvatskog nacionalizma i neposredno zastupao nezavisnost stare kraljevine.

Očito nezadovoljstvo, koje su legalisti prema listu iskazivali, bilo je takvo da je ono potaklo netrpeljivost prema njegovom dopisniku iz Punta Arenasa Andrésu Juričiću i gotovo su ga istjerali iz *Austrijskog društva* gdje se hranio.

Bilo je prirodno da se u tim okolnostima grof Starzénski priklonio spomenutom društvu i prihvatio njegov prijedlog za konzularnog predstavnika. Izbor je pao na Joséa Pasinovića, poznatog trgovca podrijetlom iz Boke kotorske.

U svakom slučaju austrijski legitimizam u Magallanesu je izvojevao pobjedu. No, to je bila Pirova pobjeda jer na kraju posljedica toga i još neke druge vanjske okolnosti pridonijele su da hrvatsvo ojača i proširi se među članovima lokalne dalmatinske zajednice.

ZBIVANJA U HRVATSKOJ IZMEĐU 1903. I 1909. I NJIHOVI ODRAZI U MAGALLANESU

Ipak to što se događalo u okrilju dalmatinske naseobine u Magallanesu bilo je samo mala obiteljska razmirica bez većeg značenja. Međutim, ona će ojačati i postati sve važnija kad su se odista uznemirujuće vijesti iz daleke domovine o hrvatskom protumađarskom ustanku proširile 1903. među iseljenicima.

Sramna i slijepa bečka i budimpeštanska politika prema Hrvatskoj nije nimalo htjela zadovoljiti legitimno nezadovoljstvo pretežne većine stanovništva, nego ga je još više ozlojeđivala. Izraženi zahtjevi za autonomijom, koji su vodili računa o jedinstvu carstva i potpuno opravdana težnja za samoopredjeljenje hrvatskog naroda, bivali su ponovno zanemarivani i izigrani i tako izazvali narodnu pobunu u raznim dijelovima Hrvatske (Slavonija) pod mađarskom vlašću koja je bila brutalno ugušena.

Tada su hrvatski predstavnici iz Dalmacije i Istre u bečkom parlamentu zahtijevali da Franjo Josip intervenira kao hrvatski kralj, ali je to bilo bez uspjeha. Ta nepromišljenost vladara, kao što je to dobro istakao Prvislav Weissenberger, obilato je pridonijela radikalizaciji hrvatskoga nacionalizma (1968:25).

Brojna je hrvatska naseobina u Magallanesu prva u Čileu doznala za te događaje i nije trebalo dugo čekati njezine izraze bola i osude. Nacionalna zastava na pročelju središta *Hrvatskog pripomoćnog društva*, dignuta je na pola koplja u znak žalosti za žrtvama mađarskog terora. Osnovan je *ad hoc* odbor radi prikupljanja novčane pomoći za rodbinu palih tijekom prosvjeda i tom su prigodom pozvani iseljenici da odustanu od proslave careva rođendana 18. kolovoza i da se tako solidariziraju u izražavanju osude kao što čine druge zajednice na sjeveru Čilea.

Izrazi osude hrvatskih nacionalista u Magallanesu nisu ipak poprimili takvu oštrinu ili čak nasilje koje će se poslije pojaviti među iseljenicima u Antofagasti.

Ali na tome se nije ostalo jer je novi oblik reakcije u Magallanesu na poznate događaje u Hrvatskoj našao u odluci *Četvrtog vatrogasnog društva* donesenoj na skupštini 25. lipnja te godine kojom se jednostavno određuje da se društvu dade hrvatsko ime.

U rodoljubnom zanosu nekoliko su mjeseci poslije iznikla u Punta Arenasu nova udruženja.

Prvo je bilo *Hrvatsko tamburaško društvo »Tomislav«* osnovano 22. svibnja 1904. na poticaj Pedra Gašića, koji je nedugo prije toga stigao u Magallanes. Cilj mu je bio promicati hrvatsku glazbu, pjesmu i poeziju i njegovanje rodoljubnog osjećaja što je sve trebalo poslužiti širenju hrvatske kulture u regiji kako među svojim tako i među drugima.¹⁵ Slično nastojanje na području scenske umjetnosti urodilo je te iste godine osnivanjem *Hrvatskog omladinskog dramskog društva*. I, konačno, prigoda je spomenuti pojavu tjednika *Male novine*, 19. ožujka 1905. godine, koje je pokrenuo već spominjani Gašić. On će otada postati jedan od intelektualaca koji će nadahnjivati hrvatski nacionalni pokret u Magallanesu čiji će rast i sve veća konsolidacija biti očevdini.

Tako su tekli događaji sredinom prvog desetljeća. Stanje, mogli bismo reći, ustalilo se u nekakvom *statusu quo*. Legitimisti, okupljeni u svome bastionu *Austrijskom društvu* raspolagali su konzularnim predstavnikom i ne baš velikim brojem vatrenih pristaša. Hrvatsko narodnjaštvo učvršćeno u raznim svojim društvenim udrugama, snažno je kročilo i stjecalo sve veću popularnost među iseljenicima.

U to doba zanimljivu su ulogu u konsolidaciji toga stanja odigrale vijesti koje su redovito stizale iz drugih sjedišta hrvatskih iseljenika kao što su to bili Antofagasta i Rosario, važan grad u Argentini, dakako pored novosti iz Dalmacije i Hrvatske.

Otuda i vijest o nagodbi nazvanoj »Riječka rezolucija« što je donijelo vodstvo dalmatinskih Hrvata kao dio političkog pakta sklopljenog s mađarskom oporbom i podnesenog bečkoj carskoj vladi, u kojem je u stvari prihvaćeno poštivanje hrvatsko-mađarske nagodbe iz 1868. (ona je ustanovila pravila kojima se uređuju uzajamni odnosi na temelju povijesne *pacta convente* iz 1102. godine). To je bio uzvrat za podršku dijela dalmatinskih i hrvatskih predstavnika u bečkom parlamentu i zagrebačkom saboru stavovima mađarske oporbe.¹⁶

Spomenuti dogovor je poslije nadopunjen drugim, poznatim pod imenom »Zadarska rezolucija«, prema dalmatinskom gradu u kojem je bio potpisan, a u skladu s kojim bi zapravo srpska manjina u Hrvatskoj preko svoga političkog vodstva podržala mađarsku oporbu, a ova bi se zauzvrat obvezala dati potporu u dobivanju veće slobode za hrvatski narod u okrilju kojega bi Srbi imali potpuno jednaka prava kao i Hrvati.

Te okolnosti koje su se činile značajne za budućnost i koje su imale izgleda stvoriti moguće skladno razumijevanje i uzajamnu dobrobit, izgubljene su nažalost u prvim tjednima 1906. godine kada se mađarska oporba uspjela dogovoriti s bečkom vladom i na temelju tog dogovora prihvaćen je stari vođa liberala i začetnik tog pokreta Ferenc Kossuth. To je imalo za posljedicu *sine die* odgodu općih izbora koji su trebali stvoriti određenu osnovu za politički preustroj naroda unutar carevine, a kojima su se Mađari odlučno suprotstavili jer su predstavljali određenu opasnost njihovoj hegemoniji.

Izigravanje te kratkotrajne nade išlo je u prilog mišljenju manjine koja je tražila da se prihvate radikalna, otvorena separatistička određenja. Tako se mogao postići hrvatsko-srpski (unutar Hrvatske) sporazum koji je nagovještavao budući uspon jugoslavenske ideje. Sve je to svojedobno ukazivalo na bespovratno kretanje prema zaista radikalnim stavovima.

U hrvatskoj dijaspori u svijetu, posebno u objema Amerikama, ti su događaji pospiješili usmjerenja rodoljubnih osjećaja i to tako da se, različitog intenziteta i oblika u pojedinim mjestima, učvršćivalo određeno strujanje i mišljenje koji su polako išli u prilog krajnjim nacionalističkim zahtjevima.

Antofagasta, važna luka na sjeveru Čilea i njezino područje na kojem je živio znatan broj Hrvata iz Dalmacije, bijaše jedno od središta ranog političkog previranja i njegov će se utjecaj proširiti na druge bliske mu sredine, ali i ne one izvan čileanskih, na skupine iseljenika u Boliviji i Argentini i, dakako, stići će i u udaljeni Punta Arenas u Magellanovu tjesnacu.

Ovdje će mišljenje Hrvata iz Antofagaste, koje se širilo ponajviše putem *Slobode*, naći svoj odjek. Rodoljubni se žar proširio velikim prostranstvom u kojem je živjela ovdašnja hrvatska zajednica i on se izražavao na različite načine, od običnih razgovora uz kavu do spontanijih govora i izlaganja na skupštinama ili nenadanih rasprava, pa onda na velikim proslavama povijesnih događaja kao što je to bila krunidba prvog hrvatskog kralja Tomislava i episkopskog sinoda koji je Zvonimir sazvao, ili u alegorijskim slikama o hrvatskom preporodu i u oslikavanju značajnih osoba kao što su Ivan Gundulić, general Josip Jelačić, Starčević i Strossmayer. Izvodile su se također herojske drame i pjevale su se pjesme i hvalospjevi patriotskog sadržaja, među njima i osjećajna »Lijepa naša domovino«.¹⁷

U tom ozračju dubokih nacionalnih osjećaja pojavila se na početku proljeća 1907. ideja da se stvori matično udruženje *Dom* pod čijim bi se okriljem okupila sva dotadašnja društva uključujući i *Austrijsko društvo uzajamne pomoći*. Tu su zanimljivu zamisao dali Pedro Hrdalo, Jorge Jordan i Esteban Livačić.

Osnivački se sastanak održao 28. rujna i na njemu je dogovoreno stvaranje *Jugoslavenskog doma*. Njegovo nas ime mora začuditi zbog vrlo rane upotrebe tog pridjeva čija je politička konotacija očita to više što su se među osnivačima nalazili ljudi kao što su Hrdalo i José Pasinović, poznati kao austrofil i legitimisti. U nedostatku drugih objašnjenja koja bi nas zadovoljila, treba prihvatiti to ime kao znak tolerancije prema političkim načelima hrvatskih narodnjaka.

Valja također napomenuti da su u pripremama i ustrojstvu te nove društvene udruge sudjelovali istaknuti predstavnici legitimista, što pokazuje da je unatoč razlikama bilo moguće skladno, uzjamno ophođenje, da je iznad svega bratska ljubav prožimala sve učesnike.

Prirodno je ipak bilo da osjećaji onih koji su zastupali hrvatsku ideju, jugoslavensku ili legitimističku, izbiju na površinu i da postanu izvori razilaženja čemu se može pripisati neuspjeh te zamisli dok je još bila u začetku. No, to je ipak bio vrijedan prvi pokušaj u doba koje još nije bilo zrelo za jednu takvu zamisao.

U to vrijeme u Punta Arenasu se pojavio novi list pod sugestivnim imenom *Domovina* koji je od samog početka trebao biti glasilo nacionalnih stremljenja.

U međuvremenu, vijesti iz Europe su zaista bile zabrinjavajuće jer su nagovještavale krizu slavensko-austrijsko-mađarskih odnosa, što je moralo utjecati na buduća zbivanja na Balkanu.

Napetosti su započele u užoj Hrvatskoj koja je u stvari bila pod mađarskom vlasti.

Hrvatska oporba u zagrebačkom parlamentu, a ona je predstavljala pretežnu većinu hrvatskog naroda, ukazala je nepovjerenje kukavnoj banovoj vladi u Hrvatskoj, koju je nametnula Budimpešta. Nakon toga ban, da bi izbjegao tenzije, raspušta 12. prosinca 1907. godine Sabor. Narodni zastupnici su iznijeli ozbiljne optužbe: ponovna teška povreda ustava što povlači kršenje mađarsko-hrvatske nagodbe.

U takvoj pregrijanoj klimi sazvani su novi parlamentarni izbori u veljači 1908. na kojima su mađaroni doživjeli strašan poraz. Na to je Franjo Josip, naravno pozvan da bude sudac u političkim sukobima, donio 13. ožujka dekret o ukidanju Sabora. Na taj postupak poslanici oporbene hrvatsko-srpske koalicije odgovorili su »Ožujskim manifestom« (20. III. 1908.) kojim se proglašava neotuđivo pravo hrvatskog naroda na samoopredjeljenje i ujedinjenje bratskih slavenskih naroda po krvi i zajedničkom jeziku.

Odgovor nametnute carske vlasti je bio primjer okorjele i slijepe nepopustljivosti dvojne monarhije da se suoči i razmotri to za nju osjetljivo, a sada uz to i goruće pitanje: apsolutistička i sumorna vlast, gušenje javnih sloboda, gaženje autonomije Sveučilišta u Zagrebu, žarišta nacionalne inteligencije.

Hrvatska sveučilišna mladež, vidjevši da su osnovna njena prava pogažena, njena *alma mater*, odlučila je otići u druga sveučilišna središta, Prag i Beč noseći sa sobom klicu neugasivog nezadovoljstva prema vladajućem režimu.

Stanje je bilo veoma teško kad je austro-ugarska vlada odlučila anektirati povijesne hrvatske krajeve Bosne i Hercegovine. Sličan tome čin, koji bi hrvatski narod trebao prihvatiti s oduševljenjem ukoliko bi značio konačno oslobođenje svetih i neslobodnih zapadnokršćanskih krajeva, koji su do 1878. bili pod turskom vlašću, sada je bio zaprepasten odlukom Austro-Ugarske da ih stavi pod svoju dominaciju umjesto da ih priključi — kao što bi to bilo sukladno s povijesnim pravom — Hrvatskoj. To je duboko povrijedilo hrvatski nacionalni osjećaj i usput uznemirilo Kraljevinu Srbiju koja je također imala aspiracije prema tim starim slavenskim zemljama.

Da bi se zataškala tako velika nepromišljenost, izmišljen je i pripremljen lažni proces protiv nekolicine zastupnika hrvatsko-srpske oporbe da su se stavili u službu strane vlade u Beogradu, a protiv carskih interesa. Bio je veoma žalostan taj poznati proces u Agramu (austrijsko ime Zagreba) koji nije nimalo postigao svoj cilj već je umjesto toga izazvao međunarodnu osudu i pridonio je da se hrvatska dijaspora okupi oko političkog programa koji se neumitno okretao prema jugoslavenstvu.

Uzaludno je nekoliko političara u Beču, među kojima je bio i nasljednik krune nadvojvoda Franz Ferdinand, savjetovalo dvojnu vladu da bude umjerena kako se ne bi povećao naboj u Hrvatskoj, koji bi se od antimadžarskog mogao pretvoriti u antiaustrijski. Umjerenjacima je možda ostala jedina mogućnost da bi se sačuvalo carstvo u tome da se Slavenima prizna status jednakosti s Nijemcima i Mađarima i da se njihova država preustroji u veliku federaciju.

Možemo zamisliti kako su se u Punta Arenasu primale jedna za drugom vijesti o kojima se govorilo i raspravljalo na osebujan slavenski način, na skupovima i sastancima. Možemo također pretpostaviti kako su tijekom vremena mišljenja i uvjerenja polako

poprimala sve očituju orijentaciju u prilog jugoslavenske ideje. Bijaše to polagana, ali očigledno neizbježna promjena.

Tada, pri kraju 1908. godine, u Punta Arenas stiže doseljenik, liječnik Mateo Bencur, Slovak po rođenju, ali je dugo službovao i živio na dalmatinskom otoku Braču, gdje se i oženio Petronijelom Didolić, kćerkom štovane obitelji u Selcima. Bencur je bio vrlo inteligentan čovjek, široke kulture i vrlo je brzo postao štovani i cijenjeni u naseobini hrvatskih iseljenika zbog svojih ljudskih osobina i razboritosti. On je u svom intelektualnom opredjeljenju bio zastupnik slavenske ideje što ga je tada svrstalo u Starčevićeve poklonike. Njegovo znanje i jasnoća razmišljanja učinili su ga nedvojbeno čimbenikom sklada i umjerenosti i osobom od očiglednog utjecaja u intelektualnom krugu Hrvata u Magallanesu i većini običnog iseljeničkog življa.*

Odgovarajući izraz osjećaja, koje su toliki događaji morali pokrenuti u većem dijelu iseljenika, možemo naći u proglasu koji se 23. listopada dijelio u Punta Arenasu namijenjen Hrvatima, Srbima i drugim Slavenima (sic) u Magallanesu,¹⁸ a odnosio se na lažan proces u Zagrebu. Iz njega vrijedi citirati nekoliko odjeljaka:

»Braćo!

Nama Slavenima u habsburškoj monarhiji, pored toga što smo odavnina njezini najjači stubovim, prestoni tragična budućnost zbog njemačke i mađarske nadmenosti koja nas pokušava uništiti.

Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, a zatim nedavno pripojene pokrajine Bosne i Hercegovine za nas postoje samo na papiru. Ti ostaci nekada slobodne naše slavne i stare domovine, u stvari, pretvoreni su u prostore namijenjene političkim procesima.

U glavnom hrvatskom gradu, u kulturnom Zagrebu, ovih se dana završava sraman proces na kojem su osuđena mnoga naša dična srpska braća, pravi mučenici i branitelji našeg slavenskog imena i slobode.

A zbog čega je sve to?

Pred neko vrijeme Srbi i Hrvati sjetiše se da su jedan isti narod s dva imena i prekinuvši svoju bratoubilačku borbu, pružiše od srca jedan drugome ruku pomirenja kako bi se skupa posvetili kulturi i nacionalnome gospodarstvu e da bi našem narodu svanuli bolji dani.

To iskreno i bratsko jedinstvo uzbunilo je Nijemce i Mađare i kano što su nakanili okupirati Bosnu i Hercegovinu, silovito se prihvatīše posla da ih na silu pokore kad već to ne mogaše milom.

(...) S ovog slobodnog tla, naše druge domovine, iz slavne Republike Čilea u kojem uživamo slobodu i gostoprinstvo njegovih sinova, iz ove zemlje natopljene krvlju svojih mučenika, pobjednika nad tiranijom, pokažimo da smo dični sinovi naših besmrtnih predaka i prosvjedujemo protiv tog modernog vandalizma 20. stoljeća.«¹⁹

* Mateo Bencur kao pisac je rabio pseudonim Kukučin. Vidi: »Studia Croatica« br. 82-83 (1981), str. 168-175; Esteban Polacovich: »La soledad étnica en la obra de Martin Kukucin — La suerte de los croatas en Punta Arenas« (op. — aut.).

Ovaj energičan proglas potpisuju između ostalih Juan Sekul, Mateo Bencur, Pedro Hrdalo, Jerónimo Martinić, Andrés Juričić, Vladimir Perović, Pedro Gašić, Simon Juan Paravić, Juan Paravić, Augustín Denegri i Jorge Jordan.

Njime su Hrvati u Magallanesu pozvani na skupštinu na kojoj će se razglabati o novim okolnostima. Ona je održana sljedećeg dana i prisustvovao je velik broj iseljenika, do tada nezabilježen na ijednom od svojih skupova. Nazoćnima su se obratili Juan Sekul, Vladimir Perović i Jorge Jordan i objasnili kako su povod skupštini preplavljeni rodoljubni osjećaji.

Skupština je aklamacijom prihvatila javno saopćenje sljedećeg sadržaja:

»1. Hrvati i Srbi (sic) koji žive u Punta Arenasu, Čile, okupljeni na općoj i javnoj skupštini dostojanstveno prosvjeduju protiv nepravde presude na takozvanom procesu za navodno veleizdaju u Zagrebu i upućuju najsrdaćnije pozdrave nepravde osuđenoj braći Srbima.

2. Uvjereni da su Hrvati i Srbi isti narod i da se samo u zajedničkom djelovanju nalazi spašenje naših naroda, suglasni smo, podržavamo i odobravamo rad hrvatsko-srpske koalicije i želimo da se Hrvatska što je moguće prije oslobodi od krvoločnih vanjskih i unutrašnjih neprijatelja.«²⁰

Taj usuglašeni zaključak skupštine poslan je u inozemstvo preko novinske agencije *Havas*, a posebno je dostavljen borbenom listu *Materinska riječ* u Rosariju.

Unatoč rodoljubnom žaru koji su ti postupci i događaji uspjeli rasplamsati među Hrvatima u Magallanesu, umjerenost je i dalje bila pravilo u svakidašnjem suživotu iseljenika iako su njihova opredjeljenja prema određenim pitanjima bila oprećna. Čak bi se i jedni i drugi okupili na prijemima i ćaććenju austrijskih predstavnika koji su posjećivali Punta Arenas do 1910. godine. Takvo vladanje onog dijela Hrvata, prožetog domoljubljem, bilo je moguće jer su s jedne strane odlučno podržavali personalnost i prava daleke domovine i stoga su prosvjedovali protiv mađarske tiranije koju je Beć tolerirao, no s druge strane su se smatrali uljudnim podanicima dvoglave monarhije.

Duh umjerenosti i prijateljstva pokretao je također i stari list *Domovina* (vodio ga je Gašić, osoba iskrenih i radikalnih nazora), koji se sada zvao *Novo doba* i uređivao ga je Juan Trutanić, njegov novi vlasnik (1910). U novoj urednićkoj politici taj je list zastupao ujedinenje svih pripomoćnih društava jedino pod slavenskim imenom. Poslije se tom prijedlogu priključila i *Progonjena materinska riječ* iz Rosarija i zagovarala udruživanje pod imenom *Hrvatsko-slavensko pripomoćno društvo*. No, do udruživanja nije došlo zbog suprotnih ideoloških stavova njihovih vođa.

U to doba umjerenost hrvatsko u svom glavnom cilju, to jest rješenju hrvatskog nacionalnog pitanja unutar habsburškog carstva i dalje je računalo na podršku hrvatskih intelektualaca u Magallanesu. To potvrđuje poduži napis »Austro-Ugarska i federalizam« koji potpisuje Lucas Bonaćić, a tiska ga *Domovina* u broju od 18. rujna 1910. U njemu autor brani indicirani sustav unutrašnje vlasti i ustavni ustroj kao jedini mogući u usklađivanju nacionalnih suprotnosti unutar carstva i na taj način spašavanja jedinstva.

U to je nastala nova promjena u listu *Novo doba* (1911) koja je dovela Bonaćića za urednika. On je počeo zastupati filojugoslavenski stav i u tome je računao na suradnju Miroslava Tartaglie, znaćajne figure iz radikalnog kruga. Pod novim uredništvom taj je

list vodio prijateljsku raspravu s listom *Zajednica* iz Rosarija, koja je zamijenila agresivnu *Materinsku riječ* i priklanjala se umjerenosti, a ona je, čini se, nadahnjivala borbeno hrvatstvo.

To je potaklo ondašnje uprave hrvatskih društava da sazovu proširenu skupštinu za 12. svibnja 1911. godine na kojoj bi raspravili pokretanje novog lista koji bi vjerno iznosio njihove stavove i zahtjeve iseljenika nastanjenih u Magallanesu, ali koji bi istodobno bio i glasilo hrvatstva u Južnoj Americi. Doktor je Bencur, obraćajući se okupljenima, iznio zamisao koja, sudeći po svemu, nije samo izražavala njegova promišljanja nego je bila i opći stav hrvatskih intelektualaca.

»Glasilo koje namjeravamo pokrenuti«, istakao je jasno uvaženi liječnik, »bit će u službi našeg narodnog hrvatskog duha i mogao bi postati organ ne samo hrvatske naseobine u Punta Arenasu nego svega našeg iseljništva u Južnoj Americi. Punta Arenas bi se tako pretvorio u središte nacionalnog buđenja, sad kad je prestala izlaziti *Materinska riječ* i on bi nas veoma dobro predstavio u ovim trenucima kad izražavamo nepovjerenje u »*Zajednicu*« iz Rosarija u Santa Feu. Ne samo što bi on predstavljao naše interese nego bi okupio oko sebe svu našu slavensku braću, posebice južno-slavensku, prvenstveno Srbe s kojima se želimo ujediniti«.

Zatim je, izloživši svoje raspoloženje i zamisli, dodao:

»List će zastupati ista ona prava koja traži naša domovina, a koja joj prema prirodnim zakonima pripadaju i koja treba osvojiti od svojih ugnjetivača. Hrvatska je samostalna kraljevina sa svojom vladom i parlamentom, ali, gospodo, ona nije toliko slobodna kao što su Srbija i Rumunjska već je sastavni dio austrougarskog carstva. Stoga trebamo poštivati našeg cara kao našeg legitimnog suverena jer je istodobno i hrvatski kralj. Moramo ga poštivati budući da ne možemo izbjeći tu obvezu. Tu nam ne smeta i ne priječi nam da branimo naša legitimna prava i prava naše domovine. Taj list mora biti iznad naših sukoba. Kako nam postojanje dvaju listova ne govori ništa drugo doli o nejedinstvu koje već doživljavamo, a naša bi zamisao trebala izbjeći to zlo. Eto tako ja mislim o tom projektu. O toj zamisli trebamo raspraviti i odlučiti.«²¹

Započela je rasprava. Oni koji su držali da taj prijedlog sadrži neograničenu naklonjenost Austriji, to su iznijeli i isticali stare habsburške nepravde prema hrvatskom narodu a oni koji su ga osporavali, složili su se ipak s općom idejom.

Jorge Jordan, jedan od neospornih zagovaratelja hrvatskog narodnjaštva, sa svoje je strane branio Bencurovo stajalište istakavši kako se njegove riječi trebaju shvatiti kao osobno mišljenje čovjeka nedvojbeno liberalnih ideja kad je rekao da je naša dužnost cijeliti našeg kralja, ali da se zbog toga ne bismo trebali odreći naših prava. Dodao je kako ne možemo ostvariti samostalnost revolucijom jer utopija je ipak utopija. Samo se ustavnim putem mogu ostvariti naša prava i sloboda.

»Trebamo se boriti za svoje ujedinjenje i ujedinjenje naših zemalja unutar austrougarske monarhije, a ta nam prava po zakonu pripadaju. Nije moguće postići našu slobodu drugim sredstvima. Ove naše novine moraju biti protiv svake nepravde i protiv vlade i njenih institucija. Na taj način trebamo tumačiti riječi doktora Matea Bencura.«²²

Na kraju, objašnjavajući svoje mišljenje, dobronamjeran liječnik i filantrop je pojasnio:

»Rekao sam da trebamo poštovati našeg suverena kao hrvatskog kralja. Na to nas obvezuje dužnost i moral, ali nas to ne spriječava da zahtijevamo oslobođenje i ujedinjenje naših zemalja i da budemo vjerni našim pravima, neka nam se ona dadu i poštuju. Mnogi nisu shvatili i razumjeli moje riječi. Naš će list pisati protiv svega onoga što predstavlja nepravdu i protiv vlasti koja se okreće protivu naših prava. To će biti jedan dio njegova programa.

Ako su nam vlade loše, najprije na nas pada krivica. Mi smo oni koji biramo naše predstavnike, a većina njih će tvoriti vladu. Ne sastavlja naš kralj vladu već parlamentarna većina. On ima toliko utjecaja u formiranju vlade koliko ga ima predsjednik Republike Čilea u kongresu. Uvijek sam bio u oporbi prema vladama i nezakonitosti i nitko na mene nije utjecao. I mogu vam izjaviti da me to što sam se suprotstavljao vladama, nagnalo da dođem u Ameriku.«²³

Na kraju je većina prihvatila prijedlog rukovoditelja hrvatskih udruga. *Novo doba* je prestalo izlaziti na kraju mjeseca srpnja. Uskoro ga je zamijenila obnovljena *Domovina* čiji je ton disao umjerenošću kao što je to bila i sredina.

Oni koji su tražili neku krajnju poziciju, nezadovoljni stavovima *Novog doba* koji su smatrali sličnim *Zajednici*, odlučili su sami pokrenuti novi list koji bi izražavao njihov radikalizam. To je bio *Dom* koji je osnovao i uređivao Pedro Gašić. U vrijeme kad se pojavio, bio je organ neke neobične »Hrvatske pučke narodne omladine u Magallanesu«, stvorene, kako su to isticali, da se bori protiv austrofilstva u Južnoj Americi (čitaj: *Zajednice*). No, bio je kratka vijeka jer je prestao izlaziti 1912. godine.

PRIJELAZ IZ HRVATSTVA U JUGOSLAVENSTVO

Na početku desetljeća 1910. društveni život u hrvatskom iseljeništvu u Punta Arenasu pokazivao je obnovljenu živahnost.

Tako je u travnju 1911. na poticaj neumornog i poznatog kulturnog i intelektualnog pregaoca Andrésa Juričića obnovljena Hrvatska čitaonica. Sljedeće se godine, 27. rujna, pojavio Hrvatski sportski klub Sokol, društvo nadahnuto sportskim i duhovnim ciljevima i načelima slavenskog sokolskog pokreta zajedničkog zapadnoslavenskim zemljama. On je ubrzo pristupio Hrvatskom sokolskom savezu u Zagrebu. Istodobno s tim hvalevrijednim i potrebnim pobudama hrvatske mladeži, pokrenuto je novo nastojanje u stvaranju Hrvatskog doma kao više udruge, koja bi okupila udruženja nastala iz obilnog društvenog djelovanja ovdašnjih iseljenika, ali to nije ni tada uspjelo. Tek će se godinu i pol poslije ta trajna zajednička želja ostvariti kad je Jorge Jordan postao predsjednik osnivačkog odbora.

U međuvremenu, napetost između balkanskih kršćanskih država i Otomanskog carstva pretvorila se u oružani sukob (mjesec studeni 1912). Rat je pokrenuo među

Hrvatima diljem svijeta vrlo živ duh južnoslavenske solidarnosti prema kraljevinama Srbije i Crne Gore.

Taj bratski osjećaj odmah je našao svoj oblik u suradnji sa »Srpsko-crnogorskim crvenim križem« radi distribucije humanitarne pomoći na ratno poprište. No, sukob je posebno poslužio kao povod oživljavanju uspavanog vatrenog hrvatstva u Magallanesu jer se nije vodilo računa o tome da će pobjeda kršćana nad Turcima — a to se upravo dogodilo — značiti pojavu jake i utjecajne Srbije koja bi mogla preuzeti pokret za očekivano ujedinjenje južnih Slavena i isto tako pridonijeti konsolidaciji stanja među Slavenima u habsburškoj monarhiji, kao što je to govorio Mateo Bencur na sastanku hrvatskih udruženja održanom u to doba.

No, slijepa tvrdokornost mađarskog hegemonizma u Hrvatskoj i tolerantni odnos bečke vlade prema njemu, nastavila je svojim političkim pritiscima, a da nije opazila da je vremena za ispravak te politike sve manje.

Ipak su u Magallanesu, činilo se, čak i radikalni rodoljubi još uvijek očekivali čudo od klonule federalističke ideje.

Na javnom predavanju, održanom 5. travnja 1914. godine o »Austro-ugarskom pitanju« istaknuti intelektualac Lucas Bonačić je iznio tada još uvijek zajedničko promišljanje:

»Austro-ugarska monarhija«, istakao je on, »nije kompaktna zemlja već centrifugalna i heterogena jezgra mnogih jukstapozicioniranih rasa čije opozicionističke tendencije su nastale u centralističkom i imperijalističkom sustavu koji ne odgovara niti zadovoljava nacionalne principe. Stoga je Austro-Ugarska osuđena da bude samo i isključivo federacija. Federativno uređenje bi osiguralo sve zahtjeve, zadovoljilo bi svačija prava i pridonilo bi rješenju svih pitanja u Austro-Ugarskoj.

U federalističkom sustavu našlo bi rješenje i hrvatsko pitanje koje je duboko uzdrmla redovito funkcioniranje carevine. Hrvatima bi bilo svejedno ako bi se u okviru habsburške monarhije našli u trojstvu ili federativnom sustavu. Ono što bi bilo za njih bitno jest postići ujedinjenje Hrvatske Domovine. Federalizam zadovoljava sve želje i učinkovito osigurava sva prava.

Antislavenstvo, koje danas karakterizira dualistički sustav, u federaciji bi na zadovoljavajući način prestalo i to u unutrašnjoj i vanjskoj politici jer bi nestali i njegovi neposredni uzroci, to jest rasna nadmoć i hegemonija dviju rasa. Austro-Ugarska bi prestala biti porobljivačka i imperijalistička država i za to joj je potrebno imati svijest naroda o zajedništvu. Ono što je danas moguće u Njemačkoj, nije moguće u habsburškoj monarhiji.

Zato federalizam treba pozdraviti kao sretan spoj i načelo koje daje velike rezultate, on bi donio smirivanje i potpuno bi odgovarao povijesnim i demokratskim zahtjevima. Time bi se riješio veliki problem, politički i društveni problem srednje Europe u čast pravednosti i pravde.«²⁴

Bonačić je, k tome, tvrdio da će federativno uređenje na kraju krajeva biti samo jedna etapa više, sama po sebi vrlo važna, ali ne i cilj. Zato je bilo prijeko potrebno utvrditi: »Ako bi u Monarhiji federativno uređenje došlo do svog potpunog izraza, to bi bio samo

prijelazan period sukladan sa zakonima evolucije i formiranja društava i naroda. Demokratsko načelo zahtijeva da nacionalna misao dostigne svoj najveći razvoj dok prirodni proces stvari postizava savršeni ljudski cilj.

Austro-Ugarska je osuđena da prije ili kasnije nestane. Ta tendencija, koja vodi narode prema nacionalnom ujedinjenju sa svojim etničkim skupinama, elementima koje ih povezuju u raso srodstvo, mora se ostvariti kao univerzalno pravo koje vlada svijetom sve dok postoji društvena organizacija koja se temelji na Državi.

To nije samo politička aspiracija, to je prirodna sklonost u opreci s načelima osvajanja i prevlasti. I tako, u skladu s tendencijom tog zakona, različite skupine u monarhiji će se ujediniti, svak sa svojim. Hrvati, odazivajući se zovu tog zakona, stvorit će svoje nacionalno ujedinjenje sa Srbima kao što su i do sada ostvarivali svoju duhovnu i kulturnu vezu i formirati jugo-slavensku skupinu, čežnju ilirskog preporoda i uskoro ćemo vidjeti kako oživljuje Jugoslavija, koja je jedno stoljeće bila žarka želja Ilira. Taj se proces odvija na Balkanu nakon jednog stoljeća u sužanjstvu.²⁵

No, hitci u Sarajevu zauvijek će raznijeti svaku nadu da bi to Beč i Budimpešta razumjeli i prihvatili i ubrzo će odvesti hrvatstvo u Magallanesu kao i sve slavensko iseljništvo prema otvorenom jugoslavenstvu.

Ako je slijed događaja nakon atentata, koji je pokrenuo Veliki rat, uzбудio Europu i čitav svijet, kako je tek morao utjecati na osjećaje Hrvata u dijaspori!

Bilo je to teško razdoblje, vrijeme opredjeljivanja jer kad je izbio austro-srpski sukob, trebalo je izabrati jednu ili drugu stranu, odnosno prikloniti se imperijalnoj centralnoj sili ili Antanti. Pretežna većina Hrvata, raštrkana po svijetu, kako u Magallanesu tako i u drugim krajevima, morala je — sa svoje točke gledišta — shvatiti da je započeti rat germansko-mađarski i slavenski sukob.

No, Hrvati u Magallanesu nisu se naprečac opredijelili jer između 28. lipnja 1914, dana kad je izvršen atentat koji je lišio života prijestolonasljednika austrougarske carske krune, i javne objave o svome priklanjanju srpskoj strani, postojalo je vrijeme neodlučnosti i očekivanja kako će se događaji razviti u Europi.

U tom smislu govore riječi Bencura, predsjednika Hrvatskog doma i Hrvatskog saveza koje je izgovorio na vrlo važnom skupu, održanom 27. kolovoza kojemu su prisustvovali svi čelnici hrvatskih udruženja. Skup je sazvalo Hrvatsko pripomoćno društvo radi rasprave o stvaranju odbora za humanitarnu pomoć srpsko-crnogorskim borcima.

Razboriti Bencur je savjetovao tada umjerenost dok se čeka razvoj događaja u Starom svijetu i podsjetio je da su se za Austro-Ugarsku prisiljeni boriti mnogi Hrvati, a njih, dakako, ne možemo smatrati neprijateljima. Na te njegove riječi oštro je odgovorio Miroslav Tartaglia i time izrazio mišljenje većine okupljenih. U stvari, nije tada bilo lako suzdržati zanos mnogih koji su se zalagali za bratstvo južnih Slavena i koji su vatrenim govorom uspjeli rasplamsati žar u mnogim hrvatskim srcima.

Tada je stvoren Odbor srpsko-crnogorskog crvenog križa i siročadi domovine, prva udruga nastala u okrilju hrvatskog iseljništva u Punta Arenasu, nastala kao plod militantnog jugoslavenstva.

Potrebno je također navesti i to da su legitimisti okupljeni u Austrijskom društvu po hitnom postupku prihvatili već donesenu odluku (6. kolovoza) o dragovoljnom upisu svojih članova u Austro-ugarski crveni križ. Tako je postala očita podjela naklonjenosti među braćom istog hrvatskog naroda prema zaraćenim stranama. Time su se još više produbile već nepomirljive razlike među Hrvatima u Magallanesu. Tijekom vremena ti stavovi navedenog društva doveli su do dragovoljnog povlačenja pojedinih članova ili do isključivanja nekoliko članova koji se nisu osobno slagali s njegovim opredjeljenjem.

NASTAJANJE JUGOSLAVENSTVA

Nekoliko je sljedećih tjedana svima proteklo u očekivanju stanovišta nacionalnih vođa u Hrvatskoj i Dalmaciji na temelju čega bi se usmjerio pokret za Hrvatsku. Doznalo se da su štovani prvaci Frano Supilo, Ante Trumbić i još neki emigrirali i da su onda dogovorili politički stav, zajednički za sve južnoslavensko, posebice hrvatsko iseljeničvo raštrkano po svijetu. On je sadržavao bitno opredjeljenje o odvajanju izvornih hrvatskih zemalja i naroda i njihovu integraciju u novu državu skupa sa Srbima, Crnogorcima i Slovencima. Radi borbe za taj uzvišeni cilj u Parizu je osnovan Jugoslavenski odbor u koji su ušli najveći vođe hrvatskog nacionalnog pokreta i predstavnici srpske manjine u Hrvatskoj. Njegova je prva zadaća bila slanje promidžbenog materijala u glavna iseljenička sjedišta u Sjedinjenim Američkim Državama i u Južnoj Americi.

Potaknuti zanosom koji je taj stav probudio, hrvatski su se nacionalisti u Magallanesu slobodno izjašnjavali za jugoslavenstvo i tako ojačali taj pokret. Dana 27. prosinca te nesretne 1914. godine osnovano je Gospojinsko društvo »Hrvatska žena« koje će se kasnije pretvoriti u Odbor jugoslavenske narodne obrane »Katarina Zrinski«.

Godina 1915. je bila, kao što se to moglo očekivati, doba velike promidžbe, koju su vodili pobornici jugoslavenstva u Punta Arenasu, a ako im je zatrebala pomoć, dobivali su je od skupina Hrvata u Antofagasti i Valparaísu. Njegovi su glavni glasnogovornici bili Tartaglia, Slavko Brnčić i Pedro Gašić koji su snažno i stalno radili na širenju jugoslavenstva, uvjerali ljude, održavali govore i predavanja. Neumorni Gašić je bio pred mnogo godina osnovao Jugoslavensku školu u imenu koje se još jednom može vidjeti nesalomljiva pozicija slavenskog unionista.

Na kraju godine najvatreniji pristaše jugoslavenstva (među ostalima: Jordan, Bonačić, Antonio Jovanović i Pedro Marangunić) uspjeli su osnovati Ogranak »Dalmacija« jugoslavenske narodne obrane. Jedna od prvih njegovih aktivnosti je bila imenovanje delegata za Jugoslavenski kongres u Južnoj Americi koji je sazvalo hrvatsko vodstvo u Antofagasti, a koji se trebao održati sljedećeg siječnja 1916. godine. Za voditelje delegacije hrvatske naseobine u Punta Arenasu bili su izabrani Jorge Jordan, predsjednik privremenog Odbora, i novina Lucas Bonačić.

Kongres je u Antofagasti (21-24. siječnja), kao što se i očekivalo, trebao izvršiti snažan utjecaj u razvoju jugoslavenskog pokreta u Južnoj Americi i svijetu s ciljem pridobivanja većine iseljenika za ideju o ujedinjenju južnih Slavena poslije rata. Nadahnuta zaključcima kongresa ojačala je domoljubna promidžba i solidarna podrška odboru »Dalmacija« kojemu je od svibnja predsjedao štovani Mateo Bencur. Propagandni rad u ostalim iseljeničkim sredinama, raštrkanim po južnom području, za kratko je vrijeme urodio otvaranjem ogranaka ili pododbora u Puerto Santa Cruzu i San Jualanu (argentinska Patagonija) i u Porveniru (Ognjena zemlja). Kao još jedna posljedica te obnovljene aktivnosti nastala je još jedna promjena lista *Domovina* koji je sada postao službeno glasilo odbora »Dalmacija« pod imenom *Jugoslavenska domovina*.

Nacionalisti su izvirgavali ruglu mjesne legitimiste zbog njihove suradnje s austro-njemačkim neprijateljem. Bilo ih je žalosno vidjeti kako prikupljaju novčane priloge za Austro-njemački crveni križ i sudjeluju na zabavama s lutrijama i rasprodaji na kojima se skupljao novac za taj crveni križ ili kad su pretplatili udruge (Društvo i Austrijski centar) na časopise koji su zastupali centralnu imperijalnu politiku. Stoga je prirodno da su se stalno osipali njihovi redovi i da je mržnja između dviju strana dovela do žalosnog događaja, atentata i ubojstva Juana Lice (1917.). Atentat je pripisan krajnjem legitimizmu.

Na kraju te 1916. godine Odbor »Dalmacija« jugoslavenske narodne obrane sazvaio je opću skupštinu, koja je održana 30. prosinca, a imala je jedini cilj — prosvjed protiv krunidbe Karla Habzburškog, nasljednika Franje Josipa za mađarskog i hrvatskog kralja koja se upravo toga dana održavala u Budimpešti.

Bencur je u vrlo značajnom govoru istakao da hrvatski suvereni mogu samo biti kraljevi iz narodne dinastije Karađorđevića i okrunjeni u Zagrebu. Skupština je donijela zaključak da se ne prizna habzburški monarh i izrazila je lojalnost srpskom suverenu Petru Karađorđeviću kojega je smatrala budućim kraljem svih južnih Slavena. Poslije nekoliko mjeseci činilo se da stanje na zaraćenoj imperijalnoj i austrougarskoj strani ne ide na bolje unatoč krahu ruske bojišnice 1917. godine. A onda, kad je svijet saznao razloge zbog kojih su Sjedinjene Američke Države odlučile ući u rat na strani Antante, a jedan od njih je bio priznavanje narodima prava na samoopredjeljenje pošto se uspostavi mir, tada su poslanici Hrvata, Slovenaca i Srba, koji su predstavljali svoje pokrajine u bečkom parlamentu, zatražili od carske vlade stvaranje države koja bi okupila južnoslavenske narode pa makar unutar granica habzburškog carstva (Svibanjska deklaracija).

Kad je taj zahtjev postao javan, poslužio je u svladavanju srpskog otpora jugoslavenskoj ideji i učinio je da ona prizna Jugoslavenski odbor u Londonu. Nakon napornih pregovora postignuta je politička suglasnost pa su Ante Trumbić, u ime odbora i Nikola Pašić, srbijanski premijer, 22. srpnja 1917. potpisali Krfsku deklaraciju koja je dobila ime prema grčkom otoku gdje su se dvojica čelnika sastala. Ona je trebala stvoriti političku osnovu na kojoj bi buduća nacionalna država Srba, Hrvata i Slovenaca funkcionirala.

Još prije toga događaja, ali već u duhu koji će pretočiti u stvarnost dogovor Trumbić — Pašić, sokolski savezi Sjeverne i Južne Amerike postigli su da pretežna većina članova svojih združenih društava potpiše nekoliko deklaracija u prilog oslobođenju južno-

slavenskih naroda i poslije njihova ujedinjenja u jednu nacionalnu, suverenu državu. Odgovarajuću deklaraciju za Južnu Ameriku istodobno, 5. srpnja, potpisali su puntarenaški i antofagatski »Sokol«.

Bili su to pobjedonosni dani jugoslavenstva, koje su Hrvati raštrkani po svijetu, pretvorili u najveći smisao svoje borbe za ostvarenje najdražih preporodnih ideja.

Već su nam znani događaji koji su se zbili u drugom dijelu 1917. i 1918. godine — strašna propast austrougarskog carstva nastala više zbog neprebrođenih unutrašnjih proturječnosti nego zbog snage savezničke vojske. Ta će povijesna okolnost, što se tiče južnih Slavena, dovesti da se 29. rujna 1918. godine u Zagrebu, glavnom gradu Hrvatske, proglašava Jugoslavenska Država čiji će vladin nacionalni savjet, dva mjeseca poslije, 1. prosinca, uglaviti ujedinjenje sa Srbijom kada će se službeno proglasiti Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

POSljedICE U REGIJI

Imajući na umu cilj ove studije ne namjeravamo se osvrnuti na povijesne okolnosti koje su dovele do integracije južnoslavenskih naroda i kakve je to imalo posljedice do današnjih dana. Ono što još želimo barem površno izložiti jesu posljedice koje su iz toga ujedinjenja južnih Slavena nastale u regiji.

Ljudi su, dakako, osim u iznimnim slučajevima kad su se osobne nesloge nastavile, velikodušno jedni drugima stiskali bratsku ruku u znak pomirenja, spremni zaboraviti stare razmirice. Jedino su do danas ostala odvojena zajednička društva zbog ustrajne želje za nezavisnošću kao što je to slučaj s Dalmatinskim društvom nastalim 1919. promijenivši staro austrijsko ime.

Međutim, bilo je čudno to da je jedan dio hrvatskih iseljenika u Magallanesu oduševljeno prihvatio jugoslavensku ideju i da je poslije 1918. slijepo primio novu narodnost kao svoje podrijetlo i potpuno napustio svoje izvorno ime. Tako iseljenici u Magallanesu nisu više sebi ni drugima bili Dalmatinci ili Hrvati već naprosto i isključivo »Jugoslaveni«. Dogodilo se nešto vrlo čudno jer u svojoj Dalmaciji, odakle su praktično potjecali svi iseljenici na jugu Čilea, stanovnici su se od 1918. godine pa do danas osjećali i prepoznavali kao Hrvati.

U nastojanju da nađemo neko objašnjenje za tu čudnu preobrazbu, koja je dovela do tog teško razumljivog odricanja nacionalnog (hrvatskog) identiteta, možemo samo pretpostaviti da su se na taj način mogli riješiti pejorativnog imena »Austrijanac« kojim su ih mnogo godina identificirali.

Zaista, iseljenici nisu u sebi priznavali to određenje koje su tek dobili dolaskom u Punta Arenas, jer u svojoj rodnoj zemlji bili su jednostavno Dalmatinci ili Hrvati, iako su u političkom smislu bili austrijski podanici a onda je ta odrednica u iseljeništvu postala službena. Etnikum, koji govori o »austrijskoj« narodnosti, mogao se tako shvatiti — a u

stvari je i bio shvaćen — kao uvreda i poniženje budući da su pripadali slavenskoj rasi. Stoga je pobjeda jugoslavenstva, a zatim stvaranje nacionalne države južnih Slavena, pružila hrvatskom iseljeništvu sretnu okolnost da se jednom i zauvijek oslobodi mrske i neugodne odrednice. I tako su postali jednostavno Jugoslaveni.

Neshvatljivije od preobrazbe nacionalnosti, bilo je to da stari, vatreni hrvatski nacionalisti nisu hajali za nesretne i konfliktne okolnosti u čitavoj Hrvatskoj kad je Srbija, zaboravivši već Krfski sporazum, nastojala naturiti političku hegemoniju tom i drugim slavenskim narodima koji su činili novu kraljevinu.

Tu suzdržanost ili ravnodušnost možemo možda razumjeti među njihovim čileanskim potomstvom kojemu su se svi ti događaji mogli činiti donekle stranima, mogli bismo ih shvatiti i u starijih iseljenika kao posljedicu slatkorječivih, profinjanih prodika upornih zagovornika jugoslavenstva, koje su između dva svjetska rata održavale osobe poput Lucasa Bonačića, Matea Domića i Pedra Marangunića, čime su označili samo glavne njegove glasnogovornike.²⁶ Oni su primamljivim izlaganjima, predavanjima i napisima u novinama i u obilnim raznim oblicima društvenog života uspjeli nametnuti jugoslavensko ime priličnom broju iseljenika na jugu Čilea, po podrijetlu Hrvatima.

Sa španjolskog preveo Jerko Ljubetić

(Završetak u idućem broju)

IZVORI

a) Neobjavljeni

Bonačić Doric, Lucas: »Cuarta parte y final de la Historia de los Yugoslavos en Magallanes« (rukopis), Arhiv Patagonijskog instituta, Punta Arenas.

»Austrijsko pripomoćno društvo« u Punta Arenasu, »Libro de Actas« (20. rujna 1904-12. svibanj 1918). Arhiv Patagonijskog instituta, Punta Arenas.

b) Objavljena

Knjige i napisi u časopisima

BONACIC DORIC, Lucas: 1939-1948. »Historia de los Yugoslavos en Magallanes«, Tisak »La Nacional«, Punta Arenas.

GOETZ, WALTER i drugi: 1953. »HISTORIA UNIVERSAL«, Svezak IX »El sistema de los estados mundiales« i svezak X. »La epoca del imperialismo«. Espase-Calpe, Madrid.

INSTITUTO CROATA-LATINOAMERICANO DE CULTURA: 1977. »Croacia y su destino«, Buenos Aires.

KORSKY, IVO: 1985. »El mito yugoslavo, fundamento de Yugoslavia«.

Studia Croatica, Svezak XXVI:20-39, Buenos Aires.

MARTINIĆ, B., NATEO: 1978. »La inmigración yugoslava en Magallanes«. Tisak Hersaprint, Punta Arenas.

1981. »Sociedad y Cultura en Magallanes« (1890-120.), Anali Patagonijskog instituta, svez. 14:45:94. Punta Arenas.

SFORZA, CARLO: 1939. »Pasic o la unión de los Yugoslavos«, Izdavač »Ercilla«, Santiago de Chile.

WEISSENBERGER R., PRVISLAV: 1965. »El destino de los pueblos de la cuenca del Danubio«, Anali, »Facultad de Filosofia y Ciencias de la Educación«. Pontificia Universidad Catolica de Chile, Santiago de Chile.

1967. »Relaciones entre Austria-Hungaria y — Chile«. Prvi dio: God. 1900. Id. id.

1968. »Relaciones entre Austria-Hungaria y Chile«. Drugi dio: »La misión del Conde Starzeński, primer ministro de Austria-Hungaria en Chile /1903-1904«. Id. id.

Novine i periodika

»EL COMERCIO«, Punta Arenas, godina 1903; »JADRAN«, organ jugoslavenske narodne obrane, Buenos Aires, izvanredni broj, 2. prosinca 1918; »JUGOSLAVENSKI GLASNIK«, Čile, siječanj 1960.

BILJEŠKE

¹ Popis stanovništva Republike Čilea 1895. godine bilježi 5170 stanovnika u Magallanesu, od kojih su 3312 bili Čileanci i 1850 stranaca (12,32 posto) među kojima samo 32 nisu bila iz Europe. Od ukupnog broja stranaca 359 (6,9 posto) je bilo upisano kao austrougarski podanici, a ta je nacionalna pripadnost u potpunosti označivala osobe hrvatskog (dalmatinskog) podrijetla.

² To je mučilo Brava Kosovića, pokretača zamisli i nije pristupio novom društvu uzajamne pomoći.

³ Od ukupno 241 člana Austrijskog društva uzajamne pomoći između 1896. i uključujući 1900. smatra se da samo 13 nije bilo hrvatske nacionalnosti, dakle manje od 5 posto.

⁴ Bila su 34 člana osnivača, a na kraju 1900. bilo je 127 članova (80 osnivača, 46 redovnih i jedan počasni).

⁵ Emblem društva je bila hrvatska trobojnica i grb trojednog kraljevstva Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.

⁶ Lucas Bonačić D.: »Historia de los Yugoslavos en Magallanes, Su vida y su cultura«, svezak III, str. 15.

⁷ Na jugu (»jug« — sur).

⁸ Tada je srpsko političko vodstvo prihvaćalo političko ujedinjenje južnih Slavena samo pod hegemonijskom dominacijom njihove države nad budućim sastavnicama (velikosrpstvo).

⁹ Austro-ugarska carevina do te godine nije imala svog stalnog akreditiranog predstavnika pri vladi u Santiagu. Tadašnja politička stabilnost i gospodarski razvoj Čilea sve su mu više donosili ugled. Zbog toga i znatne nazočnosti iseljenika, podanika habzburške monarhije potaklo je dvojnju vladu da razmotri sporazum o reguliranju odnosa s republikom na južnom Pacifiku.

¹⁰ U to doba naseobina Hrvata u Magallanesu je mogla brojiti tisuću članova.

¹¹ Prvislav Weissenberger: »Relaciones entre Austria-Hungaria y Chile«. Drugi dio: »La misión del Conde Starzénski Primer Ministro en Chile (1903-1904). Separat iz »Anales de la Facultad de Filosofía y Ciencia (1968), Pontificia Universidad Católica de Chile«, str. 17 i »El Comercio«, Punta Arenas, 4. lipnja 1903.

¹² Id., str. 19.

¹³ Bonačić, op. cit., svezak III, str. 57.

¹⁴ Id., str. 58.

¹⁵ To je glazbeno društvo bilo prvo takve vrste u hrvatskom iseljeništvu u Južnoj Americi.

¹⁶ Da bi se izbjegle nejasnoće, valja napomenuti da su, iako dio povijesno jednog hrvatskog naroda, Hrvati iz Dalmacije bili podanici carske austrijske krune od 1797. godine (osim u doba Napoleona, od 1906. do 1814). S druge strane, Hrvatska kao pridružena kraljevina već od 1102. (pacta conventa) činila je dio mađarske krune svetog Stjepana. Pa iako je jedna i druga kruna bila ujedinjena u osobi Franje Josipa, unutrašnji odnosi u carstvu bili su podijeljeni između vlade u Beču (Cislajtanija) i Budimpešti (Translajtanija) u skladu s austrougarskim dogovorom u kojem je izvorište dvojnog dunavskog carstva.

¹⁷ »Nuestra Hermosa Patria«, hrvatska nacionalna himna.

¹⁸ U stvari, tada zaista nije bilo drugih Slavena u Magallanesu osim Hrvata pa je spominjanje »Srba i drugih Slavena« služilo samo da se stvori dojam.

¹⁹ Bonačić, op. cit., III, str. 165-166.

²⁰ Id., III, 176-177.

²¹ Četvrti dio i kraj sveska »Historia de los Yugoslavos en Magallane«, neobjavljeni rukopis, str. 223, Arhiv Patagonijskog instituta, Punta Arenas.

²² Id., str. 224.

²³ Id., str. 224.

²⁴ Ibid, str. 348.

²⁵ Ibid, str. 349.

²⁶ Čak su i stari nacionalni hrvatski simboli, nekoć tako mili i branjeni, bili skinuti i zaboravljeni za vrijeme jugoslavenske euforije 1918-1920. Ti su ikonoklasti čak uklonili i stari povijesni grb Hrvatske, Dalmacije i Slavonije koji je poput amajlije krunio zgradu Hrvatskog doma u Punta Arenasu.

»SMRT U SLIKARSTVU«
RAZGOVOR S DIMITRIJEM POPOVIĆEM

Miroslav Pelikan

Prije nekoliko dana zagrebački nakladnik Matica hrvatska objavio je knjigu eseja »SMRT U SLIKARSTVU« iznimno uglednog umjetnika Dimitrija Popovića, u Knjižnici SAECELUM kao petu knjigu. U povodu izlaska knjige iz tiska razgovaramo s umjetnikom.

Knjiga obuhvaća razdoblje od početka renesanse pa do posljednjih desetljeća dvadesetog stoljeća. Zašto?

Sam naslov određuje moguće šire aspekte zahvaćanja smrti u slikarstvu; na neki način, od kada se čovjek počeo likovno izražavati, tema smrti postoji, gotovo, možda ne kao dominantna, ali sigurno snažna pobuda, izazov i nešto što se pretvara u umjetničko djelo unutar kojeg se izražava odnos čovjekov prema toj vječnoj temi. Budući da ova knjiga nije rađena s ambicijom leksikonskog, udžbeničkog odnosa prema temi smrti u slikarstvu, nego se temelji samo na osobnome, onako kako sam to ja sagledao i napravio izbor slika koje su mene najviše interesirale, poticale, izazivale a jer je renesansa, odnosno barok područje umjetnosti koje je mene uvijek i u mom profesionalnom radu i u mom afinitetu jednako zanimalo — taj je osobni izbor zapravo odredio i granice, odnosno početak i kraj te teme. Tema se bazira na rasponu od renesanse do danas, preciznije rečeno od Bacona, od Bruegela do Yvesa Kleina, gdje se kroz apstraktnu sliku plavetnila neba koja je simbolično izabrana, pokazuju dva aspekta smrti u slikarstvu. Jedno sa svojim simboličnim značenjem, jer, po mnogima, onoga dana kada je figura ljudska, odnosno ljudski lik nestao s platna, nastala je smrt u slikarstvu. S druge strane, simbolično značenje se pretvara i u jednu metafizičku dimenziju toga problema u Yvesa Kleina i zbog toga što je on sam bio opterećen, odnosno opsjednut smrću. Umro je jako mlad i njegova fascinacija nebom i plavetnilom, kako je govorio, tim plavim energetske beskrajem, upravo potencira metafizičku stranu je li moguće to jedan put kod završetka zemaljskog života,

put prema nedokučivim i tajnim prostranstvima. Fokusirao sam one slike koje su isključivo meni kao autoru bitne, koji se sam bavi tom temom na određeni način u određenim ciklusima. Izbor je bio strogo osoban, prema osobnom afinitetu, to je privatni, intimni imaginarni muzej djela koje se bave temom smrti.

Je li smrt jedina konstanta svijeta, čovjeka?

Apsolutno da. Ona je stalna, vječna i u tom je smislu najpoticajnija. Kada razgovaramo o tome — a to sam na jednom mjestu u knjizi iskoristio — opću misao, egzistencijalističku tezu, čovjek je počeo živjeti kada je postao svjestan vlastite smrtnosti jer upravo svijest o smrti, tema smrti, razmišljanja o njoj, na određeni način daju smisao životu, postavljajući njegovu egzistenciju u odnosu na ta bitna pitanja, tko je, što je, odakle je, ona posljednja ili prva pitanja, prema kome se čovjek sukobljava, odnosno sam sa sobom nalazi, kamo ide. Naravno, u obzoru je tih pitanja pitanje njegovog kraja, njegovog nestanka, a to je fundamentalno pitanje kojim je obilježeno njegovo biće. O tome nam govori niz primjera ne samo u slikarstvu, nego i u glazbi, u književnosti. U mračnim temama, a to je zanimljiv fenomen, izražavaju se, odnosno pojavljuju najveće kreacije ljudskog izraza u umjetnosti. Konačno, grčka umjetnost, a misleći na tragediju, takav je primjer, ne samo da se bavi tim pitanjima, nego pokazuje kako su ta pitanja univerzalna i nešto što se dešavalo grčkom heroju, u grčkoj drami, na bini grčkog teatra, to je također prepoznatljivo i danas, u našem sasvim drugom vremenu, ali bitna konstanta ljudskog bića, odnos prema smrti, sudbini, prema nestanku, uvijek je inspirativan izazov i tu je ta snaga, vitalna dimenzija smrti kao teme koju potvrđuje bogatstvo likovnog izraza.

Može li se u umjetnosti uopće izbjeći tema smrti?

Kada čovjek okreće tome leđa, moguće je da ga odbijanje te teme vraća u kontrastni odnos, vraća vitalizmu, prirodi, optimističkim stvarima, i tu su zasigurno ostvarena mnoga zanimljiva djela. Međutim, u jednoj reviziji povijesti umjetnosti, sasvim sigurno su poticajnija, izražajnija i za ljudski duh, što je vrlo problematično istražiti i objasniti i, sa psihološkog, filozofskog, umjetničkog aspekta, zašto je ljudsko biće više obilježeno tom temom, tim fenomenom smrti, nego što je to u ovom drugom aspektu optimističke dimenzije života, rođenja, rajskih sadržaja.

Koliko sadašnje vrijeme utječe na učestalost motiva smrti u umjetnosti?

Dekor suvremenog svijeta, njegova mračna strana obilježila je današnje vrijeme. U dvadesetom stoljeću, danas, dominantan je dekor smrti. Ratovi, razaranja, logori, stradanja, bolesti, do onoga što je do te mjere na verbalni način potrošeno, njegova se suština često zaboravlja, njegova potencijalna opasnost, a to je nuklearna mogućnost uništenja, što je pokazao i Černobil, da čovjek nigdje nije siguran. Svijest, senzibilitet, intelekt umjetnika općenito danas osjeća i prepoznaje da je njegov duh, njegov intelekt ozračen tom mogućom nuklearnom katastrofom, odnosno zagađenjem. Na suptilan način smrt postoji svugdje i funkcionira na neki način svuda. Umjetnost dvadesetog stoljeća je pokazala te dimenzije ljudskog razaranja ne samo kroz teme smrti koje su proizvele niz

remek djela. Konačno, najpopularnija slika dvadesetog stoljeća jest slika Pabla Picassa »GUERNICA«, friz smrti, slika koja govori o mračnoj ljudskoj savjesti. Smrt nikada nije bila tako prisutna kao u našim vremenima i na takav način, i eksplicitno pokazana kao u umjetnosti dvadesetog stoljeća. I papa je rekao za ovo vrijeme, dvadeseto stoljeće, da je vrijeme kulture smrti.

U Vašem umjetničkom radu čest je motiv smrti?

Za mene je taj motiv izazovna tajna. Ja ga ne znam definirati i ne poznajem ga, naravno, kao iskustvo. Mislim da taj put samospoznaje o nestanku, o smrti, o definitivnom kraju egzistira u mojoj svijesti. Međutim, ono što čini moj senzibilitet, odnosno prirodu mog likovnog izražavanja koje se iskazuje u mojim temama, meni je vrlo teško, gotovo nemoguće obrazložiti te zašto je tako i zašto su mi te teme bliske da se njima izražavam. To je pitanje koje seže u iracionalne dubine koje ja ne mogu objasniti ali sigurno ih izražavam i pokazujem njihovu prisutnost u ovim oblicima svoga izražavanja u pojedinim kompozicijama ili u cijelim ciklusima. Tema Judite, Erotizam i smrt, Corpus mysticum, Kristova smrt na Golgoti, pa zadnji ciklus kojim se bavim, Et in Arcadia ego, tema M. Monroe, Leonardo da Vinci, svi imaju elemente smrti. U tim ciklusima izražavam osobni stav prema smrti koji je više vidljiv u izrazu formi. Konačno, ova knjiga govori o autorima raznih stilskih određenja, raznih tematskih pristupa, koji su temom smrti povezani u jedan krug koji čini kontinuitet bez obzira na njihova dijametralno suprotna estetska polazišta.

Kako je nastala knjiga »Smrt u slikarstvu«?

Govorili smo o temi koja je opsesivna u mom slikarstvu, pojavljuje se od mojih najranijih radova. Radeći svoje kompozicije i baveći se tim temama, naravno i razmišljao sam o tome. Umjetnik nije nesvjestan svoga posla, njegovo djelo nije otuđeno od njega, djelo je dio njega i angažira ga kao svjesno biće. Radeći na svojim djelima, gledajući druge radove, razmišljajući o njima, u posljednje sam tri godine pravio bilješke u formi eseja i ogleđa koji su se s vremenom formirali u jednu cjelinu. Neke su od tih tema naznačene u mojoj prvoj knjizi »VERONIKIN RUBAC«, koja je sasvim drugačije strukturirana. U »VERONIKINU RUPCU« kronološki se bavim, također od renesanse i manirizma do danas, raznim temama. Tu su i aktovi i mrtve prirode, pejzaži, smrt u temi raspeća, hiperrealizam, realizam i nadrealizam. U toj je knjizi svaka tema, svaka slika poglavlje za sebe. U »SMRTI U SLIKARSTVU« te kronologije nema, sama smrt na neki način gradi i određuje kronološki sistem, iznevjerujući povijesnu kronologiju. Kada pišem o El Grecu, o periodu manirizma, na »Pogreb grofa Orgaza« nadovezuje se realizam, na 19. st. i Courbet, pišem o »Pogrebu u Ornansu«. To su skokovi, premošćivanja koje smrt nameće. Ili, na primjer, kod Poussina, njegova je slika idealno postavljena, kao kontrast pojavljuje se slika Van Gogha, uznemirene strastvene naravi, mračno pretkazanje prožima cijeli taj pejzaž. Tako je i s Bocklinom i s De Chiricom, Picassom i Bocklinom opet...

Dimitrije Popović s one strane platna, umjetnik kao kritičar i teoretičar? Dvije su knjige već izišle. Kako pomiriti takvo djelovanje u jednoj osobi?

Tu postoje dvije stvari. Uvijek me zanimala likovna teorija, u gimnaziji, a posebno na Akademiji, intenzivno sam pratio stručnu likovnu literaturu, filozofiju umjetnosti, kritiku, teorijske rasprave. Poticaj za pisanje proizišao je iz tog interesa. S druge strane, moje je pisanje potpuno osobno, što znači da ja iz osobnog iskustva, za razliku od teoretičara umjetnosti ili povjesničara umjetnosti koji o jednoj slici imaju isključivo teoretsko iskustvo, imam iskustvo slike jer sam sliku stvarao. Meni su strukture slike poznate iz prakse, a ne iz teorije. Međutim kada govorim o sebi ili pišem o svojim djelima ja to nikada ne prosuđujem, prosudba djela je vrlo otvorena stvar i svatko ima svoj odnos prema nekim aspektima određene teme, kompozicije, problema. Ja samo govorim o problematici koja je činila da ono čime sam se bavio formira i pretvori u umjetničko djelo. Moje iskustvo pokazuje da su upravo te moje izjave, ti literarni zapisi ili iskazi o nekim mojim slikama dobrodošli ljudima koji su pisali o meni na način da sam im osvijetlio bitan put problema koji ne mora biti taj, ali je u pravilu taj i on je taj put koji vodi u to i takvo viđenje. Mnogi su bili time šokirani, čak su smatrali da vrijeđam religijska osjećanja ljudi kada su vidjeli razlomljeno Kristovo tijelo, tijelo u fragmentima. To nije proizvod neke apsurdne slikarske slobode ili stanovite provokacije koja je svojstvena mladima. Sve te preinake koje postoje u razlaganju Kristova tijela postoje u samom misteriju Kristovu. Oni koji su brzopletu vidjeli u tome provokaciju, to su vidjeli iz neznanja. U samoj euharistiji, u trenutku koji je dramatičan i simbolički naslućuje Kristovu smrt, lomljenje hostije koje je tijelo Božje, koje postaje razlomljeno i predano drugima, u likovnoj transpoziciji to mistično tijelo vraća na ljudsko obličje njegove božanske dimenzije, dakle čovjekovo tijelo koje u svojim fragmentima više ne egzistira kao razbijeno tijelo, nego tijelo za sebe, te ima sve odlike i značenja formalno simboličkog tijela koje može nositi sve odlike teme kojom se bavim. Kada su vidjeli kost, neki su bili skandalizirani, kost na Svetom Gralu. To je janjeća kost, a janje je mistična životinja, to je prefiguracija Kristove smrti i stradanja. Taj fenomen dvostrukog simbola i smrti, dakle najavljiivač smrti i kao prava kost koja aplicira na moderan način u slikarskoj ikonografiji, kreće se disciplinirano u samu ikonografiju a ne iznevjeruje ikonografiju. Ljude je skandaliziralo i moje rezanje lica Marilyn Monroe. Moj put prema toj ljepotici nije bio put prema lažnom make-upu, velikom sjaju (ona je svojim erotizmom zanosila svijet) nego upravo put s one strane, mračni aspekt zvijezde. Sve te posjekotine i preinake njenog tijela bile su metaforički elementi njene nutrine koja je bila u rasapu, u nesigurnosti i tragediji. Aura njenog uspjeha, planetarna slava, lebdjela je na razvalinama vlastitoga bića. Ja je sagledavam potpuno drugačije od drugih autora.

U posljednje vrijeme iznimno puno izlažete u inozemstvu. Kada ćemo vidjeti izložbu u Zagrebu?

Neke su izložbe unaprijed određene. Od 1999. g. imao sam u Fondazione Stelline Palazzo u Milanu veliku izložbu pod nazivom »Tijelo i prostor«, nakon toga Montagnana, zatim 2000. g. u Rimu, bio sam pozvan da za veliki jubilej dvije tisuće godina kršćanstva izložim ciklus »Corpus mysticum« u crkvi St. Andrea Quirinale, koja je Berninijevo remek djelo, izložba je službeno ušla u proslavu te godišnjice. Zatim St. Maria del Popolo,

odnosno galerija za suvremenu sakralnu umjetnost pa panteon gdje sam bio prvi autor koji je u tom antičkom i kršćanskom hramu izlagao svoja djela. Izložba je postavljena nedaleko od Raffaelova groba u Oltaru raspela, ispod velikog drvenog raspela iz 15. st. Slijedi Ravenna, trienale skulpture, tu sam dobio zlatnu medalju za skulpturu. Na temelju te nagrade bio sam pozvan na trienale europske skulpture u Parizu, gdje sam sudjelovao s jednom skulpturom. Nakon Ravenne dobio sam poziv da izložim svoj ciklus posvećen Danteu 14. IX. ove godine. Izlagat ću u Zagrebu 2004. ili 2005.

Ima li drugih novosti u atelieru?

Radim za grob Ene Begović, po želji njenog supruga, jednu kompoziciju.

IZMEĐU SIDRA I JIDRA
(JURE FRANIČEVIĆ PLOČAR: »FRIŽI«, KNJIŽEVNI KRUG SPLIT,
BIBLIOTEKA SUVREMENIH PISACA, SPLIT 2001.)

Jakša Fiamengo

Cijela poezija **Jure Franičevića Pločara**, osobito ona čakavska, mogla bi se smjestiti između dva temeljna pojma, između *sidra* i *jidra*. Sidra, koje znači čvrsto mjesto, okosnicu i sigurnost te vezanost uz trajno boravište. Ono u Pločarovu slučaju ima i ishodišne oznake, ali znači i dubinsko promišljanje svijeta, vječno istrajavanje u dubinama koje nemaju samo prostorni već i vremenski, a osobito iskustveni, refleksivni kod. Koje su poruka kroz vrijeme, izraz ponašanja prostora u vremenu i vremena u prostoru.

Ako je sidro fundament, naslijeđen s kućnih ognjišta uz koje se prizivaju dusi prošlosti i osluškuje ili doslovno sluša stare priče nekih vremenšnih mudrih ljudi, ako sidro znači baštinsko osjećanje svijeta i sebe u njemu, ono jedreno, ono *jidro*, kao drugi, gornji limit Pločareve poezije upućuje na krilatost naravi duha kojoj nije dovoljan rodni prag i zavičajni vidokrug već se značenjima širi i izmiče svemu definitivnom te ima svojstvo trajnog opjesničivanja svijeta koji je tako bogat izazovima.

Između te dvije odrednice, između *sidra* i *jidra*, smjestila se poetska sudbina Jure Franičevića Pločara, iskrena i živa, neopterećena ičim što je pokušava smjestiti u kategoriju, ovakve ili onakve književnosti, a poduprta vlastitim iskustvom i izgovorena kroz polustisnute usnice dobiva ispovjednu narativnost i profetsku zagledanost u smisao. Prostor između *sidra* i *jidra*, te postojanosti i te krilatosti, moguće je označiti, obilježiti, *isfrižati* na bezbroj načina. Ti *friži* sami za sebe su hladni i ne govore ništa i ne znače ništa dok ih pjesnik, opirući se uzaludnosti, ne ispuni signalima svoje prisutnosti, *sinjolima* koji se vide na svakome koraku a pjesnik ih je ponajprije i ponajviše svjestan.

Pločareva pjesnička zbirka »*Friži*«, tiskana *post mortem*, izabrana iz ostavštine i sređena, i po *Mirku Prelasu* priređena i dovedena u sustav, iskustveni je signal iz doba koje je za pjesnika završeno i sad mu predstoji da se, stihovima probuđeno, repetira u vremenu koje ga uzima ne samo u svoje ruke već i otvara u vlastitim granicama. Ona ista

rič koja — kako je sam pjesnik zapisao — *digod u čoviku pišči*, sada se ponovno budi i ponavlja onu istu napetost koja ju je povezala s pjesnikovom rukom u očitavanju i očuđivanju svijeta. Ta ista riječ hoće u izgovor, a pitanje je koliko smo te ostavljene *friže*, tragove (ureze, rovaše, zapise, brazde, brazgotine...) na kori vremena spremni prihvatiti i koliko ih možemo u nekim općim mjerama učiniti svojim.

Riječ je naime spona koja pjesnika vezuje sa čitateljem i tu smrt kao fizički gubitak ništa ne znači budući da ona, ta riječ, ima snagu mjere, a sve što je njome izmjereno trajnije je od vidljivih granica. Ovdje Pločareva *čakavska rič* ima i doslovce oporučno svojstvo i svojevrsni je pravorijek iz pamćenja izgubljenog vremena za potomke koji će se možda htjeti prisjećati nekih predživota i nekih vlastitih nevidljivih i prepričanih korijena. Ta riječ je sada u odnosu na »*Šaku zemje*«, objavljene davne 1974. godine u ovoj istoj biblioteci, smirenija, slike su suzdržanije, memorirani život je plastičniji a pogled na stvari mudrosniji, rezignantniji i dublji.

Doduše, i nadalje je riječ o pojedinačnim sudbinama ali i o pjesnikovom iščitavanju, provjeravanju sebe kroz stihove. O pjesnikovom hodu kroz vrijeme zavičajnog Vrisnika, toj njegovoj mjeri podneblja, i o svim *frižima* koje je vrijeme utisnulo na licu zemlje i na lice ljudi. I nadalje je riječ o utvrđivanju one vertikale u ljudima, koja je i Pločaru bila svojstvena i uz njegove pločarice i uz gradski beton. Pjesnik duboko čuti i u ljudima, u njihovim sudbinama, organsku vezu preko vremena, zavičajni savez živih i mrtvih, zajednicu života koja i umrle drži svojim, tu predaju od iskona, komunikaciju koja, ne bez sjete, zazivlje život i brani se životom. Ako je *Šaka zemje* u tom smislu bila cjelovitija, *Friži* imaju dublju sondu u naravi i navade, mudrost od pamtivijeka.

Riječ je to iz zemlje s pogledom na stare gomile, masline i česmине, dakako, arhetipskog predznaka sa skrivenim vječnim morem negdje u pozadini, tom *insularnom bekgroundu*. Njegov poetski inventar izriče sve te *pločarice* i *meje*, *murve* i *šipke*, *lozja* i *laze*, *trime* i *zavitrine*, *grebe* i *čepriše*, sve to *ča je da ni i da je*. Ta mogućnost slobodnog govora, koji i naivnost uvlači u pjesnički posao, ide izravno u izriječ i zagovara elementarnu ljudsku dobrotu i pravednost, snagu zemlje i čvrstoću, postojanost unatoč siromaštvu.

Riječ je o osluškivanju zemlje i njezine povijesti, njezina koraka kroz vrijeme koje teče ne mijenjajući korak u pejzažu koji osjeća čovjeka, s njim ljubi i trpi, užije svijeću i istrajava pod zvijezdama. Pločar se u *Frižima* ne odriče ucrtanog puta kojim je išao u nekim boljim i življim danima, slutnja smrti škropi stihove poput ljetne kiše koju svi gledamo s nevjericom. No, slike se nižu same od sebe, a glas se bori da kaže što više, da sa svakim udisajem ujedno i izdahne posljednji trag, posljednji *friž* svoje velike male prisutnosti.

Jedna ranija Pločarova pjesnička zbirka, »*Dubine i jarboli*«, već samim svojim naslovom signalizira tu istu upitnost kojom je prožet čitav njegov poetski opus. U njemu pjesnik istrajava i neprestano iznova gradi, prede tu istu nit koja uspostavlja i održava vertikalnu, ne dijeleći suprotstavljene polove već ispunjujući njihov međuprostor životom kakvim ga vidi i čuti poezija. To je onaj isti međuprostor koji je potreban da izbije iskra i da se nespojivo dodirne slutnjom. Ali, to je ujedno i onaj prostor koji je nabijen,

komprimiran životom a on buja, raste i raznoliko se oblikuje. I što pjesniku preostaje nego da mu ispovijeda narav i njegove fizičke i duhovne protege pretoči u osebusni iskaz, u očitovanje osobnog iskustva, a ono u Pločara uistinu posjeduje gustoću.

Posljednja knjiga Jure Franičevića Pločara objavljena je prije petnaest godina, a to je bio izbor iz poezije i ponovljeni roman »Baština« koji je prvi put objavljen deset godina prije. Ova knjiga dolazi dakle čak 25 godina nakon zadnje njegove nove knjige. Iste godine, 1976, objavljen je i izbor iz njegove poezije s nekim novim pjesmama pod nazivom »Ustrajno more«, a »Šaka zemlje« je objavljena prije 26 godina. Sve ove brojke o velikim distancama između ove knjige i onih posljednjih ne govore li nam rječitije od svega da smo pisca, autora niza amblematskih pjesama, koje smo za njegova života itekako spominjali i (re)citirali, pomalo zaboravili. Držim, nepravedno i neopravdano.

U svojoj ostavštini Pločar ima još tekstova, i poetskih i proznih, kojima bi se trebalo intenzivnije posvetiti da ovo što je učinjeno s knjigom »Friži« ne bude posljednje. To nikako ne bi bilo u redu, jer ne treba posebno ponavljati koliko je važno da i vrijeme koje živimo, ima dva pogleda: u budućnost i u prošlost. U protivnom, istrgnuti smo iz kontinuiteta, iz trajanja u kojem ostaju vidljivi njegovi najvredniji učinci kao zalag i trajni svjedoci prisutnosti. Poezija Jure Franičevića Pločara posjeduje takvu narav i ona nas višestruko obvezuje da je poštujemo i pamtimo.

AKTUALNOST KAKO JE VIDE STOICI
(IVO BREŠAN: »KOCKANJE SA SUDBINOM«, NAKLADNI ZAVOD MATICE
HRVATSKE, ZAGREB 2002.)

Jakša Fiamengo

Koliko je Ivo Brešan dragocjen za hrvatsko dramsko pismo ne treba posebno isticati — dovoljno nam je podsjetiti na podatak da je on jedan od najizvođenijih naših dramatičara ne samo u domovini već i izvan nje. U posljednje vrijeme taj autor 23 drame, od kojih su mnoge doživjele vrtoglav uspjeh, kao da je privremeno odustao od dramskog a posvećuje se više (ili posve) proznom štivu, pripovijetkama i romanima. No, odmah valja reći da to ne znači da unutar tog dijela opusa odustaje od dramskog i dramatičnog, što je i prirodno jer rasni dramski pisac — potvrđeno je to u nizu slučajeva — nikad ne odustaje od dramskog dinamizma bez obzira na to u kojem žanru oblikuje svoje djelo.

Nakon »*Ptica nebeskih*« i »*Ispovijedi nekarakternog čovjeka*«, pisanih u tradiciji pikarskog romana, te romana »*Astaroth*«, po strukturi fabule vrlo zanimljivog, u maniri fantastike, »*Kockanje sa sudbinom*« četvrti je Brešanov roman i moglo bi ga se svrstati u kategoriju romana detekcije ili krimi-priča, u kojima glavnu riječ vode promućurne osobe koje po zanimanju nisu policajci istražitelji ali tih im osobina ne manjka.

No, daleko od toga da je riječ samo o romanu kriminalističkog žanra. On doduše posjeduje i formu i dovoljnu količinu akcijskog naboja koji su tipični za tu vrst literature, često nepravedno minoriziranu, ali po stanovitom zrcaljenju aerhetipskih konstanti odnosno filozofsko-ideoloških nazora u aktualnom, današnjem društvenom realitetu — što je kao postupak itekako prepoznatljivo gotovo u cjelokupnom Brešanovom dramskom opusu — ovaj roman spada u, uvjetno rečeno, literaturu u kojoj radnju na stanovit način izravno potiču i prožimlju svezremenska filozofska i moralistička načela.

Radnja počinje kad umirovljeni srednjoškolski profesor Franko Tudor, sklon nauku stoika i njihovu vjerovanju u postojanje sudbine kojoj se treba pokoriti, posumnja da je njegov bivši učenik Serafin Retelj sa statusom istaknutog branitelja počinio zločin likvidacijom civila u Pakracu u veljači 1993, dakle prije desetak godina (jer roman se

dogada danas a danas je 2002. godina). Profesor hoće stvari izvesti načistac, ali na svoj osobit hazarderski način. Kako je po naravi kockar, kartaš, koji ne samo da svaki dan igra poker već je čuven i po svojim noćnim šetnjama rubom provalije na Boninovu, a tijekom bombardiranja Dubrovnika izazivao je sudbinu šecući praznim Stradunom, profesor će se sa svojim prijateljem Bonettijem, direktorom hotela »Argentina«, okladiti da će identificirati krivca i potvrditi svoje sumnje. Za to je potrebna suradnja svjedoka koji će prepoznati zločinca. Dakako, ako je — kao što o špekuliraju Brešanovi likovi — pojedinačni zločin u ratu uopće zločin ili se može tretirati samo karikom u lancu koji pokreću drugi, moćniji i, po vertikalnoj hijerarhiji, sve veći i veći — sve do same Sudbine.

Kako bilo da bilo, na jednaki način kao što je zločin u Pakracu predodređen sudbinom tako se i sve drugo ravna po istom načelu neminovnosti, pa i događaji u Dubrovniku gdje će detekcija završiti na način da svjedoci, uhvaćeni u profesorovu »mišolovku«, budu umoreni budući da zločin iz rata po nekom svom zakonu kauzalnosti i progresije nužno povlači i druge zločine. Štoviše, gine i malerozni Retelj, koji nikako da sa sebe spere krv, ali i njegov naredbodavac Didović, za kojeg se pokazalo da je aktualni policajac-istražitelj. Dakako, po tom istom sudbinskom slijedu i stari se profesor povlači, nestaje. I tako će sudbina (ili, spekulativno, mnoštvo slučajnosti) biti ispunjena, a »scena« čista za neku novu, možda još krvaviju dramu.

Koliko god akcijski pasusi bili pisani dinamično i tečno, više od aktualne priče Brešana zanima svezremensko zrcaljenje, lomljenje filozofske paradigme stoicizma na danu aktualnu situaciju, u molekule ne tako davne prošlosti na ovim našim prostorima gdje se borilo i ginulo, tuklo i razbijalo, ubijalo i žrtvovalo, gdje su sirovi nagoni provaljivali iz Pandorine kutije, obojeni svim mogućim indoktrinacijama, koje imaju tako malo veze s temeljnim ljudskim moralom.

Misleći da čini nešto veliko i spasonosno, poveden u akciju ne samo elementarnim etičkim upitom u korist pravde, a od nje zacijelo na bijelome svijetu nema ničega što je složenije, već i kockarskim načelom u kojem su snage izjednačene i sve je podložno sreći, profesor je očito nesvjesno »pogurnuo« događaje u neželjenom smjeru i ubrzao ih, hazardirajući i sa Smrcu i — izlažući se istoj ubilačkoj kušnji — ne štedeći pri tomu ni samoga sebe. Kocka i stoicizam — čudnog li para! Kocka koja je otvorena svemu, i stoicizam kao nešto što se miri sa svim ishodima.

Stavljajući profesoru u zadatak da otkrije identitet pakračkog prijestupnika, u krajnjom moralnoj konzekvenciji dvojbenog ili pak istinskog, Brešan tragom naučavanja stoika istražuje koliko je sve to što se dogodilo bila nužnost a koliko slučajnost te koliko je bitno biti Fortunin miljenik i izbjeći sve zamke u koje i protiv svoje volje uletiš ili ih pak sam postaviš. Sve je to što nam se događa zapravo jedna velika predstava u kojoj su krvnici i žrtve dio iste igre, u kojoj se procesuiru zločin ali i provjerava spremnost svakoga da svoj dio odgovornosti preuzme na svoja slaba pleća.

U toj predstavi igra se zatvorenih očiju i sve se stavlja na kocku u neizvjesnom cilju koji uvijek pokazuje da je svijet podijeljen na dva pola. Stoga nam je uzaludno popravljati ga i pokušavati mu poboljšati mjere ili pak poravnavati ga u istoj količini pravde i nepravde, dobra i zla. A osobito nam je uzaludno, ako ne i nešto gore, za sve što se događa

tražiti opravdanja u starim mjerama, u modalitetima koji su nesigurni, uključujući i ideje stoicizma kao teorijski izgovor za sve što činimo.

Jesam li ja svojim idejama utjecao na nečiju sudbinu? — na kraju se, nad provalijom u Boninovu, na toj ključnoj točki gdje se dodiruju postojanje i nepostojanje, hamletovski pita rezignirani profesor stoik. — *Možda sam čak izazvao i sve ove smrti koje su se dogodile? Mislio sam da istražujem biće logosa, nužnost i slučajnost, a zapravo sam iza sebe sijao smrt? Po čemu se onda razlikujem od onih idejnih začetnika koji su manipulirali ovakvima kao što su Retelj i Didović? Bilo kako bilo, u toj golemoj mreži zločina i ja sam spleo barem malen njezin dio.*

Sama priča je toliko aktualna da se stječe dojam kako se stvarna priča događa upravo tu, sada i ovdje, svuda oko nas danas, ove godine, ovih dana. Štoviše, kao da nam se može lako dogoditi da se na ulici čak i susretnemo s Brešanovim likovima te i sami budemo uvučeni u slučaj o kojem smo čitali pri jutarnjoj kavi u dnevnim novinama i sa zanimanjem pratili nastavke sudskih izvjestitelja. Ta autentična prezentnost vremena (doba procesuiranja ratnih zločina na tlu Hrvatske) svakako je dodatni impuls, a vještina predstavljanja likova i njihov razvoj te građenja situacija i stvaranja napetosti sve do završnog crescenda nad pogibeljnom provalijom na Boninovu, već su otprije znani atributi Brešanova teksta.

Osobito se to odnosi na dijaloške partiture koje posjeduju onu istu temperamentnost sučeljavanja stavova kao i njegovi dramski tekstovi. U naraciji Brešanove su opservacije precizne i pune unutrašnjih vrenja glavnoga junaka, koje se kreću skokovito, s obzirom na trenutnu situaciju u sveopćoj relativnosti kojoj nas uči život i njegove mijene, a koja je zapravo konačna mjera svih naših akcija i zabluda, često i s učinkom bumeranga. Što se pak tiče autorove kombinatorike, ona pripada tradiciji ponajboljih djela žanra kriminalističkih proza u našem prostoru.

Iako u bogatom Brešanovom opusu roman *Kockanje sa sudbinom* zacijelo neće postići vodeće mjesto, svakako će značiti značajnu kocku u mozaiku. Onu, koja majstora hrvatske proze na aktualne teme, one koje upravo živimo a najčešće imaju svoj oslonac ili poticaj u nečemu što se već dogodilo (ili ima prasliku u literaturi i mitu), još jednom smješta u biblioteku za sve ukuse jer su njegove racionalne konstrukcije čitljive, a sam roman čita se u dahu. Uz svu neposrednost i protočnost, lakoću i dinamičnost koju tekst posjeduje, već apostrofirana izravna aktualnost teksta, ili pak postavljena tako da mu bude — rekli bismo — aktivni okvir, ta sposobnost autora da uvuče suvremenog čitatelja u sudioništvo i da ga propita o njegovoj i našoj kolektivnoj savjesti, samo su dio stilskih odlika po kojima je Brešan na pozornici suvremene hrvatske književnosti — pa i ovim romanom — izdvojeno ime.

LUJO MARGETIĆ, *DOLAZAK HRVATA – AUNKUNFT DER
KROATEN*

(KNJIŽEVNI KRUG, BIBLIOTEKA ZNANSTVENIH DJELA 119,
SPLIT 2001, 339 STR.)

Zdravka Jelaska

U bogatom znanstvenom opusu akademika Luje Margetića najbrojniji su radovi s područja pravne povijesti. Uz njih je napisao i veći broj radova o najranijoj povijesti hrvatskog naroda. Problematika doseljenja Hrvata, zbog oskudnog broja sačuvanih povijesnih izvora o tom vremenu i upitne pouzdanosti kasnije nastalih pisanih vrela, tema je čijem je rasvjetljavanju posvećen vrlo velik broj znanstvenih radova. Istovremeno te su otegotne okolnosti u istraživanju onog vremena s kojeg veo tajni ni do danas nije u potpunosti skinut dale ovoj problematici gotovo mističnu magnetsku privlačnost kojoj i znanstvenici i javnost teško odolijevaju. Kada bi netko radio top listu povijesnih tema o kojima se najviše govorilo u javnosti i vodilo najviše znanstvenih rasprava tijekom posljednjih sto pedeset godina, pitanja vezana uz doseljenje Hrvata nesumnjivo bi uvijek bila na toj listi, a često upravo na prvom mjestu.

U knjizi akademika Luje Margetića koju je izdao splitski Književni krug, sakupljene su i na jednom mjestu tiskane autorove studije o problematici doseljenja Hrvata objavljivane u stručnim časopisima od 1977. do 1995. godine. Sve su te studije temeljene na pažljivoj analizi izvora i propitivanju njihovih interpretacija u historiografiji, uključujući i propitivanje vlastitih razmišljanja. Praćenje istraživanja povjesničara, arheologa i filologa, kako hrvatskih tako i stranih, kao i argumentirane rasprave s nekima od njih, navodili su autora na uvijek novo ispitivanje osobnih stavova i poticali ga k novim spoznajama. Kao rezultat toga nastao je veći broj radova sjedinjenih u ovoj knjizi koji, kako sam autor kaže u Predgovoru (7-8), pokazuju sazrijevanje njegovih koncepcija. Recenzenti knjige su akademici Tomislav Raukar i Hodimir Sirotković. Dragocjen pregled razvoja autorovih ideja u sažetoj verziji sadržan je u Uvodu (9-37).

Prvi u nizu radova *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata* (41-113) iz 1977. godine prvobitno je objavljen u Zborniku Historijskog zavoda JAZU br. 8. Ovaj je rad u ono vrijeme privukao dosta pažnje upozorenjem na činjenicu kako u izvorima nema ni jedne suvremene vijesti o Hrvatima u današnjoj Hrvatskoj sve do sredine IX. stoljeća što je predugo razdoblje šutnje u odnosu na vijesti o drugim narodima, kao i tezom kako su Hrvati u današnju domovinu došli tek koncem VIII. stoljeća, čime je seoba Hrvata odvojena od seobe Slavena. Rad je temeljen na vrlo pažljivoj analizi vijesti o doseljenju Hrvata u djelu bizantskog cara i pisca Konstantina VII. Porfirogeneta iz X. stoljeća u kojem su sadržane najstarije opširnije pisane vijesti o doseljenju Hrvata, ali se radi o dvije različite priče, bez preciznih odrednica vremena u kojem su se događaji o kojima govore zbili, što je u historiografiji dovodilo do različitih interpretacija, sumnji u vjerodostojnost nekih podataka, pa i cijelog teksta bizantskog cara. Autorovo pobijanje dotadašnjeg mišljenja kako su Hrvati došli na područje rimske Dalmacije u prvoj polovici VII. stoljeća i mišljenje kako doseljenje treba pomaknuti u kasnije vrijeme bili su vrlo uvjerljivi. Iako je teza o pomicanju vremena doseljenja Hrvata na kraj VIII. stoljeća izazvala dosta rasprava, izdržala je i mnoge provjere, te je uz određene izmjene u odnosu na prvobitnu rekonstrukciju događaja opstala do danas.

Ovoj autorovoj studiji slijedi niz tekstova koji su dio rasprave s drugim autorima potaknute prvim tekstom. Radi se o autorovim odgovorima na tekstove V. Koščaka, N. Klaić, S. Antoljaka, M. Suića, I. Goldsteina, P. Štiha i M. Lončara. U tim se tekstovima raspravlja o pradomovini Hrvata, smjeru doseljavanja na tlo rimske Dalmacije, vijesti o odlasku dijela Hrvata iz Dalmacije u Ilirik i Panoniju, odnosu Hrvata s Bizantom, Francima i Avarima prije, u vrijeme i nakon doseljenja, utvrđivanju vremena pojedinih zbivanja, te pitanjima vezanim uz pokrštenje Hrvata. Tekst Marginalije uz rad V. Koščaka »*Pripadnost istočne obale*« (115-120) iz 1983. godine prvobitno objavljen u Historijskom zborniku, dio je rasprave o utemeljenosti Margetićevih teza u kojoj se analiza vrela širi i na izvore koji nastaju nakon djela Konstantina VII. Porfirogeneta: djelo *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona i *Ljetopis popa Dukljanina*. Za razliku od V. Koščaka, N. Klaić je odmah prihvatila Margetićevu teoriju dvojne seobe, ali je ona potakla na otvaranje pitanja odakle su Hrvati došli u sadašnju domovinu, kao i na raspravu koje se dijelove priča sadržanih u djelu Konstantina VII. Porfirogeneta može uzeti kao vjerodostojne. Dio ove rasprave je rad naslovljen *Još o dolasku Hrvata* (121-135) iz 1985. godine, objavljen u Historijskom zborniku. No, u tom radu autor ne ostaje samo na raspravi s N. Klaić, već se osvrće i na reakcije drugih naprijed navedenih povjesničara. Osim radova N. Klaić autora su na argumentiranu raspravu i precizniju razradu brojnih pitanja koja je otvorio njegov prvi rad o tematici doseljenja naveli tekstovi P. Štiha i M. Lončara. Raščišćavanje pojedinih problema s to troje autora možemo naći u Margetićevim radovima *Još o pitanju vremena dolaska Hrvata* (137-148) iz 1988. godine i *O nekim pitanjima naše ranosrednjovjekovne povijesti* (149-153) iz 1990. godine, prvobitno objavljenima u ljubljanskom Zgodovinskom časopisu, te u radu pod naslovom *Još o vijestima Konstantina Porfirogeneta o dolasku Hrvata* (155-170) iz 1994. godine, tada objavljenom u Radovima Zavoda HAZU u Zadru. Ovih pet radova čini svojevrsnu cjelinu koja se nadovezuje na prvi uradak. Svi ti radovi zajedno čine dio plodne rasprave kojom su raščišćena brojna

pitanja najstarije hrvatske povijesti. Ti su radovi ujedno podloga opširnijim studijama iz 1995. godine.

Margetićeva studija pod naslovom *Neka pitanja etnogeneze Hrvata (171-216)* ranije je objavljena u Radovima Zavoda za hrvatsku povijest iz 1995. godine, a u ovoj je knjizi objavljena i na njemačkom jeziku (*Einige Fragen zur Etnogenese der Kroaten, 217-296*). Kako autor u toj studiji uzima u obzir rezultate austrijske historiografije i raspravlja s pojedinim austrijskim znanstvenicima za daljnju raspravu i bolje osvjetljavanje problematike važno je dvojezično izdanje te studije. Problematici postanka i formiranja hrvatskog naroda autor u toj studiji pristupa na komparativan i interdisciplinarnan način koristeći se ne samo pisanim vrelima, već i rezultatima arheoloških istraživanja na širem podunavskom prostoru, kao i filološkim analizama. Pri tome uzima u obzir rezultate do kojih su znanstvenici došli u istraživanju prošlosti avarskog, bugarskog i mađarskog naroda. Sama studija sastoji se od više dijelova povezanih zajedničkim zaključkom. U prvom dijelu studije autor pažljivo analizira *Taktiku* bizantskog cara Lava VI. Mudrog (886-912), uspoređujući je sa dva stoljeća starijim *Strategikonom*, te utvrđuje kako mu je to djelo i bilo uzor. Posebno ga pri tom zanimaju vijesti o Mađarima koje autor naziva Turcima, te o Slavenima. U nastavku rada raščlanjuje i vijesti cara Konstantina VII. Porfirogeneta o Mađarima. Treći dio posvećen je teorijama austrijskih i hrvatskih znanstvenika o doseljenu Hrvata nastalim sedamdesetih i osamdesetih godina XX. stoljeća uključujući i teorije samog autora. Autor posebice upozorava na neka shvaćanja »austrijske škole« poput mišljenja kako su Hrvati u avarskoj državi bili društveni sloj (vjerojatno graničari), a ne pleme ili narod, te su zajedno sa slavenskim četama došli na prostor rimske Dalmacije gdje se postupno stvara hrvatski narod. Autor razmatra i teoriju Omeljana Pritsaka prema kojoj su Hrvati bili karizmatični klan trgovaca iranskog podrijetla koji su se priključili Avarima i naselili uz trgovačke putove avarske države. U analizi odbacuje ideju kako su Hrvati trgovački sloj, naglašavajući kako se dalmatinski Hrvati ne smještaju uz trgovačke putove. U četvrtom dijelu studije autor predlaže rješenja pojedinih otvorenih pitanja. Pri razmatranju etimoloških pitanja autor prihvaća mišljenja kako su imena Hrvat, Tuga i Buga tursko-bugarskog podrijetla, a ime Hrvat povezuje s imenom Kuvrata, vladara Velike Bugarske za kojeg smatra kako je uspio nametnuti bugarski utjecaj avarskoj državi. Ova cjelokupna temeljita raščlamba brojnih pitanja vodi autora zaključku kako je hrvatski narod nastao stapanjem protobugarskih konjaničkih četa (od kojih potječe ime naroda) sa slavenskim stočarima i poljodjelicima, pri čemu ne treba zanemariti ni utjecaj starosjedilaca, odnosno ilirsko-rimski element.

Knjiga je upotpunjena popisima kratica, vrela i literature, te kazalima vrela, osoba, naroda, zemljopisnih naziva, pojmova i autora.

Kako je od prvobitnog objavljivanja posljednje studije sadržane u ovoj knjizi proteklo dosta vremena, autor u Uvodu iznosi napomene o radovima drugih autora posvećenih najranijoj hrvatskoj povijesti tiskanom iza 1995. Treba napomenuti kako je i sam autor nakon 1995. godine u stručnim časopisima objavio više radova vezanih uz ovu problematiku. Ta činjenica, kao i knjiga koja je pred nama ukazuju na veliki žar kojim se posvećuje ovim pitanjima, kao i na sklonost provjeravanju i preispitivanju vlastitih stavova i znanstvenih postupaka u stvaralačkim diskusijama s drugim znanstvenicima.

NOVA KNJIŽEVNOPOVIJESNA KROATISTIČKA ISTRAŽIVANJA
(DR.TIHOMIL MAŠTROVIĆ *NAD JABUKAMA VILE HRVATICE*, BIBLIOTEKA
CROATICUM, UR. AKAD. RADOSLAV KATIČIĆ, SV.3, HRVATSKI STUDIJI,
ZAGREB, 2001.)

Hrvojka Mihanović-Salopek

Domišljato riješena naslovna stranica nove knjige kroatističkih studija dr.sc. Tihomila Maštrovića golica radoznalost i čitatelju može sugerirati višeznačne plodove ljepote vile Hrvatice. Međutim, simboličan naslov knjige ponajviše aludira na samu književnost, te sam naslov postaje zapravo neka vrsta metatekstualnosti i bliske sraštenosti s poviješću hrvatske književnosti. Naslov zapravo priziva u sjećanje poznati alegorični prizor iz dvadesetog poglavlja hrvatskog romana *Planine* Petra Zoranića (tiskanog u Mlecima 1569), u kojem se vila hrvatske književnosti tuži ostalim vilama kako u njenoj košari ima malo jabuka, tj. malo je književnih djela bilo stvoreno na hrvatskom jeziku u teškim povijesnim okolnostima 16. stoljeća. Današnja situacija je u tom pogledu bitno drugačija i Tihomil Maštrović se iz današnje pozicije posvećuje ne samo promatranju današnjih plodova književnosti, već nam u svojoj knjizi pokazuje i određene jabuke koje smo naprosto previdjeli, ili ih nismo dobro promotrili.

U svojoj novoj knjizi studija o djelima hrvatske književnosti, ali i književne historiografije Maštrović je ispunio više ciljeva od bitnog značenja za znanost o književnosti. Marnim arhivskim istraživanjem autor je otkrio pojedine nove književnopovijesne podatke (podatak o djelovanju hrvatskog kazališta u Otočcu 1844).

Maštrović je preispitao pojedina književna djela i autore koji su ostali postrani znanstvenog interesa (npr. zaboravljeni književni kritičar Zvonimir Butković, koji je među prvima pisao o djelu Begovića, Nazora i Adele Milčinović). Na temelju preispitivanja književnopovijesnih činjenica i sagledavanja povijesnih razdoblja, autor u knjizi donosi i vlastitu revalorizaciju pojedinih književnih razdoblja (osobito dopreporodnog razdoblja i pokreta Hrvatskog narodnog preporoda).

Znatan broj znanstvenih radova i eseja u ovoj knjizi posvećen je analizi metodologije i valorizaciji dosega istraživanja niza hrvatskih književnih povjesničara 20. stoljeća (Slavka Ježića, Franje Fanceva, Tome Matića, Alberta Halera, Branka Vodnika, Ivana Milčetića). Pojedini književni povjesničari (osobito Ježić, Matić, Haler, a donekle i Fancev) bili su nepravedno ideološki potisnuti, jer njihov svjetonazor ili područje proučavanja (posebice crkvena književnost) nisu bili politički poželjni u bivšoj Jugoslaviji. S današnje perspektive znanosti o književnosti Maštrović objektivno sagledava njihove historiografske domete, ali i granice rada. Povrh toga, neke zanemarene književne teze Tihomil Maštrović nanovo preispituje, kao primjerice važnu postavku Fanceva i Ježića, koji su ustvrdili da pojmove ilirizma i hrvatskog narodnog preporoda ne smijemo poistovjećivati, jer je Gajev ilirizam samo jedna epizoda u puno duljim i sveobuhvatnijim gibanjima pokreta Hrvatskog narodnog preporoda. Maštrović iznova oživljava i tumači potpuno zanemaranu Fancevljevu podjelu idejnih političkih strujanja unutar hrvatske književnosti. Fancev je u djelu *Hrvatski preporod kao hrvatski općenarodni pokret* na temelju tekstova, dokumenata i korespondencije razlikovao dvije povijesne okomice književnog djelovanja, koje je imalo znatan utjecaj na cjelokupnu političku povijest naroda. U prvoj povijesnoj vertikali kroatizam se shvaćao tek kao sastavnica širih nadnacionalnih, nerijetko sveslavenskih interesa, a najznačajniji predstavnici tog strujanja su bili Juraj Križanić, Ljudevit Gaj, Tomo Maretić i ostali vukovci. Druga povijesna vertikala zastupala je hrvatsko određenje i samostalnost kao bitan ideal svojeg književnokulturnog djelovanja, a kao važniji predstavnici tog strujanja istakli su se Bartol Kašić (začetnik temelja hrvatskog jezikoslovlja), Pavao Ritter Vitezović, Pavao Štoos, grof Janko Drašković, Ivan Derkos, Ante Kuzmanić i potom Ante Starčević. U našim udžbenicima prevagnuli su upravo jugofilski ideološki razlozi, preko kojih se učilo o istovjetnosti termina ilirski pokret i hrvatski narodni preporod, a o različitim polazišnim strujanjima nije moglo biti ni spomena.

U znatnom broju radova Tihomil Maštrović rasvjetljava i dokumentira veliki doprinos Zadrana u povijesti i dopreporodnom razdoblju, te tumači kako razdoblje samog Hrvatskog narodnog preporoda nije došlo odjednom, već je ono imalo svoj dugački, neprestano ugušivan i zatomljen, ali neprekinuti idejni tijek. Primjerice u eseju *Hrvatska svijest u starih Zadranu u interpretaciji Tome Matića* Maštrović pridonosi svojim istraživanjima tezi o predpreporodnim težnjama hrvatskih pisaca, tj. o vertikali hrvatskog preporoda koji se pripremao i gradio puno prije nego što su to registrirale najpoznatije hrvatske književne povjesnice. Među budne zagovaratelje hrvatske kulture i hrvatske narodne svijesti, autor sagledava djela Petra Zoranića, Jurja Barakovića, Brne Karnarutića, Šimuna Kožičića Benje i drugih. Posebni esej posvećen je proučavanju neposredno dopreporodnog doba u Zadru, kao i djelovanju Ante Kuzmanića, izlaženju prvih hrvatskih novina »Kraljski Dalmatin« (1806-1810) i časopisa »Zore dalmatinske« (1844-1849), djelovanju tiskare »Braće Battara«, prvoj hrvatskoj čitaonici u Zadru (*Družba od štenja*, utemeljena 1807) i gramatici hrvatskog jezika zasnovanoj na štokavskoj ikavici Šime Starčevića iz 1812. godine. Također su u radu istraženi i dokumenti Ilije Garašanina koji svjedoče o neknjiževnoj političkoj usmjerenosti Gajeve reforme jezika, iz kojih se očito vidi da je

Gaj bio u službi južnoslavenskog sjedinjenja sa sjedištem u Beogradu. Toj Gajevoj primarno političkoj, a sekundarno i književno-jezičnoj orijentaciji najjače se suprotstavio Ante Kuzmanić, koji je anticipirao misao Ante Starčevića mišljenjem da Hrvati trebaju »da učverste Hrvatsku, a ne sliepački se slivati u jednu gerdobu nepoznatu ilirsko-slovinsku-serbsko-jugoslavensku«.

Međutim, zamjetan broj Maštrovićevih radova zorno svjedoči da je autorovo poimanje hrvatske kulture široki horizont, otvoren svim vrijednim kulturnim interferencijama i utjecajima. U takve članke možemo ubrojiti autorov rad o književnoj djelatnosti Nikole Tommasea, čije je stvaralaštvo na hrvatskom (znamenite prve hrvatske pjesme u prozi *Iskrice* iz 1888) potrebno proučavati, ali i usporedo nastojati odvojiti ideološke stavove pisca od njegova književnog djela, osim u slučajevima kad ideološka neknjiževna obilježja prevagnu nad književnoumjetničkim elementima. U tom smislu je razmatran i književni rad Ive Andrića, isprva kao sastavnica hrvatske književnosti, a potom kao svjestan i pragmatičan politički odabir napuštanja hrvatske književnosti i prelaska u drugu, srpsku književnost. Posebno je zanimljiv i Maštrovićev rad o talijanskom kazalištu u Zadru (posebice o nerazumno uništenoj zgradi zadarskog Teatra Verdi), koji revalorizira ideološki ignoriranu ulogu i prisutnost talijanskog glumišta u Zadru. U tom članku autor uočava kako se kazališna umjetnost na talijanskom jeziku prešućivala samo zato što se nakon Drugog svjetskog rata htjelo potpuno izbrisati sjećanje na nekadašnju prisutnost i političku dominaciju talijanskog jezika u gradu. Međutim, ostaje činjenica da je talijansko kazalište imalo hrvatsku publiku s obzirom na to što su se brojni hrvatski intelektualci i književnici školovali u Italiji i bili govornici talijanskog jezika. Talijansko kazalište je itekako odgojilo kazališnu kulturu i ukus hrvatskih književnika i teatrologa jer, kako navodi Maštrović, »i više jezika može služiti istoj kulturi«. Zbog tih kulturoloških razloga ne treba prešućivati činjenicu da su hrvatski pisci gradili kazališno znanje i ukus i na predstavama talijanskog teatra.

Naposlijetku, potrebno je naglasiti pojedine nepoznate književne činjenice koje donosi knjiga dr. Maštrovića. Kao najznačajniji pomak u promjeni dosadašnjeg povijesno-teatrološkog istraživanja potrebno je navesti podatak da je Tihomil Maštrović pronašao podatke o prvoj kazališnoj predstavi na hrvatskom jeziku, koja je održana u Otočcu 1844. g. Istražujući život i rad svog znamenitog pretka generala Nikole Maštrovića, autor knjige je došao do dokumenata koji potvrđuju da je 1844. upravo general Maštrović potpomogao kao mecena utemeljenju kazališnog života u malom Otočcu. Otočka kazališna družina je godine 1844. isprva izvela na njemačkom djelo Augusta Kotzebua *Tri oca najedamput*, a nakon toga u istoj godini i kazališni komad na hrvatskom jeziku *Drvodjelja iz Petrograda*.

U taj dio širenja obzorja spoznaja o hrvatskoj književnosti možemo ubrojiti i rad o zadarskom zoologu i sveučilišnom profesoru prirodoslovlja Spiridonu Brusini (autoru koji je 1896. na trećem međunarodnom kongresu izvijestio o rezultatima istraživanja Jadranskog mora i podupro temelje promatranja Hrvatske kao mediteranske zemlje). Draž je tog eseja u Maštrovićevu pristupu Spiridonovom djelu kroz književno sagledavanje prirodoslovnih, ali parcijalno i literarnih jadranskih putopisa toga važnog znanstvenika. Ovakav način promatranja estetskih kategorija unutar primarno prirodoslovnih

znanstvenih tekstova ne treba čuditi, a u prilog Maštrovićevoj otvorenosti prema traganju za književno- estetskim fenomenima svjedoči i sličan primjer njemačkog zoologa Ernsta Haeckela, koji je u publikacijama *Kunstformen der Natur* (1899-1903) zamijetio umjetnički karakter prirodnih oblika flore i faune, te svojim razmišljanjem pridonio uklanjanju granice između ljepote artificijelnih tvorevina i estetike prirodnih pojava i tako anticipirao pojavu secesije.

Uz spomenute izdvojene radove, knjiga *Nad jabukama vile Hrvatice* donosi i niz vrijednih kroatističkih eseja o stvaralaštvu Milana Begovića, Petra Preradovića, Silvija Strahimira Kranjčevića, Ulderika Donadinija, Stjepana Čuića i drugih književnika. Na kraju pregleda ove vrijedne književnopovijesne i teoretske knjige autoru možemo poželjeti još mnogo lijepih »jabuka« ili studija, kojima će pridonijeti slavi Zoranićeve vile, to jest hrvatske kulture.